MONTAIGNE

DENEMELER

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

FRANSIZCA ASLINDAN DERLEYEREK ÇEVİREN:
SABAHATTİN EYÜBOĞLU

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

XXI. BASKI

Genel Yayın: 415

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüpanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüpanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamıyacaktır.

23 Haziran 1941
Maarif Vekili
Hasan Âli Yücel

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

MONTAIGNE

DENEMELER

ÖZGÜN ADI

ESSAIS

Sertifika No: 11213

GÖRSEL YÖNETMEN

BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM UYGULAMA

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI'NDA

I. BASKI KASIM 1999, İSTANBUL

XXI. BASKI NISAN 2011, İSTANBUL

ISBN 978-975-458-697-8 (CİLTLİ)

ISBN 978-975-458-698-5 (KARTON KAPAKLI)

BASKI

KİTAP MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

DAVUTPAŞA CADDESİ NO: 123 KAT: 1

TOPKAPI İSTANBUL

(0212) 482 99 10

Sertifika No: 16053

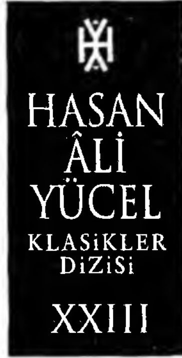
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL

Tel. (0212) 252 39 91

Fax. (0212) 252 39 95

www.iskultur.com.tr

MONTAIGNE

DENEMELER

FRANSIZCA ASLINDAN DERLEYEREK ÇEVİREN:
SABAHATTİN EYÜBOĞLU

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz I (1940) ix
Önsöz II (1950) xi
Önsöz III (1952) xv
Önsöz IV (1970) xxi
Montaigne'in Hayatı xxiii
Montaigne Üzerine Düşünceler xxvii
Okuyucuya 1
Kendisi 2
Denemelerin Konusu 3
Kendimizi Anlatmak 5
Nasıl Yazmalı 9
Hayat ve Felsefe 11
Kanunlar Üstüne 14
Bilgi ve Düşünce 15
Yaşamak ve Çalışmak 16
Ruh ve Beden 18
İnsan ve Ötesi 19
Evini Koruma 21
Aşk Üstüne 22
Dostluk 26
Dostluk Bağları 28
Dırdırcılar 30
Yalnızlık 31
Devrim 36
Paris 37
Çeviri 38
İnsan Tabiatı 39
İnsanın Güçsüzlüğü 43
Ün 45
Tanrılar Üstüne 49
Aylak Ruhlar 55
Bilinçsiz Duyular 57
Filozoflar ve Tanrılar 60
Arama Sevgisi 63
Mutluluk Üstüne 65
Amerika'nın Bulunuşu 68
Hasta Görünmenin Zararları Üstüne 73
Vicdan Üstüne 76

Kendi Kendisiyle Yetinme 82
İyi Amaç Uğruna Kötü Yollar 84
Kendimizi İnceleme 88
Ruh ve Beden Hazları 91
Doğaya Uyma 94
İnsan Aklı 96
Cinsel Yanımız 99
İnsan Hali 102
Özgürlük Üstüne 104
Mutluluk 105
Ölüm 109
Yaşayan Ölüler 116
Kökleşen Yanılmalar 121
İnsan Ömrü 122
Varlık ve İnsan 126
İnsan ve Akıl 129
Ölçü 132
Tartışmalar 134
Gerçek Nedenler 136
Korku Üstüne 139
Kendine Acındırmak 142
Alışkanlık 143
Hayat ve Bilim 145
Yamyamlar Üstüne 148
Birine Yarar, Ötekine Zarar 152
Akıl Erdiremediğimiz Gerçekler 154
Babalar ve Çocuklar 157
Dizginsiz Tutkular 159
Değişen Dil ve İnsan 162
İnsanlar ve Hayvanlar 164
Öldürülme Tehlikesine Karşı 167
Ölmek Özgürlüğü 169
Gülmek ve Ağlamak 172
Hainlere Hıyanet 174
Hastalık 176
Sağlık Üstüne 179
Üç Büyük Adam 181
Her Şey Mevsiminde 189
İnsanın Kararsızlığı 192
Ruh Eşitliği 195
Dünyanın Bize Göreliği 196

İnsanlar Arasında 198
Hekimlik Üstüne 201
İnsanın İstekleri 204
İnsan Bilgisi 206
Dil Üstüne 207
Kitap ve Hayat 209
Kitapların Değeri 210
Düşünce Gelenekleri 213
Kanunlar 214
Söz Özgürlüğü 216
Vicdan Özgürlüğü 218
Kitaplar 223
Dünya Yurttaşlığı 225
Baştakiler ve Biz 226
Yabancıdan Kaçınma 227
Halk ve Kral 228
Pazarlık 229
Savaş Üstüne 230
Bilgelik ve Mutluluk 234
Öfke Üstüne 235
Körü Körüne İnanmak 238
Ödemeli Kötülük 239
Bitki ve İnsan 241
Aramızdaki Eşitsizlik 242
İnsan ve Evren 247
Her Şeyin Göreceliği 248
Nasıl Konuşmalı 252
İyilerin En İyisi 253
Doğruluk Kaygısı 255
Yaşamak Sanatı 257
Romalı ve Osmanlı Büyüklüğü 259
Bilgi ve İnanç 261
Eser ve Çocuk 262
Hüzün Düşkünlüğü 263
Şiir Üstüne 264
Eğitim ve Halk 265
Gerçeküstü Kandırmacaları 266
Yararlı ve Güzel Üstüne 268
Sevenler ve Sevilenler 272

Önsöz I

Montaigne memleketimizde pek tanınmış olmamakla beraber bu çevirileri uzun bir önsözle vermeye cesaret edemedim, bunu gerekli görmedim. Çünkü Montaigne eserini zaten kendisini tanıtmak için yazmış. Onunla okuyucu arasına girecek olan herkes boş sözler söylemek tehlikesine düşer. Üstelik de Montaigne'in Türk okuyucularına hiç de yabancı gelmeyeceğini sanıyorum; çünkü yeni Avrupa'nın ana kaynaklarından biri olan bu büyük düşünce kaynağının bize Avrupa'dan gelen her kitapta biraz payı vardır. Yeni düşünce, insan bilincinin insanı ve doğayı serbestçe tanımak çabası ise, Montaigne bu çabanın ilk büyük hamlesidir. Bugün bizim de kavuştuğumuz serbest düşünceye o, dört yüz yıl önce ve bizim uyanış devremize birçok bakımlardan benzeyen coşkun bir devirde kavuşmuştur. Bugünkü Türkçe gibi değişen kıvrak ve başıboş bir dille; şimdi anlamları çok değişmiş taze Fransızca kelimelerle, halk deyimleriyle yazılmış olan Denemeler, çeviriye en az elverişli kitaplardan biridir. Bu çevirileri iddialı birer örnek olarak değil, birer deneme olarak veriyorum. Parçaların seçilmesi de daha çok gelişigüzeldir. Montaigne'de yapılacak her seçme, ister istemez, keyfi ve eksik olacaktır. Bunlar, Denemeler'in ötesinden berisinden koparılmış düşüncelerdir. Montaigne'in bahçesinden her geçişte insan çok değişik demetler yapabilir.

1940

Önsöz II

Tercüme Dergisinde başlanmış olan bu çevirilere, 1940'ta yazmış olduğum bu kısa önsözü uzatmak niyetinde değildim. Fakat Montaigne üstüne okuduğum bir yazı üzerine okuyucuya bir iki söz daha söylemek hevesine düştüm. "La Nouvelle Revue Critique"te Henri Gillemin, Montaigne'in Denemeler'de kendini tanıtmak gibi imkânsız ve gereksiz bir işe giriştiğini, böyle yapmakla da işten kaçmış, kusurlarını düzeltecek yerde itiraf etmiş olduğunu söylüyor. Denemeler on yedinci yüzyıldan beri buna benzer hücumlara uğrar. Fransa'nın başına gelen felaketlerin sebebini Montaigne ve benzeri yazarlarda bulanlar bile olur. Montaigne insanda iman bırakmazmış, okuyanı sistemli bir düşünceye gitmekten alakoyarmış, hayattan uzaklaşıp tembelliğe, uyuşukluğa götürürmüş.

Gerçekten Montaigne şehir hayatından kaçmış, Denemeler'i keyfi için yazmış, onu okuyanların imanını sarsmıştır; fakat bunu öyle bir zamanda yapmıştır ki, insanın oturup serbestçe düşünmesi işlerin en gücü, kendi keyfi için yazı yazmak, gerçeği bulup göstermenin belki tek yolu, insanların ruhlarındaki iman da yıkılması, değişmesi gereken cinsten bir imandı. Montaigne hep kendini anlatıyordu; ama kendini anlatırken insan düşüncesini yeni bir yola sokuyor, köhne

inanışları, doğaya, akla aykırı alışkanlıkları, safsataları baltalıyor, dünya sevgisine, müspet düşünüşe, gerçekçi edebiyata yol açıyordu. Bir insanda bütün insanlığın meseleleri bulunduğuna inandığı için kendini anlatırken, yalnız kendini düşünmüş olmuyordu. Kendini değil de başkalarını anlatmış olsaydı, Denemeler'de yine aynı düşünceler, aynı duygular olacaktı. Onun zamanında kendini, insanlığı ve doğayı keşfe çıkmak, cüret, iman ve çaba isteyen bir işti. Fransa böyle bir teşebbüsten zarar görmüştü demek, muhafazakâr, dindar, mutaassıp bir Fransa daha mutlu olacaktı, demeye varır. Doğrusu böyle bir Fransa ve böyle bir dünya isteyenlere Montaigne'i beğendirmek güçtür.

Gerçi Montaigne'de türlü türlü düşünceleri, ileri geri bütün siyasi inançları destekleyen, ya da öyle görünen düşünceler bulunabilir. Onda bir taraflı, sistemli, sürekli bir görüş olmadığı için bugün çeşitli yollara ayrılmış olan insan düşüncesi onu istediği yana çekebilir; ama hiçbir zaman çekilemeyeceği taraflar vardır: Bunlardan biri doğa ötesi, biri de taassuptur. Denemeler'i okuyan şu iki dersi almamazlık edemez: Doğanın istediği gibi düşün ve yaşa; hiçbir kitabın, hiçbir dogmanın kölesi olma. Aldanmıyorsam Batı kültürünün Montaigne'den bugüne kadarki gelişmesi genel olarak bu iki derse sadık kalmıştır. Ancak aşırı ideolojiler az çok taassuba muhtaç oldukları için Montaigne pek işlerine gelmez. Tek taraflılığı küçümseyen bu adamın, halkta kendi doktrinlerine karşı şüphe uyandırmasından çekinirler. Halbuki Montaigne'den ders almamış, yani doğa ötesinden ve taassuptan kurtulmamış bir düşünce körükörüne bir partiye ancak kul olarak hizmet edebilir, yaratıcı, geliştirici kuvvet olarak değil. Montaigne'in işi, diğer hümanistler gibi yeni düşüncenin ana yolunu açmak oldu; üst tarafını başkaları düşünecekti; düşündüler, daha da düşünecekler. Şurası muhakkak ki Montaigne her zaman düşüncemizin çemberlerini kırmaya, kendi kendimizi tenkit edip aşmaya yardım edecek.

Gerçi Denemeler'de yenilik, yıkıcılık, inkılâp aleyhine sözler vardır. Montaigne toplumun düzenini birdenbire değiştirmenin ortalığı büsbütün karıştıracağına inanır; fakat korktuğu şey yenilik değil, kargaşalıktır. Bir de eski değerlerin büsbütün ortadan kalkmasına razı değildir. İnsanlığın varlığı müspet sonuçların yeni hayata mal edilmesini ister. Krallığa ve kiliseye gösterdiği saygıya gelince, bu saygı içten de olsa her iki kurumun temellerini yıkmakta Denemeler'den daha iyi bir silah icat edilmemişti. Bütün mesele kralların ve papaların herkes gibi bir insan olduklarını, herkes gibi iyi ya da kötü olabileceklerini, insan aklının onları sorguya çekebileceğini insanlara anlatmaktı; üst tarafı kolaydı.

Montaigne'in içtenliği üstünde çok şey söylenebilir. Tevazuunun sahte, itiraflarının yapmacık olduğundan söz edilebilir; ama hangi yazar ondan daha içten olabilmiştir? Aslında içtenliğin ne demek olduğu da pek belli değildir. İnsan ne yaparsa yapsın kendini tam olduğu gibi anlatamaz. O kadarını kendi de bilmez. Montaigne bu konuda öncü olmak, elinden geleni yapmak ve herkesi olabileceği kadar içten olmaya çağırmakla görevini yapmıştır. Kendilerini anlatanlar arasında ondan daha ileri gitmiş yazar da hâlâ çok yoktur.

Denemeler'i tam olarak çevirebileceğimi sanmıyorum. Bunu daha sabırlı ve daha yetkili bir çevirici er geç yapacaktır. Ben sadece derlemeler yapmak ve bundan sonra bir cilt daha vermek niyetindeyim. Latince sözleri Fransızca çevirilerinden çevirdim ve asıllarını merak eden olur diye metinden ayırmadım.

Değişik tarihlerde yapılmış olan bu çevirilerdeki dil deyim tutmazlıklarını okuyucunun hoşgörmesini dilerim.

1950

Önsöz III

Montaigne Avrupa'ya serbest düşünmesini öğretmiş olan adamdır, demek fazla büyük söylemektir, ama böyle bir söz olsa olsa Montaigne için söylenebilir. On altınca yüzyılda serbest düşünmek, babadan kalma, donmuş, su götürmez düşünce kalıplarını zorlamak, başka türlüsünü düşünmeyi kimsenin göze alamadığı inanışların doğruluğundan şüphe etmek, hastalıklardan dinlere, adetlerden kanunlara kadar insan hayatının her yönü üzerinde kendi aklının ışığıyla yeni baştan fikir yürütmekti. Buysa o zaman tek başına Amerika'yı keşfe gitmek kabilinden bir işti. Gerçi Rönesans Avrupası'nda bu iş artık imkânsız olmaktan çıkmış, okuryazarlar bir yandan dünyanın, bir yandan da Yunan ve Latinlerin daha iyi tanınmasıyla insanoğlunun türlü türlü düşünmesi mümkün olduğunu öğrenmiş, yer yer, zaman zaman hocadan izinsiz düşünme denemelerine başlamışlardı. Fakat bütün hayatını bu denemelere hasreden, kendini serbest düşüncenin deney tahtası haline getiren ilk adam Montaigne oldu.

Gerçekten de Montaigne yalnız Denemeler'ini yazmak için yaşamış gibidir. Bundan başka kitabı olmadığı gibi hayatının da bu kitaptan başka serüveni yoktur. "Ben kitabımı yaptığım kadar da kitabım beni yaptı" der. Denemeler'in yazıldığı yirmi yıl içinde (1572'den 1591'e yani ölümüne ka-

dar) Montaigne kendini kitabına, kitabını kendine göre ayarlamakla meşguldür. 1581'deki Almanya ve İtalya gezileri, 1581-1585 yılları arasındaki Bordeaux şehrinin belediye başkanlığı onu kütüphanesine ve Denemeler'ine daha fazla bağlamaktan, kendi kendini işleyen ve geliştiren düşüncesine yeni ipuçları getirmekten başka bir işe yaramamıştır. Özellikle son yedi yıl içinde Montaigne Perigord'daki küçük şatosunun kulesine öyle kapanmıştır ki ülkesini kasıp kavuran en kanlı din kavgaları, evine kadar sokulan eli bıçaklı insanlar bile onu telaşa düşürmemiş, köşesinden ve kitabından ayırmamıştır. Daha önceki hayatı da çok sevdiği ve saydığı bir babanın akıllıca idaresi altında Denemeler'in hamurunu yoğurmakla geçmiştir. Doğar doğmaz mahsus köylüler arasına gönderilen, gözlerini, Rönesans gibi Denemeler'in de anası olan doğanın şımartmaz şefkati içinde açan Montaigne o zaman insan düşüncesini besleyen bilgileri en sağlam, en köklü bir şekilde veren düzenli, özenli bir öğretim gördü. Babası kendisine Latinceyi ana dilinden önce öğretecek kadar ileri gitmişti. Denemeler'de Montaigne'in Eskiler'le o kadar senli benli olması bu hazırlık sayesindedir. Montaigne'in gençliğinde öğrenme hazzının dışında bulduğu en büyük sevinç kaynağı Etienne de la Boétie ile olmuş. Kaldı ki düşüncesinin bereketini arttıran bu dostluk da, La Boétie'nin genç yaşta ölümünden sonra, Denemeler'in duygu ve düşünce kaynaklarından biri olmaya yaramıştır.

Montaigne bütün Fransızlar gibi yerine yurduna bağlı olmakla, dönüp dolaşıp doğduğu yere dönmekle ve orada ölmekle beraber, peteğine çok uzaklardan, bütün dünyadan bal taşıyan bir düşünce arısıydı. Yeni keşfedilen Amerika'dan Türk padişahının sarayına kadar her yerde olup bitenlerin meraklısıydı. Önsözünde yalnız ailesi için yazdığını söylediği kitabında, karısından, doğup doğup ölen kızlarından hemen hiç söz etmeyen Montaigne, bu içine kapanmayı herkesten iyi bilen adam, hep dışarıyla, başkalarıyla meşgul-

dır. Kendini dünyadan koparıp tek başına kalmayı bilen de o, Avrupa'da dünya vatandaşlığının ilk ve en açık sözcüsü de odur. Bakın ne diyor: "Bütün insanları hemşerim sayıyorum. Bir Polonyalıyı tıpkı bir Fransız gibi kucaklıyorum. Dünya ile akrabalığımı kendi milletimle akrabalığımdan üstün tutuyorum. Doğduğum yerin pek o kadar heveslisi değilim. Kendi düşüncemle vardığım yeni bilgiler bana, sırf tesadüflerle edindiğim hazır ve gelişigüzel bilgilerden daha değerli gelir. Kendi kazandığımız temiz dostluklar nerde, iklim ve kan dolayısıyla bağlı olduğumuz dostluklar nerde!"

Denemeler KENDİNİ TANI düsturunun bütün bir ömre uygulanmasıdır. Bu bakımdan Montaigne, Sokrates'i Eflatun'dan çok daha iyi anlamış sayılabilir. Hiç kimse kendi kendini onun kadar sabırlı, inatla, dikkatle gözetlememiş, en gizli, en ele avuca sığmaz hallerini yakalamakta onun kadar tetik davranmamıştır. Hayatın bütün hazları gibi uykusuna da pek düşkün olan bu adam, kendi kendini uyur ve rüya görür halde yakalayıvermek için uşaklarına gece onu birdenbire uyandırmalarını tembih edermiş. Bizim Şeyh Galib'in:

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen

sözünü mistik anlamından soyarsanız tam Montaigne'in kendi kendine söyleyeceği şey olur. Her insanda bütün insan halleri vardır, diyor kendisi de. Bununla beraber aynı Montaigne kendi dışına çıkmak demek olan okumayı ve gezmeyi bir aşk haline getirmiş. Gezilerde en çok sevdiği en yabancı bir yerde uyandığı sabahlar, yepyeni şeyler göreceğini düşünüp sevindiği an olurmuş. Bildiği yerlere pencereden bakmak bile ona sıkıntı verirmiş. Kitaplarını da tıpkı gezer gibi okurmuş: okumuş olmak için değil, yeni ufuklar, yeni lezzetler, yeni düşünceler bulmak için. Tekrar tekrar okuduğu kitaplarda, her kez yeni yeni bir şeyler bulması, onları dilediği zaman dilediği bir yerinden açıp okumasından ileri geliyor. Ondan çok kitap okuyan olmasın; buna rağmen düşünürken duyarken kim onun kadar kitaplar-

dan sıyrılmasını bilmiştir. Gerçi Denemeler adım başında başkalarından alınmış sözlerle doludur. Fakat bu sözlerin ne kadar benimsenmiş, ne kadar yaşanmış olduğunu göreceksiniz. Bilgiçlik taslayanlar bile başkalarından bu kadar bol söz getirmedikleri halde, Montaigne'in bilgiçlik tasladığı hiçbir okuyucunun aklından geçmez. Bilgiçlerin ilk ve amansız düşmanı da o değil mi zaten? Montaigne'in Avrupalılara öğrettiği en önemli yollardan biri de kendi düşüncemizi başkalarının düşüncesiyle zenginleştirmesini bilme yoludur. İnsan Denemeler'i okurken derelerin ırmakta, çiçeklerin balda erimesine benzer bir düşünce kaynaşması, yuğrulması görür gibi olur.

Montaigne'in bir tek insanda bütün insanlığı dile getirmesi, kimseye benzemeden herkes olması, dünya ile bağdaşıp kendine özgü kalması şüphesiz biraz da, hatta çokluk da, emsalsiz, diri, kıvrak, tadına doyulmaz dili, düşüncesiyle teklifsizce sarmaş dolaş olan söyleyişidir. Aslında Dante'nin İtalyancada, Cervantes'in İspanyolcada, Shakespeare'in İngilizcede yaptığını Fransızcada yapmış, halkın, sokağın diliyle her düşüncenin, ne kadar derin, ne kadar ince olursa olsun pekala söylenebileceğini ispat etmiştir. "Ah, keşke Paris'in sebze pazarında kullanılan kelimelerle konuşabilsem" der Montaigne ve Platon'un düşüncesini anlatırken o kelimeleri kullanmaktan çekinmez. Bütün yaşanmış, gerçek düşünceler gibi Montaigne'in düşüncesi de çokluğun kullandığı dile başvurmuş, herkesin konuşmasına uymakla kendi rengini kaybetmemiş, tersine daha fazla bulmuştur. Denemeler'in her satırında Montaigne babacan bir eda ile hep SERBEST DÜŞÜN, RAHAT SÖYLE der gibidir.

Avrupa'da çokları Montaigne'i bir filozof saymaz, onu daha çok edebiyata mal ederler. Filozofu bir düşünce sistemi kuran diye alırsak Montaigne gerçekten Descartes, Hegel, Kant, Comte gibi filozofların yanına girmez, kendi de zaten bu beraberliğe razı olmaz. Montaigne'in sistemi olsa

olsa hiçbir sisteme girmeden düşünme yoludur. Ona göre insan düşüncesi sistemleri kırarak gelişir, çünkü hiçbir sistem hayatı ve insanı bütün zenginliğiyle kucaklayamaz. Montaigne'in istediği her gün her şeyi yeni baştan düşünebilmektir. Fakat Montaigne'in her şeyin doğruluğundan her zaman şüphe halinde olması, kendi bulduğu gerçek karşısında bile dudak büküp QUE SAIS-JE? (Ne bileyim?) demesi önceden verilmiş bir karara, bir sistemli davranışa benzemiyor. Böyle bir davranıştan ancak babasının hatırı için yazdığı Raimond Sebond'a Övgüsü (KİTAP II, BÖLÜM XII) dolayısıyla söz edilebilir. Ama orada da Montaigne insan aklından şüphe ederken aynı akla yeni ipuçları vermekte, dokunulmadık yeni gerçekler ortaya koymaktadır. Denemeler'de hiçbir şüphenin, kararsızlığın izini taşımayan, her biri bir sistemin temeli olacak kadar sağlam, kendinden emin hükümler çoktur. Ruhla bedenin ayrılmazlığı, hayatın sürekli bir değişme olduğu, tabiatın aşılmakla değil ona uyulmakla yenilebileceği gibi.

Filozofu sadece sistem kuran değil bize düşünmesini öğreten adam olarak görenler içinse asıl filozof Montaigne, diğerleri, sistemciler, daha çok bilim adamlarıdır. Gerçekten de Denemeler'in asıl gördüğü iş, bize bir tek insanı (ki Montaigne'in asıl istediği güya buydu), bir düşünüşü, bir bilgi yolunu tanıtmaktan çok, hepimizin günlük hayatına kadar inerek, bizi yaşarken düşünmeye, düşünürken yaşamaya, kendi kendimizin düşüncesini aşmaya sürmesidir. Hiçbir meselede Montaigne: *Ben sizin yerinize düşündüm, düğümü çözdüm;* siz artık düşünmeyin, sadece benim dediğime uyun, demez. Hep: Bakın düşündükçe neler çıkıyor ortaya; siz de bir düşünün, kendi içinize ve çevrenize bakın, ipucu isterseniz işte benimki, işte Sokrates'inki, işte falan köylününkü, der gibidir. Bir adım, bir adım daha derken kendimizi Montaigne'le birlikte hayata, insan düşüncesinin çıkabildiği tepelerin birinden bakar buluruz.

Montaigne bir ahlakçı olarak da sistemli değil, hele dogmatik hiç değildir.

1952

Önsöz IV

Bu son baskı için* Montaigne'in bahçesinde bir hayli dolaştım yeniden. Neden derlemediğime şaştığım ne yapraklar buldum yine ve bir kez daha anladım ki insan gibi tükenmez bir maden bu Denemeler. Okuyup bir köşeye bıraktığınız kitaba Montaigne gizlice gelip bir şeyler daha ekliyor sanki zaman zaman.

Bir tek insan bütün insanlık serüvenini yaşıyor bu kitapta. Bir tek insan hep kendisi kalarak, en değişik, kendinden en uzak insan hallerine girip çıkıyor; insanların yarattığı tanrıların hiçbirini küçümsemeden, ama hiçbirine bağlanmadan bütün inançları süzüyor merakla. Kitaplığının penceresinden hiç alay ederek değil, ama hep gülümseyerek seyrediyor alaca bulaca dünyamızı, solukları tükenen, sorunları tükenmeyen insanları. Kaşlarını çatarak baktığı kişiler yalnız kendi inançları ve çıkarları için başkalarını asıp kesenler, bir de kendilerini bilmeden bilgin geçinenler, ders almasını bilmeden ders verenler. Yalnız onlardan söz ederken tutamıyor öfkesini, hoşgörürlüğünü onlardan esirgiyor yalnız.

Düşünce derinliği, bilgi zenginliği, anlama gücü ne kadar büyük olursa olsun Montaigne'e ne bilgin denebilir, ne

---

* Cem Yayınları, 1970.

de filozof. Kendisinin de hiç istediği yok zaten öyle denilmesini. Eğitmek, öğretmek, sorunları çözmek, yol göstermek değil, olsa olsa uyarmak onun istediği. Ona göre kimse kimseyi değil, herkes kendi kendisini adam eder, etmelidir. Adam olmaksa kendini bilmekle başlar zaten onun için, ve kendi gözüyle dünyadan görebildiği kadarını insanlara duyurmakla biter.

Montaigne çevirileri yıllar yılı, zor olduğu kadar da tatlı bir uğraş oldu benim için. Çevirdikçe sevdim, sevdikçe çevirdim onu. Güzelim dilini hâlâ rahatça anlar duruma gelmiş değilim. Ona söylemediğini söyletmek korkusuyla çevirmediğim, çevirip bastırmadığım parçalar, çevirdiklerimden daha fazladır. Biz daha dün yaşayan yazarlarımızı, Ahmet Haşim'i bile, yeni Türkçeye çevirirken, Fransızlar Montaigne'in dört yüz yıl önceki dilini yeni Fransızcaya çevirmeğe kıyamıyor, ya da cesaret edemiyorlar. Montaigne'in uydurduğu kelimeler bir yana, anlamları çok değişmiş ya da hiç kullanılmaz olmuş deyimler bir hayli şaşırtıp oyalıyor insanı. Ama öyle sıcak bir içtenliği var ki bu dilin seve seve uğraşıyorsunuz özüne varmaya. Çok yerde Montaigne'i kendi çağında İngilizceye çeviren Floriot'ya başvurduğum oldu. Ama o da çok kez Montaigne'in kelimelerine kıyamayıp, olduğu gibi almış kendi diline.

1970
Sabahattin Eyüboğlu

Montaigne'in Hayatı

1533 Michel de Montaigne doğuyor ve Papessus köyünde bir sütnineye gönderiliyor.

1535 Michel, Fransızca bilmeyen Horstanus adlı bir Alman eğitmenine veriliyor. Bu eğitmen Michel'in babasını İtalya'da gördüğü yeni bir metotla çocuğu hep Latince konuşarak yetiştiriyor.

1539 Michel, altı yaşında; Fransa'nın en iyi kolejlerinden birine, Guyenne Kolejine giriyor. Burada yedi yıl okuyor. Latin şiirinin tadına varıyor ve biraz da Yunanca öğreniyor.

1546 Bordeaux'da; edebiyat fakültesinde felsefe okuyor.

1548 Bordeaux'da isyan: Michel, Toulouse'da hukuk mektebine gidiyor.

1554 Montaigne'in babası Bordeaux belediye başkanı oluyor.

1555 Montaigne babasıyla Paris'e gidip geliyor.

1557 Bordeaux belediye meclisine giriyor.

1558 Montaigne'le La Boetie arasındaki büyük dostluk başlıyor.

1559 Bordeaux'da mezhep kavgaları. Bir tüccar diri diri yakılıyor. Amyot, Plutarkhos'un *Hayatlar*'ını Fransızcaya çeviriyor. Montaigne'in en çok seveceği ve okuyacağı kitap bu olacak.

1561 Bordeaux meclisi Montaigne'i önemli bir görevle saraya gönderiyor. La Boétie politik hayata giriyor.
1562 Protestanlara karşı şiddet hareketleri başlıyor. Montaigne, Rouen şehrini Protestanlardan almaya giden kral ordusuna katılıyor.
1563 Montaigne, Bordeaux'ya dönüyor: La Boétie ölüyor.
1565 IX. Charles, Bordeaux'ya gelip bir süre kalıyor.
1565 Montaigne, Françoise de la Chassagne'la evleniyor.
1568 Babası ölüyor. Miras beş erkek, üç kız kardeş arasında bölünüyor. Michel, Montaigne çiftliğinin sahibi oluyor.
1569 Montaigne; babasının isteğiyle yaptığı bir çeviriyi, Raimond Sebond'un theologia üzerine bir eserinin çevirisini bastırıyor.
1570 Montaigne, Bordeaux meclisindeki görevinden istifa ederek Paris'e gidiyor. La Boétie'nin Latince şiiriyle çevirilerini bastırıyor. Montaigne'in ilk kızı doğup iki ay sonra ölüyor.
1571 Montaigne, çiftliğine çekiliyor ve kütüphanesine şu Latince kitabeyi yazıyor:
"1571 senesi: Michel de Montaigne, otuz sekiz yaşında, doğum yıldönümünden bir gün önce; meclisteki kulluğundan ve memuriyetinden bıkmış; fakat sapasağlam olarak kitapları arasına dönüyor ve geri kalan günlerini orada sükun içinde geçirmeye karar veriyor."
1572 Saint - Barthélemy katliamı. Montaigne denemelerini yazmaya başlıyor. Plutarkhos'un *Ahlaki Eserler*'inin çevirisi çıkıyor ve Montaigne'in elinden düşmüyor.
1573 İç savaş. Montaigne kralın ordusuna katılıyor; görevle Bordeaux'ya gönderiliyor.
1574 Montaigne'in dördüncü kızı doğup üç ay sonra ölüyor.
1575 Montaigne Paris'e gidiyor.

1576 Montaigne, Pyrrhon felsefesiyle yakından ilgileniyor: Raimond Sebond üstüne babasına söz verdiği eseri yazmaya başlıyor.
1577 Montaigne'in beşinci kızı doğup bir ay sonra ölüyor: Henri de Navarre Montaigne'e yüksek bir paye veriyor. Montaigne ilk kez kum sancılarına tutuluyor. Denemelerine devam ediyor.
1578 Montaigne küçük bir orman satın alıyor.
1579 Montaigne kendini en çok anlattığı *Denemeler*'ini yazıyor.
1580 *Denemeler* ilk defa olarak iki cilt halinde basılıyor. Montaigne İsviçre'ye, İtalya'ya gidiyor: Paris'e dönüp kitabını krala sunuyor. Kral beğeniyor.
1581 Montaigne evine dönüyor.
1582 Montaigne, Bordeaux belediye başkanı oluyor, *Denemeler*'i birçok eklemelerle yeniden bastırıyor.
1583 Montaigne'in altıncı kızı doğuyor ve birkaç gün yaşıyor.
1584 Navarre kralı (sonraki V. Henri) Montaigne'in çiftliğine gelip iki gün kalıyor.
1585 Montaigne Mareşal Matignon'la mektuplaşıyor. İç savaşta önemli roller oynuyor. Bordeaux'da veba çıkıyor. Montaigne görevi başına gelemiyor. Başkanlığı bitinceye kadar yakın bir kasabada kaldıktan sonra, ailesini alıp veba bölgesi dışına çıkıyor.
1586 Montaigne tarihçileri okuyor.
1587 Henri de Navarre tekrar Montaigne'in çiftliğine geliyor.
1588 Montaigne, *Denemeler*'in dördüncü baskısı için Paris'e gidiyor, yolda *Lig*'ciler tarafından soyuluyor. Paris'te, *Denemeler*'in hayranlarından Mademoiselle de Gournay'le tanışıyor. İç savaş şiddetleniyor; Montaigne kralla birlikte Rouen'a gidiyor. Tekrar Paris'e dönüşünde bir gün için Bastille'e atılıyor.

1589 Montaigne evine çekilip kitap okuyor, *Denemeler*'in yeni bir baskısını hazırlıyor: Birçok eklemeler yapıyor: Kitap en olgun şeklini buluyor.
1590 Montaigne'in kızı evleniyor: Yeni kral IV. Henri, Montaigne'e mektup yazıyor, yanına çağırıyor. Montaigne gidemiyor.
1591 Montaigne'in kızının bir kızı doğuyor.
1592 Montaigne ölüyor.

(Albert Thibaudet'den özetlenmiştir)

Montaigne Üzerine Düşünceler

Denemeler'de gördüğüm her şeyi Montaigne'de değil kendimde buluyorum.

Pascal

Bir kitap buldum burada, Montaigne'in kitabı; yanıma almadım sanıyordum. Aman ne hoş adam. Ne zevk onunla beraber olmak.

Mme. de Sevigné

Montaigne, Katoliklerle tatlı tatlı alay eden adamdır.

Bayle

Montaigne, o hoş sohbet insan,
bazen derin, bazen sudan
Şüphe etmesini bilmiş
Burnu bile kanamadan.
Kerli ferli sofralarla
Alay etmiş sakınmadan.

Voltaire

Eminim, alışacaksınız Montaigne'e. İnsanoğlu ne düşündüyse onda var ve bu kadar kudretli üslup zor bulunur.

Bir şey öğretmiyor, çünkü hiçbir şeyi kestirip atmıyor. Dogmacılığın tam tersi. Mağrur adam, ama kim mağrur değil ki? Alçakgönüllü görünenler büsbütün mağrur değiller mi? Her satırında Ben, Kendim *diye konuşuyor, ama* Ben Kendim *demeden hangi bilgiye varılabilir? Haydi, bırakın Allah aşkına hocam, filozofun, metafizikçinin bundan iyisi görülmemiş.*

Mme. du Deffand

Montaigne, o tanrı gibi adam, XVI. yüzyılın karanlıkları içinde tek başına diri ve tertemiz bir ışık saçmış; dehası ancak zamanımızda, gerçek ve felsefi düşünce hurafelerin, geriliklerin yerini alınca anlaşıldı.

Grimm

Montaigne'in fikirleri yanlış, ama güzel.

Malebranche

Yazarların çoğunda, yazan adamı görüyorum, Montaigne'de ise düşünen adamı.

Montesquieu

Çocukken babamın kitaplığından bana Denemeler çevirisinin perişan bir cildi kalmıştı. Seneler sonra, kolejden çıkışımda bu cildi okudum ve ötekilerini arayıp buldum. Bu kitapla ne büyük haz ve hayranlık saatleri geçirdiğimi hatırlıyorum. Bu kitabı, yaşadığım başka bir hayatta yazmışım gibi geliyordu bana, o kadar candan bana, benim düşüncemi, benim hayat tecrübemi söylüyordu.

Emerson

Montaigne amma da fikir çalmış benden!

Béranger

Montaigne ölüyor: kitabını tabutunun üstüne koyuyorlar; cenazesinde yakını olarak din bilgini Charron ve manevi kızı Mademoisselle de Gournay var. Resmen septik olarak Bayle ve Naude onlara katılıyor. Sonra Montaigne'e az çok bağlananlar, bir an için ondan zevk almış olanlar, bir an için yalnızlık sıkıntısından kurtardığı, şüphe ettirmek sayesinde düşündürdüğü kimseler; akraba ve komşu olarak Madame de Sévigné, La Fontaine; onun yaptığını yapmaya özenip onu taklit etmeyi şeref bilenler: La Bruyére, Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau; ortada tek başına Voltaire; daha az önemli kimseler, karmakarışık: Saint-Evremond, Chaulieu, Garat... Daha arkada çağdaşlarımız ve belki hepimiz. Ne büyük bir cenaze alayı. Bir insanın Ben*'i için bundan daha fazla umulabilir mi? Peki ama, ne yapıyorlar bu cenaze alayında? Tören gereğince hüngür hüngür ağlayan Mademoiselle de Gournay'den başka herkes konuşuyor. Ölenden, onun sevimli taraflarından, hayata bu kadar karışan felsefesinden sözediyorlar. Herkes kendi kendinden sözediyor. Onunla herkesin ortak olduğu taraflar ortaya konuyor. Kimse ona olan borcunu unutmuyor; her düşünce onun bir yankısı gibi... Korkarım bu alayda dua eden tek adam Pascal'dır.*

Sainte-Beuve

Montaigne'i sevmek kendini sevmek, kendini her şeye tercih etmektir. Montaigne'i sevmek yalnız gerçeği değil, doğruluğu ve ödev duygusunu da yalnız kendinden yana çekmektir. Montaigne'i sevmek, hayatımızda hazlara, aciz tabiatımızın kaldıramayacağı kadar yer vermektir...

Brunetiere

Montaigne Fransız Rönesansını bitirip Klasik çağı haber veriyor.

Lanson

Pilatus'un devirler boyunca yankısı çınlıyan korkunç sorusu karşısında Montaigne, daha insanca, daha din dışı, başka bir anlamda İsa'nın tanrıca cevabını vermiş oluyor:

"Gerçek nedir?"

"Gerçek benim!"

Yani Montaigne gerçek olarak sahiden tanıyabileceği tek şeyin kendisi olduğuna inanıyor. Onu kendinden söz etmeye götüren budur; çünkü kendini bilmeyi ayrıca her şeyden daha önemli sayıyor. İnsanların ve her şeyin yüzünden maskeyi kaldırmalı, diyor. Maskesini atmak için kendini anlatıyor. Maske insanın kendinden çok memleketine ve devrine ait olduğu için de insanlar maske yüzünden birbirinden ayrılıyor. Böylece, maskesini gerçekten atan insanda hemen kendi benzerimizi buluyoruz.

André Gide

Okuyucuya

Okuyucu bu kitapta yalan dolan yok. Sana baştan söyleyeyim ki, ben burada yakınlarım ve kendim dışında hiçbir amaç gütmedim. Sana hizmet etmek yahut kendime ün sağlamak hiç aklımdan geçmedi: Böyle bir amaç peşinde koşmaya gücüm yetmez. Bu kitabı, yakınlarım için bir kolaylık olsun diye yazdım. İstedim ki beni kaybedecekleri zaman (ki pek yakındır) hakkımda bildikleri, daha etraflı ve daha canlı olsun. Kendimi herkese beğendirmek niyetinde olsaydım, özenir, bezenir, en gösterişli halimle ortaya çıkardım. Kitabımda sade, tabii ve her günkü halimle, özentisiz bezentisiz görünmek isterim, çünkü ben kendimi olduğum gibi anlatıyorum. Burada kusurlarım, nasıl bir adam olduğum, edebin, terbiyenin müsaade ettiği ölçüde, açık olarak görülecektir. Hâlâ ilk tabiat kanunlarının rahat serbestliği içinde yaşadıkları söylenen insanlar arasında olsaydım, emin ol ki kendimi tastamam ve çırılçıplak da gösterirdim. Kısacası, okuyucu, kitabımın özü benim: Boş vakitlerini bu kadar sudan ve anlamsız bir konuya harcaman akıl kârı olmaz. Haydi uğurlar olsun.

Montaigne
1 Mart 1580

Kendisi

... Boyum ortanın biraz altında, bedenim sağlam yapılı ve toplucadır; yüzüm şişman değil, dolgundur: tabiatım, neşe ile hüzün arasında, oldukça ateşli ve sıcakkanlıdır... Sıhhatim, ta genç yaşımdan beri düzgündür: Hastalığa tutulduğum azdır.

İşte ben böyle idim; kendimi, kırk yaşımı aşıp ihtiyarlığın yolunu tuttuğum şu andaki halimle anlatmıyorum:

Minutatim vires et robur adultum
Frangit et in partem pejorem liquitur oetas
Yıllar için için aşındırır
Olgunluk çağına varmış güçleri
Lucretius

Bundan sonraki halim ancak yarım bir varlık olacak; ben artık o ben olmayacağım. Gün geçtikçe kendimden ayrılıyor, uzaklaşıyorum.

Singula de nobis anni proedandur euntes
Bir şey koparır bizden, yıllar, akıp giderken.
Horatius

KİTAP II, BÖLÜM XVII

Denemelerin Konusu

Başkaları insanoğlunu yetiştiredursun, ben onu anlatıyorum ve kendimde, pek fena yetişmiş bir örneğini gösteriyorum. Bu örneğe yeniden biçim vermek elimde olsaydı onu elbet olduğundan çok başka türlü yapardım. Bir defa yapılmış artık. Şunu söyleyeyim ki, kendimi anlatırken söylediklerim değişik ve değişken olmakla beraber hiç gerçeğe aykırı değildir. Dünya durmayan bir salıncaktır: Orada her şey, toprak, Kafkas'ın kayalıkları, Mısır'ın ehramları, hem etrafıyla birlikte, hem de kendi kendine sallanır. Durmanın kendisi bile daha ağır bir salıntıdan başka bir şey değildir. Konumu (kendimi) hep aynı halde bulundurmak elimde değil. Tabii bir sarhoşlukla, salına serpile yürüyüp gidiyor. Onu belli bir noktada, canımın istediği bir andaki haliyle alıyorum. Duruşu değil, geçişi anlatıyorum: Fakat yaştan yaşa, yahut halkın dediği gibi "yedi yıldan yedi yıla" geçişi değil, günden güne, dakikadan dakikaya geçişi. Hikâyemi saati, saatine yazmam gerekiyor. Az sonra değişebilirim. Yalnız halim değil, amacım da değişebilir. Benim yaptığım, değişen ve birbirine benzemeyen olayları, kararsız ve bazen çelişmeli fikirleri yazıya dökmektir. Acaba benliğim mi değişiyor, yoksa aynı konuları ayrı şartlara ve ayrı bakımlara göre mi ele alıyorum? Her ne hal ise, kendi kendimden ayrıldığım oluyor. Fakat,

Demades'in[*] dediği gibi, doğrudan hiç ayrılmıyorum. Ruhum bir yerde durabilseydi, kendimi denemekle kalmaz, bir karara varırdım: Ruhum sürekli bir *arayış ve oluş içinde.*

Anlattığım hayat basit ve gösterişsiz; zararı yok. Bütün ahlak felsefesi alelade ve kendi halinde bir hayata da girebilir, daha zengin, gösterişli bir hayatta da: Her insanda, insanlığın bütün halleri vardır.

KİTAP III, BÖLÜM II

---

[*] Atinalı ünlü bir hatip.

Kendimizi Anlatmak

Plinius'un dediği gibi, herkes kendisi için bir derstir; elverir ki insan kendini yakından görmesini bilsin. Benim yaptığım, bildiklerimi söylemek değil, kendimi öğrenmektir; başkasına değil kendime ders veriyorum. Ama bunları başkalarına da anlatmakla kötü bir iş yapmıyorum: Bana yararı olan bu işin belki başkasına da yararı olabilir. Zaten benim bir şeye dokunduğum yok. Yalnız kendimle uğraşıyorum; delilik ediyorsam, bundan zarar görecek başkası değil, benim; çünkü bu öyle bir delilik ki bende başlayıp bende bitiyor, hiçbir kötülüğe yol açmıyor. Eskilerden yalnız iki üçünün bu işi denediğini söylerler; ama onların yalnız adlarını bildiğimiz için benim yaptığımın tıpkısını yapıp yapmadıklarını söyleyemeyiz. Ruhumuzun ele avuca sığmayan akışını gözlemek, onun karanlık derinliklerine kadar inmek, türlü hallerindeki bunca incelikleri ayırt edip yazmak zannedildiğinden çok daha zahmetli bir iştir. Sonra bir taraftan bu işin o kadar başka, o kadar garip bir zevki de var ki insanı dünya işlerinden, hem de en değerli dünya işlerinden çekip alıyor. Birkaç senedir düşüncelerimin kendimden başka amacı yok; yalnız kendimi sorguya çekiyor ve inceliyorum.

Başka bir şeyi incelediğim de oluyor ama, onu da hemen kendime çekiyor, daha doğrusu, kendime mal ediyorum; da-

ha az faydası olan öteki bilimlerde olduğu gibi, bu bilimde öğrendiklerimi başkalarına bildiriyorsam, bunda hiçbir kötülük görmüyorum. Şunu da söyleyeyim ki öğrendiklerimle hiç de yetinmiyorum. İnsanın kendini anlatmasından daha zor ve daha yararlı hiçbir şey yoktur. Üstelik, meydana çıkmak için insanın süslenmesi, kendine çekidüzen vermesi gerekiyor. Ben durmadan kendimi düzenliyorum, çünkü durmadan anlatıyorum.

Kendinden söz etmeyi kötü görmek, yasak etmek âdet olmuştur; çünkü kendinden söz etmek her zaman kendini övmek gibi görünür; kendini övmekse herkesin zıddına gider. Ama kendinden söz etmeyi yasak etmek, çocuğun burnunu silecek yerde, burnunu koparmak olur.

In vitium ducit culpae fuga
Kusur korkusuyla suç işliyoruz.
Horatius

Bu tedbirde ben kârdan çok zarar görüyorum, hatta kendimden söz etmek mutlaka övünmek olsa bile ben asıl amacıma bağlı kalmak için, kendimdeki bu hastalığı meydana koyacak bir işten kaçınmamalıyım; işlediğim, hem de iş edindiğim bu kusuru gizlememeliyim. Ama, bana sorarsanız, birçokları içip sarhoş oluyor diye, şarabı yasak etmek yanlıştır; fazla kaçırılan şeyler hep iyi şeylerdir. Kendinden söz etmenin kötü sayılması bence yalnız, halkın düşeceği kaba hatalardan ötürüdür. Bu türlü kurallar budalalara vurulan dizginlerdir: Ne azizler –ki kendilerinden pekâlâ söz ederler– ne filozoflar, ne bilginler bu kuralları dinler; onlara hiç benzememekle beraber ben de bu kuralları dinlemiyorum. Onların ereği kendilerini anlatmak değildir, ama sırası gelince de kendilerini uluorta göstermekten çekinmezler. Sokrates kendinden söz ettiği kadar neden söz eder? Hep müritlerini de kendilerinden bahsetmeye, kitaplardan öğren-

diklerini değil içlerinde olup bitenleri anlatmaya dürtüklemez mi? Tanrı'ya ve rahibe kendimizden bahsetmiyor muyuz? Protestan komşularımız bunu halkın gözü önünde yapıyorlar. Diyeceksiniz ki onlara yalnız kötü taraflarımızı anlatırız. Ama bu, her şeyi söylüyoruz demektir; çünkü iyi tarafımız da bütün günahlardan arınmış değildir.

Benim mesleğim, sanatım yaşamaktır. Bana hayatımı duyduğum, gördüğüm ve yaşadığım gibi anlatmamı yasak edenler mimara da desinler ki, sen binalardan kendine göre değil başkasına göre, kendi bilginle değil başkasının bilgisiyle söz edeceksin. Kimse sormadan kendi değerlerini ortaya koymak bir övünme ise niçin Cicero Hortentius'un, Hortentius Cicero'nun belagatini öne sürüyor? Bana diyebilirler ki: Kendini kuru sözle değil işle ve eserle anlat. Ben her şeyden önce düşüncelerimi anlatıyorum, bunlarsa ün ve eser haline gelemeyecek kadar belirsiz şeyler: Onları söz haline getirmekte bile güçlük çekiyorum. Birçok olgun ve değerli insanlar herhangi bir iş görmekten kaçınmışlardır. Yaptığımız işler kendimizden çok rastlantıların eseridir: Bu işler kendi özlerini belli ederler; beni ise ancak şöyle böyle, belli belirsiz, parça parça gösterebilirler.

Ben kendimi olduğum gibi gösteriyorum: Öyle bir beden yapısı koyuyorum ki ortaya, bir bakışta damarları, kasları, her şeyi yerli yerinde görüyorsunuz.

Öksürük, sararma, yahut kalp çarpması yalnız bedenin bir kısmını, onu da şöyle böyle, gösterebilir. Ben yaptıklarımı değil, kendimi, öz benliğimi anlatıyorum.

Bence insan ne olduğunu bilmekte dikkatli olmalı; iyi tarafını da, kötü tarafını da aynı titizlikle ortaya çıkarmalıdır. Eğer ben kendimi iyi ve olgun görseydim, bunu bağıra bağıra söylerdim. Kendini olduğundan az göstermek, tevazu değil, budalalıktır; kendine değerinden az paha biçmek korkaklıktır, pısırıklıktır. Aristoteles'e göre, hiçbir iyilik sahtelikle bir arada gitmez; doğru hiçbir zaman yanlışa yer vermez.

Kendini olduğundan fazla göstermek de, çok defa gururdan değil budalalıktandır. Bence bu kendini beğenme illetinin esası, kendinden pek fazla hoşlanmak, kendi kendine hayasızca âşık olmaktır. Bunun en iyi devası kendinden söz etmeyi yasaklayan ve böylece bizi kendimiz üzerinde düşünmekten büsbütün alıkoyanların dediklerinin tam tersini yapmaktır. Gurur insanın düşüncesindedir; söze dökülen onun pek küçük bir parçasıdır.

Bu adamlar öyle sanıyorlar ki insanın kendi üzerinde durması, kendinden hoşlanması, hep kendisiyle uğraşması kendine fazla düşkün olması demektir. Oysa ki aşırı benciller kendilerini pek üstünkörü bilenler, kendilerinden önce işlerine bakanlardır. Onlara göre kendi kendisiyle baş başa kalmak, sırt üstü yatıp vakit öldürmektir; ruhunu zenginleştirmeye, kendini adam etmeye çalışmak boş hayaller kurmaktır. Sanki kendimiz bizden ayrı, bize yabancı birisiymiş gibi. Kendinden aşağıya bakıp da kendi kafasına hayran olan adam, kendinden yukarıya, geçmiş yüzyıllara gözlerini kaldırsın; o zaman yüzlerce devin ayakları altında kalacak ve burnu kırılacaktır. Kendi mertliğiyle övünüp böbürleniyorsa, onu çok geride bırakan Scipion'un, Epaminondas'ın, bunca orduların ve milletlerin hayatlarını hatırlasın. İnsan kendindeki eksik ve cılız değerleri, üstelik insan hayatının hiçliğini hesaba katarak düşünecek olursa, hiçbir değeriyle övünmeye kalkışmaz. Yalnız Sokrates, Tanrısının dediğine uyup kendini gerçekten tanımasını ve küçük görmesini bildiği için Bilge adını almaya hak kazanmıştır. Kendini böylesine tanıyan adam istediği kadar kendinden söz etsin.

KİTAP II, BÖLÜM VI

Nasıl Yazmalı

Yazarken kitapları bir yana bırakır, aklımdan çıkarırım; kendi gidişimi aksatırlar diye. Gerçekten de iyi yazarlar üstüme fena abanır, yüreksiz ederler beni. Hani bir ressam varmış, kötü horoz resimleri yapar ve uşaklarına, dükkâna hiç canlı horoz sokmamalarını sıkı sıkı tembih edermiş, ben de öyle. Hatta çalgıcı Antigenides'in bulduğu çare benim daha işime gelirdi: Bir şey çalacağı zaman, kendinden önce ve sonra halka doyasıya kötü şarkılar dinletirmiş. Böyle derim de Plutarkhos'tan kolay kolay ayrılamam. O kadar dünyayı içine almış ki bu adam, ne yapsanız, hangi olmayacak konuyu ele alsanız bir taraftan gelir işinize karışır ve size türlü zenginlikler, güzelliklerle dolu cömert bir el uzatır. Kendini her gelene bu kadar kolayca yağma ettirmesi bayağı gücüme gidiyor. Şöyle biraz tuttunuz mu, kolu kanadı elinizde kalıyo

Ben gönlümce yazabilmek için evime çekiliyorum. Kimsenin bana el uzatamayacağı, söz edemeyeceği yabancı bir memlekette oturuyorum. Öyle bir yer ki tanıdığım hiç kimse okuduğu duanın Latincesini bilmez, hele Fransızcasını hiç anlamaz. Başka yerde yazsam daha iyi yazardım, ama yazdığım şey daha az benim olurdu. Oysa ki benim yazımda asıl aradığım tam anlamıyla kendimin olmasıdır. Ben yazarken rastgele gittiğim için bol bol hatalara düşerim. Bunları pek

lâ düzeltebilirdim. Ama o zaman, benim âdetim, malım olmuş kusurları düzeltmekle kendi kendimi yanlış tanıtmış olurdum. Bana dediler mi, yahut ben kendi kendime dedim mi ki: "Sen kaba kaba benzetmeler yapıyorsun; bu kelime Gaskonya kokuyor; bu sözün tehlikeli (Ben Fransız sokaklarında söylenen hiçbir sözden kaçmam; gramer adına kullanılan dile çatanlar benimle alay ederler); bak şu cahilce söze; akla aykırı laf ediyorsun; fazla ileri gidiyorsun; sen boyuna kendinle oynuyorsun; sahiden söylediğini de herkes yalancıktan sanacak." "– Doğru", derim; "ama ben dikkatsizlikten gelen hatalarımı düzeltsem bile, bende adet haline gelmiş olanları düzeltmem. Ben hep böyle konuşmuyor muyum? Her yerde böyle çiy çiy göstermiyor muyum kendimi? Mesele yok. Yazarken aradığım da bu zaten. Herkes kitabımda beni, bende kitabımı görsün."

KİTAP III, BÖLÜM V

Hayat ve Felsefe

Çok gariptir; çağımızda işler o hale geldi ki felsefe, anlayışlı insanlar arasında bile, ne teorik ne pratik hiçbir faydası ve değeri olmayan boş ve kuru bir laf olup kaldı. Bence bunun sebebi, felsefenin ana yollarını sarmış olan safsatalardır. Felsefeyi, çocuklar için ulaşılmaz, asık suratlı, çatık kaşlı ve belalı göstermek büyük bir hatadır. Onun yüzüne bu sahte, bu kaskatı bu çirkin maskeyi kim takmış? O, ki hep bayram ve hoş zaman içinde yaşamayı emreder bize. Gamlı ve buz gibi soğuk bir yüz içimizde felsefenin barınamadığına alamettir...

Felsefeyi barındıran ruh, kendi sağlığıyla bedeni de sağlam etmeli. Huzur ve rahatın ışığı ta dışardan görünmelidir. Dış varlığı kendi kalıbına uydurmalı ve böylece ona sevimli bir gurur, hareketli ve neşeli bir tavır, memnun ve güler yüzlü bir hal vermelidir. Bilgeliğin en açık görüntüsü, sürekli bir sevinçtir. Onun hali, aydan daha yukarda olan şeylerin hali gibidir: Her dem rahat. Müritlerini çamur ve kir içinde yaşatan felsefe değil, Barocco ve Baralipton'culardır.* Onlar felsefenin yalnız adını duymuşlardır. Yoksa nasıl olur? Felsefe ruhun fırtınalarını dindirmeyi, açlığı ve hastalığı gülerek

* Skolastikte bazı önerme türleriyle ilgili uydurma sözcükler.

karşılamayı, birtakım uydurma müneccim işaretleriyle değil, doğal ve somut yollarla öğretmeye çalışır. Felsefenin amacı erdemdir; bu erdem de, medresenin söylediği gibi, sarp, yalçın ve çıkılmaz bir dağın başına dikilmiş değildir. Ona yaklaşanlar, tersine güzel, bereketli ve çiçekli bir ova içinde görürler onu. Orada erdem yine her şeyden yüksektedir; fakat, yerini bilen olunca, ona gölgeli, çimenli, güzel kokulu yollardan, güle söyleye, göklerin kubbesi gibi rahat ve dümdüz bir inişle varılabilir. Bazıları bu yüksek, bu güzel, bu zafer sevinci dolu, aşk dolu, tadına doyulmaz, yiğitliğine ulaşılmaz erdemin, tatsızlığa, rahatsızlığa, korkuya, zorbalığa açıkça ve amansızca düşman olan, kendine tabiatı kılavuz; mutluluğu ve zevki eş bilen erdemin semtine uğramadıkları için, gitmişler, aczlerine uygun olarak, böyle kasvetli, titiz somurtkan, eli sopalı, asık suratlı, anlamsız bir erdem timsali tasarlamışlar ve onu, insanları korkutmaya mahsus bir umacı gibi, dünyadan uzak bir kayalığın üstüne, dikenlikler arasına koymuşlar...

Gerçek erdem zengin, kudretli ve bilgili olmasını, mis kokulu yataklarda yatmasını bilir. Hayatı sever; güzelliği de, şan şerefi de, sağlığı da sever. Fakat onun öz be öz işi, bu nimetleri ölçü ile kullanmasını ve yiğitçe bırakıp gitmesini bilmektir: Çetinliğinden çok daha fazla büyüklüğü olan bir iş, ki onsuz her hayat bozuk, karışık ve şekilsizdir ve bu yüzden tehlikeli engeller, dikenlikler ve ejderhalarla dolmaya elverişlidir. Eğer eğitilecek genç, acayip tabiatlı olur da güzel bir yolculuk hikâyesi, yahut anlayabileceği bir felsefe konusu yerine masal dinlemeyi yeğ tutarsa, arkadaşlarının genç dinç yüreklerini coşturan davullar çalındığı zaman o, kendisini hokkabaz oyunlarına çağıran arkadaşının yanına giderse, bir savaştan toz toprağa ve zafere bürünüp dönmeyi, top oyunundan yahut balodan bir armağanla dönmekten daha hoş ve daha çekici bulmazsa, bu genç için bir tek çare görüyorum: Eğitmeni onu daha çocukken, kimseye duyurmadan

boğar; yahut da bu gence, bir dukanın oğlu bile olsa herhangi bir şehirde pastacılık yaptırılır. Eflatun der ki, çocuklara babalarının yeteneklerine göre değil, kendi yeteneklerine göre meslek bulmak gerekir.

Madem ki asıl felsefe bize yaşamayı öğreten *felsefedir ve* madem ki çocuğun da öbür yaştakiler gibi, ondan alacak olduğu dersler vardır; niçin çocuğa felsefe öğretilemezmiş:

Udum et molle lutum est; nunc properandus,
et acri Fingendus sine fine rota
Çamur yumuşak ve ıslak; çabuk, çabuk olalım.
Durmadan dönen çark biçim versin ona.
Persius

Bize yaşamayı hayat geçtikten sonra öğretiyorlar. Cicero dermiş ki, iki insan hayatı yaşayacak olsam bile, lirik şairleri incelemeye vakit harcamam. Bence bu dırdırcılar daha hazin bir şekilde faydasızdır. Çocuğumuzun o kadar yitirecek vakti yoktur: Pedagogların elinde ancak hayatının ilk on beş, on altı yılını geçirebilir: Geri kalan zaman hayatındır. Bu kadar kısa bir zamanı zorunlu bilgilere verelim; üst yanı emek israfıdır: Hayatımızın işine yaramayan bütün bu çetrefil diyalektik oyunlarını kaldırıp atın; iyi seçmesini ve iyi açıklamasını bilmek şartıyla basit felsefe konuları alın: Bunlar Boccacio'nun masalından daha kolay anlaşılır. Bir çocuk bunları sütnineye verildiği andan itibaren okuma yazmadan çok daha kolay öğrenebilir. Felsefenin insanlara, yaşamaya başlarken de, ölüme doğru giderken de söyleyecekleri vardır.

KİTAP I, BÖLÜM XXVI

Kanunlar Üstüne

Kanunlar doğru oldukları için değil, kanun oldukları için yürürlükte kalırlar. Kendilerini dinletmeleri akıl dışı bir güçten gelir, başka bir şeyden değil. Mistik olmak işlerine gelir. Kanunları koyanlar da çok kez budala, ya da eşitlik korkusuyla haksızlığa düşen kimselerdir. Nasıl olursa olsunlar, insandırlar nihayet, her yaptıkları şey ister istemez sudan ve değişkendir. Kanunlardan daha çok, daha ağır, daha geniş haksızlıklara yol açan ne vardır?

KİTAP III, BÖLÜM XIII

Bilgi ve Düşünce

Öğrenimden kazancımız daha iyi ve daha akıllı olmaktır. Epiharmus* der ki, insan düşünce ile görür ve duyar; her şeyden faydalanan, her şeyi düzene sokan, başa geçip yöneten düşüncedir; geri kalan her şey kör, sağır ve cansızdır. Şu muhakkak ki çocuğa kendiliğinden hiçbir şey yapmak özgürlüğünü vermemekle onu korkak bir köle haline sokuyoruz. Retorika ve gramer üstüne, Cicero'nun şu veya bu cümlesi üstüne öğrencisinin ne düşündüğünü kim sormuştur? Bunları Tanrı sözü gibi belleğimize basmakalıp yapıştırırlar; harfler ve kelimeler, anlatılan şeyin kendisi haline gelir. Ezber bilmek, bilmek değildir; hafızamıza emanet edilen her şeyi saklamaktır. İnsan, kendiliğinden bildiği her şeyi ustasına bakmadan, kitaptaki yerini aramadan, istediği gibi kullanır. Tamamıyla kitaptan bir bilgi ne sıkıcı bilgidir! Böyle bir bilgi bir süs olarak kullanılsın: Ama temel olarak değil. Nitekim Platon, gerçek felsefenin sağlam irade, inanç ve dürüstlük, amaçları başka olan öteki bilimlerinse sadece süs olduğunu söyler.

KİTAP I, BÖLÜM XXVI

* Pythagoras mektebine mensup bir filozof.

Yaşamak ve Çalışmak

Tabiat bir ana gibi davranmış bize: İstemiş ki ihtiyaçlarımızı gidermek zevkli bir iş de olsun üstelik: Aklımızın istediği şey, iştihamızın da aradığı şey olsun: Onun kurallarını bozmaya hakkımız yok.

Caesar'ın ve İskender'in, en büyük işleri başarırken, tabii ve bundan ötürü gerekli ve makul zevkleri bol bol tattıklarını görünce, buna ruhu gevşemek demem; tersine, o zor işleri ve yorucu düşünceleri dinç bir yürekle günlük hayatın bir parçası haline sokmak, ruhu sağlamlaştırmaktır derim. Zevklerin gündelik zaferlerini olağanüstü iş saymışlarsa bilge adamlarmış. Biz pek şaşkın varlıklarız: Filanca hayatını işsiz güçsüz geçirdi, deriz; bugün hiçbir şey yapmadım, deriz. – Bir şey yapmadım ne demek? Yaşadınız ya! Bu sizin yalnız başlıca işiniz değil, en parlak, en şerefli işinizdir. – Bana büyük işler çevirmek imkânını verselerdi, neler yapmaya gücüm olduğunu gösterirdim, deriz. Önce siz kendi hayatınızı düşünmeyi, çevirmeyi bildiniz mi? Bildinizse bütün işlerin en büyüğünü görmüş demeksiniz. Kendini göstermek ve iş görmek için büyük *fırsatlara* ihtiyaç yoktur; hangi *mevkide* olursa, olsun, perde arkasında da, perde önünde de insan kendini gösterir. Bizim işimiz kitap doldurmak değil, ahlakımızı yapmaktır; savaşmak memleket kazanmak değil, yaşa-

yışımıza dirlik düzenlik getirmektir. En büyük en şerefli eserimiz doğru dürüst yaşamaktır. Geri kalan her şey, başa geçmek, para yapmak, binalar kurmak, nihayet ufak tefek eklentiler, yollardır. Bir kumandanın, az sonra hücum edecek olduğu bir kalenin eteğinde dostlarıyla tamamıyla serbest ve rahatça, kaygusuzca sohbete dalması, Brutus'un herkesin kendisine ve Roma'nın hürriyetine karşı pusu kurduğu bir sırada gece dolaşmalarından birkaç saat çalarak tam bir sükun içinde Polybius'u okuyup notlar yazması ne güzel bir şey! Düşündükçe içim açılır. Ancak küçük ruhlar işlerin ağırlığı altında ezilir; onlardan sıyrılmayı, bir yerde durup yeniden başlamayı bilmezler.

O fortes pejoraque passi
Mecum saepe viri, nunc vino pellite curas;
Cras ingens iterabimus aequor.
Ey benimle bunca çetin işler görmüş yiğitler,
Bugün dertlerinizi şarapla giderin
Yarın engin denize açılacağız.

Horatius

KİTAP III, BÖLÜM XIII

Ruh ve Beden

Güzellik, insanlar arasında, çok tutulan bir şeydir. Aramızda ilk anlaşma onunla başlar. İnsan ne kadar vahşi, ne kadar kötü yaradılışlı olursa olsun onun büyüsüne kapılmaktan kendini alamaz. Bedenin varlığımızdaki payı ve değeri büyüktür. Bu bakımdan onun yapısına ve düzenine verilen önem pek yerindedir. İki temel taşımızı (ruh ve bedeni) birbirinden ayırmak, koparmak isteyenler yanılıyorlar; tam tersine onları çiftleştirmek, birleştirmek gerek. Ruhtan istenecek şey bir köşeye çekilmek, kendi kendine düşünmek, bedeni hor görüp kendi başına bırakmak değil (Hoş, bunu ancak sahte bir çeşit maymunlukla yapabilir ya), ona bağlanmak, onu kucaklamak, sevmek, ona arkadaşlık ve kılavuzluk etmek, öğüt vermek yanlış yola saptığı zaman geri çevirmek, kısacası onunla evlenmek, ona gerçekten bir koca olmaktır. Ta ki ikisinin hareketleri arasında başkalık ve karşıtlık değil, uygunluk ve benzerlik olsun.

KİTAP II, BÖLÜM XVII

İnsan ve Ötesi

Kendini beğenmek insanın özünde, yaradılışında olan bir hastalıktır. İnsan yaratıkların en zavallısı, en cılızıdır; öyleyken en mağruru da odur. Şurada, dünyanın çamuru ve pisliği içinde oturduğunu, evrenin en fena, en ölü, en aşağı katında, göklerin kubbesinden en uzakta, üç cinsten yaratıkların en kötü haldekileriyle birlikte, dünya evinin en alt katına bağlı ve çakılı olduğunu bilir, görür ve yine hayaliyle, aydan yukarılara çıkıp gökleri ayaklarının altına indirmek sevdasıyla yaşar. Aynı hayal gücüyle kendini Tanrı'ya bir görür; kendine Tanrısal özelikler verir; kendini öteki yaratıklar sürüsünden ayırıp kenara çeker, arkadaşları, yoldaşı olan varlıklara yukarıdan bakar; her birine uygun gördüğü ölçüde güçler ve yetenekler dağıtır.

Biz insanlar öteki yaratıkların ne üstünde ne altındayız. Bilge der ki, göklerin altındaki her şey, aynı kanunun ve aynı kaderin buyruğundadır.

Indupedita suis fatalibus omnia vinclis.
Herşey, kırılmaz zincirleriyle bağlı kaderin.
Lucretius

Bazı ayrılıklar, seviyeler ve dereceler vardır; ama her şeyde aynı doğanın yüzü görülür.

> Res quoeque suo ritu procedit, et ommes
> Foedere naturae certo discrimina servant
> *Her şey kendine göre gelişir ve hepsi*
> *Sürdürür doğa düzeninin ayrılıklarını.*
> Lucretius

KİTAP II, BÖLÜM XII

Evini Koruma

Bunca bekçili silahlı evler yok oldu gitti de benimki niçin duruyor? Anlaşılan, diyorum, o evler bekçili, silahlı oldukları için yok olup gittiler. Korunmak saldırana hem istek veriyor, hem de hak kazandırıyor: Her korunma savaşçı bir kılığa girer ister istemez.

KİTAP II, BÖLÜM XV

Aşk Üstüne

Kitapları bir yana bırakır da dobra dobra konuşursak, aşk dediğimiz şey, arzulanan bir varlıkta bulacağımız tada susamaktan başka bir şey değildir, gibi geliyor bana. Venüs'ün bize verdiği şey nihayet bir boşalma hazzı değil mi? Tıpkı tabiatın başka taraflarımızın boşalmasına kattığı haz gibi. Bu haz ölçüsüzlük yahut hayasızlık yüzünden kötülük haline geliyor. Sokrates'e göre aşk, güzelliğin aracılığıyla çoğalma arzusudur. Ama nedir, bu hazzın insana verdiği o acayip gıdıklanma, Zenon'u, Kratippos'u düşürdüğü o delice, budalaca, saçma sapan haller, bizi sürüklediği o münasebetsiz azgınlık, aşkın en tatlı anında o alev saçan, kudurmuş, zalim surat, sonra nedir o birden kabarıp böbürlenme, bu kadar çılgınca bir işin içinde o ciddileşip kendinden geçme? Hem ne diye hazlarımızla pisliklerimizi sarmaş dolaş edip hep bir yere koymuşlar? Ne diye insan hazzın son kertesinde acı çeker gibi, ölecek gibi inlemekli oluyor? Bunlara bakınca, Platon'un dediği gibi, Tanrıların insanı kendilerine oyuncak diye yarattıklarına inanasım geliyor. İnsanların bu en bulanık, en karışık işinin en ortak işleri olması da tabiatın bir cilvesidir, diyorum. Böylelikle bizi denkleştirmek, akıllılarla delileri, insanlarla hayvanları birleştirmek istemiş. İnsanların en ağırbaşlısını o malum hal içinde bir düşündüm

mü, bütün ağırbaşlılığı bir yapmacık oluverir. Tavus kuşuna haddini bildiren ayaklarıdır.

Oyun arasında ciddi düşüncelere yer vermeyenler, bir aziz heykelinin karşısında, önü açık diye, dua etmekten çekinenler gibidir. Biz de pekâlâ hayvanlar gibi yeriz, içeriz; ama bunlar ruhumuzun göreceği işlere engel olmaz, bu işte hayvanlara üstünlüğümüzü gösterebiliriz. İşte gel gelelim öteki iş bütün düşünceleri, Eflatun'un bütün felsefesini ve ilahiyatını emri altına alır, amansız hışmıyla bizi, hem de seve seve, insanlığımızdan çıkarıp hayvanlaştırır. Başka her yerde az çok nazik olabilirsiniz; başka her iş kibarlık kurallarına uydurulabilir, ama bu işin hayvanca ve gülünç olmayan şekli dünüşülemez bile. Bir arayın da bulun bakalım bu iş bilgece ve edepli bir şekilde nasıl yapılabilir? Büyük İskender, herkes gibi bir ölümlü olduğunu bir bu işte, bir de uyumada anladığını söylermiş. Uyku ruhun kötü güçlerini sarıp yok eder, bu iş de hepsini kaplayıp darmadağın eder. Onu sadece meyamızdaki bozukluğun değil, hiçliğimizin, noksanlığımızın bir belirtisi sayabiliriz şüphesiz.

Tabiat bir yandan bizi bu arzuya doğru sürer, gördüğü işlerin en soylusunu, en faydalı, en güzelini de ona bağlamıştır; bir yandan da bizi bırakır onu kötüleriz, ondan ayıp, günah diye utanır kaçarız, perhizini sevap sayarız. Bizi yaratan işi hayvanlık saymaktan daha büyük hayvanlık mı olur? Türlü milletlerin dinlerinde vardıkları, kurban, mum yakma, oruç, adak gibi ortak taraflardan biri de cinsel arzunun kötülenmesidir. Onun bir cezalanması demek olan sünnet bir yana, bütün kanılar bu konuda birleşir. Hoş bir bakıma insan denilen bu budala varlığı yaratma işini ayıplamakta bu işe yarayan taraflarımızdan utanmakta pek de haksız değiliz ya... İnsanın doğuşunu görmekten herkes kaçar, ama ölümünü görmeğe hep koşa koşa gideriz. İnsanı öldürmek için gün ışığında, geniş meydanlar ararız, ama onu yaratmak için karanlık köşelere gizleniriz. İnsanı yaparken gizlenip utan-

mak bir ödev, onu öldürmesini bilmekse birçok erdemleri içine alan bir şerefter. Biri günah, öteki sevaptır. Aristoteles memleketinin bir deyimine göre birisini iyileştirmenin öldürmek anlamına geldiğini söyler.

Bazı milletler yemek yerken başlarını bir örtüyle kaparlarmış. Bir bayan tanırım, hem de en büyüklerden bir bayan, o da aynı kafada: Çiğnemek hiç güzel bir hareket değilmiş, kadının zarafetine, güzelliğine çok zarar verirmiş. Bu bayan iştihası olduğu zaman herkesten kaçarmış. Başka bir adam bilirim ne başkalarını yemek yerken görmeğe ne de başkalarının kendini yerken görmesine katlanamaz. Karnını doldurmak içini boşaltmaktan çok daha ayıp bir iştir. Türk padişahının ülkesinde birçok insanlar varmış ki başkalarından üstün sayılmak için kendilerini yemek yerken göstermezlermiş, haftada bir tek öğün yerlermiş, yüzlerini gözlerini paramparça ederlermiş, kimselerle de konuşmazlarmış. Bu softalar demek tabiatı bozdukça değerlendireceklerini, yaradılışlarını hor görmekle yükseleceklerini, ne kadar kötüleşirlerse, o kadar iyileşeceklerini sanıyorlar. Şu insan ne korkunç bir hayvan ki, kendi kendinden bu kadar iğreniyor, kendi zevklerini başının belası sayıyor. Hayatlarını gizleyen, başkalarının gözüne görünmekten kaçan insanlar da var. Sağlık, sevinç içinde olmak onlar için en zararlı, en belalı hallerdir. Değil yalnız birçok tarikatlar, birçok milletler var ki doğuşlarına lanet eder, ölümlerine şükrederler. Güneşe lanet edip karanlıklara tapanlar bile var. Biz insanlar kendimizi kötülemede gösterdiğimiz zekâyı hiçbir yerde gösteremeyiz. Kafamızın, o herşeyi bozabilen tehlikeli aletin peşine düştüğü, öldürmeye kasdettiği av kendi kendimizdir.

O miseri! quorum gaudia crimen habent.
Ah zavallılar, sevinçlerini suç sayanlar.
Gallus

Bre zavallı insan, az mı derdin var ki kendine yeni dertler uyduruyorsun. Az mı kötü haldesin ki, bir de kendi kendini kötülemeğe özeniyorsun. Ne diye yeni çirkinlikler yaratmaya çalışıyorsun? İçinde ve dışında zaten o kadar çirkinlikler var ki! O kadar rahat mısın ki rahatının yarısı sana batıyor? Tabiatın seni zorladığı bütün faydalı işleri gördün bitirdin, işsiz güçsüz kaldı da mı başka işler çıkarıyorsun kendine? Sen tut, tabiatın şaşmaz, hiçbir yerde değişmez kanunlarını hor gör, sonra o senin yaptığın, bir taraflı, acayip münasebetsiz kanunlara uymaya çabala. Üstelik bu kanunlar ne kadar özel, dar, dayanıksız, gerçeğe aykırı olursa gayretlerin de o ölçüde artıyor senin. Mahalle papazının sana emrettiği gündelik işlere sıkı sıkıya bağlanırsın; Allah'ın, tabiatın emirleri umurunda değildir. Bak, bir düşün bunlar üzerinde: Bütün hayatın böyle geçiyor.

KİTAP III, BÖLÜM V

Dostluk

Dost ve dostluk dediğimiz, çokluk ruhlarımızın beraber olmasını sağlayan bir rastlantı ya da zorunlulukla edindiğimiz ilintiler, yakınlıklardır. Benim anlattığım dostlukta ruhlar o kadar derinden uyuşmuş, karışmış, kaynaşmıştır ki onları birleştiren dikişi silip süpürmüş ve artık bulamaz olmuşlardır. Onu* niçin sevdiğimi bana söyletmek isterlerse bunu ancak şöyle anlatabilirim sanıyorum: Çünkü o, o idi; ben de bendim.

Ruhlarımız o kadar sıkı bir beraberlikle yürüdü, birbirini o kadar coşkun bir sevgiyle seyretti ve en mahrem taraflarına kadar birbirine öyle açıldılar ki ben onun ruhunu benimki kadar tanımakla kalmıyor, kendimden çok ona güvenecek hale geliyordum.

Öteki alelade dostlukları buna benzetmeye kalkışmayın: Onları, hem de en iyilerini ben de herkes kadar bilirim. O dostluklarda insanın, eli dizginde, yürümesi gerekir: Aradaki bağ, güvensizliğe hiç yer vermeyecek kadar düğümlenmiş değildir. Chilon** dermiş ki: "Onu (dostunuzu), bir gün kendisinden nefret edecekmiş gibi sevin; ondan, bir gün kendisini sevecekmiş gibi nefret edin." Benim anlattığım yüksek ve

---

* Etienne de la Boetie: Montaigne'in en iyi dostu. İyi kalpliliği ve bazı şiirleriyle tanınmıştır.

** Eski Yunanistan'ın ünlü bilgelerinden biri.

yalın dostluk için hiç yerinde olmayan bu davranış, öteki dostluklara uyabilir. Bunlar için, Aristoteles'in sık sık tekrarladığı şu sözü de kullanabiliriz: "Ey dostlarım, dünyada dost yoktur..."

Onsuz yorgun ve bezgin sürüklenip gidiyorum: Tattığım zevkler bile, beni avutacak yerde ölümünün acısını daha fazla artırıyor. Biz her şeyde birbirimizin yarısı idik: Şimdi ben onun payını çalar gibi oluyorum:

Nec faz esse ulla me voluptate hic frui
Decrevi, tantisper dum ille abest meus particeps
Onunla her şeyi paylaşmak zevkinden yoksun kalınca,
Hiçbir zevki tatmamaya karar verdim.

Terentius

Her işte onun yarısı, ikinci yarısı olmaya o kadar alışmıştım ki şimdi artık yarım bir varlık gibiyim.

İllam meae si partem animae tulit
Maturior vis, quid moror altera,
Nec charus aeque, nec superstes
Integer? Ille dies utramque
Duxit ruinam
Madem ki vakitsiz bir ölüm seni,
ruhumun yarısı olan seni alıp götürdü,
yeryüzünde varlığımın yarısından,
en aziz parçasından yoksun yaşamakta
ne anlam var? O gün ikimiz birden öldük.

Horatius

Ne yapsam, ne düşünsem onun eksikliğini duyuyorum. O da benim için elbette aynı şeyi duyardı. Çünkü o, diğer bütün değerlerinde olduğu gibi dostluk duygusunda da benden kat kat üstündü.

KİTAP I, BÖLÜM XXVIII

Dostluk Bağları

Karı koca arasındaki sevginin, arada bir ayrılmakla gevşeyeceğini sanırlar. Bence hiç de gevşemez. Tersine, fazla sürekli bir beraberlik bu sevgiyi soğutur, bozar. Uzaktan her kadın insana hoş gelir. Herkes kendi hayatından bilir ki, her gün birbirini görmenin tadı başka, ayrılıp kavuşmanın tadı başkadır. Ayrılıklar benim yakınlarıma sevgimi tazeler, ev hayatımın tadını arttırır. Değişiklik, arzularımı bir o yana bir bu yana sürtüp kızıştırır. Dostluğun kolları birbirimizi dünyanın bir ucundan bir ucuna kucaklayabilecek kadar uzundur. Hele karı koca dostluğunda, uzun bir iş ortaklığı dolayısıyla bizi birbirimize çekecek, hatırlatacak nice bağlar vardır.

Gerçek dostluğun ne olduğunu bilirim; bildiğim için de dostumu kendime çekmekten çok, kendimi ona veririm. Ona iyilik etmeyi onun bana iyilik etmesinden daha çok istemekle kalmam; kendine her edeceği iyiliğin bana da iyilik olmasını isterim. Bana en büyük iyiliği kendine iyilik ettiği zaman etmiş olur. Bir yere gitmek ona hoş geliyor, yahut bir işine yarıyorsa, uzakta olması bana yanımda olmasından daha tatlı gelir. Kaldı ki haberleşmek mümkün oldukça insan ayrı düşmüş de sayılmaz. Ben vaktiyle dostumdan ayrılmada fayda bile buldum. Birbirimizden uzaklaşmakla hayatı-

mızı daha fazla doldurmuş, imkânlarımızı genişletmiş oluyorduk. Başka başka yerlerde, o benim için yaşıyor, keyfediyordu, ben de onun için. Hayatın tadını bir aradaymışız gibi çıkarıyorduk. Hatta bir aradayken birimizden biri işsiz kalıyordu. O kadar kaynaşmıştık ki ayrı ayrı yerlerde olmakla aramızdaki gönül birliği bir kat daha zenginleşiyordu.

KİTAP III, BÖLÜM IX

Dırdırcılar

Mızmız, dırdırcı insanları hiç sevmem; bu adamlar yaşamanın sevinçlerine yan çizer, dertlere can atar, dertlerle kaynaşırlar; sinekler gibi, cilalı, pırıl pırıl yerlerde tutunamaz, pürtüklü, pürüzlü yerlere abanır, oralarda rahat ederler; ya da sülükler gibi kara kan içer, kanla beslenirler.

KİTAP III, BÖLÜM V

Yalnızlık

Yalnız yaşamanın bir tek amacı vardır sanıyorum; o da daha başıboş, daha rahat yaşamak. Fakat her zaman, buna hangi yoldan varacağımızı pek bilmiyoruz. Çok kez insan dünya işlerini bıraktığını sanır; oysa ki bu işlerin yolunu değiştirmekten başka bir şey yapmamıştır. Bir aileyi idare etmek bir devleti idare etmekten hiç de daha kolay değildir. Ruh nerde bunalırsa bunalsın, hep aynı ruhtur; ev işlerinin az önemli olmaları, daha az yorucu olmalarını gerektirmez. Bundan başka, saraydan ve pazardan el çekmekle hayatımızın baş kaygılarından kurtulmuş olmuyoruz.

Ratio et prudentia curas,
Non locus effusi late maris arbiter, aufert.
Dertlerimizi avutan akıl ve hikmettir,
O engin denizlerin ötesindeki yerler değil
Horatius

Memleket değiştirmekle kıskançlık, cimrilik, kararsızlık, korku, tutku bizi bırakmaz.

Et post equitem seda atra cura.
Ve keder, atımızın terkisine binip gelir
Horatius

Onlar manastırlarda, medreselerde bile peşimizi bırakmazlar. Bizi onlardan ne çöller kurtarabilir, ne mağaralar, ne de bedenimize ettiğimiz işkenceler:

Haeret lateri letalis arundo.
Öldürücü yara bağrımızda kalır
Vergilius

Sokrates'e birisi için, seyahat onu hiç değiştirmedi, demişler. O da: Gayet tabii, çünkü kendisini de beraber götürmüştür, demiş.

Quid terras alio calentes
Sole mutamus? patria quis exul
Se quoque fugit?
Niçin başka güneş başka toprak ararsın?
Yurdundan kaçmakla kendinden kaçar mısın?
Horatius

İnsan önce içindeki sıkıntıyı dağıtmazsa yer değiştirmek daha fazla bunaltır onu: Nasıl ki yerine oturmuş yükler daha az engel olur geminin gidişine. Bir hastaya iyilikten çok kötülük edersiniz yerini değiştirmekle. Hastalığı azdırırsınız kımıldatmakla, nasıl ki kazıklar daha derine gidip sağlamlaşır sarsıp sallamakla. Onun için kalabalıktan kaçmak yetmez, bir yerden başka bir yere gitmekle iş bitmez: İçimizdeki kalabalık hallerimizden kurtulmamız, kendimizi kendimizden koparmamız gerek.

Rupi jam vincula dicas;
Nam luctata canis nodum arripit; attamen illi,
Cum fugit, a collo trahitur pars longa catenae.

Kırdım diyorsun zincirlerini;
Evet, köpek de çeker koparır zincirini,
Kaçar o da, ama halkaları boynunda taşıyarak.
Persius

Zincirlerimizi götürürüz kendimizle birlikte; tam bir özgürlük değildir kavuştuğumuz; döner döner bakarız bırakıp gittiğimize; onunla dolu kalır düşlerimiz.

Nisi purgatum est pectus, quae prelia nobis
Atque pericula tunc ingratis insinuandum?
Quantae conscindunt hominem cuppedinis acres
Sollicitum curae, quantique perinde timores?
Quidve superbia spurcita, ac petulantia, quantas
Efficiunt clades? quid luxus desidiesque?
İçi arınmamışsa, neler bekler insanı,
Kendi kendisiyle ne savaşlar eder boşuna!
Tutkuları içinde ne kemirici kaygılar,
Ne korkular içinde kıvranır insan!
Ne çöküntüler yapar bizde gurur, şehvet
Öfke, gevşeklik ve tembellik!
Lucretius

Kötülüğümüz içimizde bizim; içimizse kurtulamıyor kendi kendisinden.

In culpa est animus qui se non effugit unquam.
Ruhun derdi içinde ve kaçamaz kendi kendinden.
Horatius

İnsanın, mümkünse karısı, çocuğu, parası ve hele sağlığı olmalı, ama saadetini yalnız bunlara bağlamamalı. Kendimize dükkânın arkasında, yalnız bizim için bağımsız bir köşe ayırıp orada gerçek özgürlüğümüzü, kendi sultanlığımızı

kurmalıyız. Orada, yabancı hiçbir konuğa yer vermeksizin kendi kendimizle her gün baş başa verip dertleşmeliyiz; karımız, çocuğumuz, servetimiz, adamlarımız yokmuş gibi konuşup gülmeliyiz. Öyle ki, hepsini kaybetmek felaketine uğrayınca onlarsız yaşamak bizim için yeni bir şey olmasın. Kendi içine çevrilebilen bir ruhumuz var; kendi kendine yoldaş olabilir; kendi kendisiyle, çekiş dövüş, alışveriş edebilir. Yalnız kalınca sıkılır, ne yapacağımızı bilmez oluruz diye korkmamalıyız:

In solis sis tibi turba locis
Issız yerlerde kendin için bir alem ol
Tibullus

Erdem, der Antisthenes, kendi kendisiyle yetinir; ne kurallara başvurur, ne laflara, ne gösterişlere.

Yapmaya alıştırıldığımız işlerden binde biri bile kendimizle doğrudan doğruya ilgili değil. Bakarsınız bir adam canını dişine takmış, kurşun yağmuru altında, yıkık bir kale duvarına tırmanıyor bütün hıncıyla; bir başkası, karşı tarafta, kan revan içinde, aç bîilâç savunuyor o kaleyi ölesiye: Kendileri için mi gösteriyorlar bu yararlığı? Uğrunda ölecekleri ve hiç görmedikleri insan belki o sırada kılını kıpırdatmadan keyif sürmektedir. Bakarsınız bir başkası, bitkin, perişan, saçı sakalı birbirine karışmış kitaplıktan çıkıyor gece yarısından sonra: Bunca kitabı daha iyi, daha akıllı bir insan olmak için mi karıştırdı sanırsınız? Yok canım sen de! Ya ölecek o kitaplıkta ya öğretecek yarınki kuşaklara Plautus'un dizelerini hangi düzenle kurduğunu ve falan Latince kelimenin nasıl yazılması gerektiğini. Kim seve seve feda etmiyor sağlığını, canını şan şeref için? Oysa kalp bir paradan başka nedir ki şan şeref? Kendi ölümümüzden korkmakla yetinemeyiz; karılarımızın, çocuklarımızın, adamlarımızın ölümünden de korkmak zorundayız. Kendi işlerimizden çek-

tiğimiz sıkıntı yetmiyormuş gibi komşularımızın, dostlarımızın işleriyle de dertlere sokar, bunaltırız kendimizi.

Vah! quemquamne hominem in animum instituere, aut
Parare, quod sit charius quam ipse est sibi?
Vah, vah! Nasıl olur da insan bir şeyi
Kendinden daha çok sevmeğe kalkar?

Terentius

KİTAP I, BÖLÜM XXXIX

Devrim

Bir devleti hiçbir şey yenilik kadar rahatsız etmez: Değişiklik hep kötülüğe ve zorbalığa yol açar. Bir tek parça bozulunca düzeltilebilir: Her şeyin özündeki bozulma ve çürüme eğiliminin bizi ilkelerimizden uzaklaştırmasına da karşı koyabiliriz; ama koca toplumu yeniden kalıba dökmeye, bu kadar büyük bir yapının temellerini değiştirmeye kalkmak, düzeltecek yerde silip süpürmek, ufak tefek kusurları toptan bir kargaşalıkla düzeltmek, hastalıkları ölümle iyi etmek, "Devleti değiştirmekten çok yıkmak isteyen*" kimselerin işidir. Dünyanın birden düzeleceği yoktur; ama insan kendini sıkan şey karşısında o kadar sabırsızdır ki, her ne pahasına olursa olsun ondan kurtulmak ister. Binlerce örnek de gösteriyor ki dünya böyle çabuk şifa aramaktan hep zarar görür: Halinde genel bir iyileşme olmadıkça, bir an dertten kurtulması iyileşmesi demek değildir.

KİTAP III, BÖLÜM IX

---

* Çiçero.

Paris

Fransa'ya ne kadar kızsam Paris'e kötü gözle bakamam; çocukluğumdan beri yüreğim ona bağlıdır. O, benim içimde en güzel şeylerle bir aradadır: Sonradan başka güzel şehirler gördükçe onun güzelliğine daha derin bir sevgiyle bağlandım. Paris'i yalnız kendisi için seviyorum; yabancı süslere boğulmuş olarak değil, kendi haliyle seviyorum; kusurlu, belalı taraflarına varıncaya kadar her şeyi ile ve candan seviyorum. Beni Fransız yapan yalnız bu büyük şehirdir; halkıyla büyük, dünyadaki yeriyle büyük, hele türlü türlü rahatlıklarıyla büyük ve eşsiz olan, Fransa'nın şerefi ve dünyanın en soylu ziynetlerinden biri sayılan bu şehirdir. Allah onu çatışmalarınızdan korusun. Toplu ve birleşik olduğu sürece, her kuvvete karşı koyabileceğinden eminim; şunu bilelim ki bütün partilerin en kötüsü, onu karışıklığa sürükleyecek parti olacaktır. Paris için beni korkutan yalnız kendisidir; ve onun için korktuğum kadar, doğrusu, bu devletin hiçbir parçası için korkmam.

KİTAP III, BÖLÜM IX

Çeviri

Jacques Amyot'ya* bizim Fransız yazarları arasında en şerefli yeri vermekte haksız olmadığımı sanıyorum. Yalnız ifadesinin tabiiliği ve temizliği (ki bunda bütün ötekileri aşar), bu kadar uzun bir iş üzerinde dayanışı, böyle çetrefil ve çetin bir yazarı büyük bir başarıyla çevirecek kadar derin bilgisi için değil (büyük bir başarıyla diyorum, çünkü kim ne derse desin, hiç Yunanca bilmememe rağmen, çevirinin her yerinde anlamın pek düzgün ve tutarlı olduğunu görüyorum, o kadar ki, ya yazarın düşüncesini tam anlamış, yahut da uzun bir ülfetten sonra Plutarkhos'un ruhunu toptan bir kavrayışla kendi ruhuna aşılamış ve böylece ona hiç değilse aykırı ve birbirini tutmayan fikirler söyletmemiştir); Amyot'ya en çok şunun için minnettarlık duyuyorum ki, memleketine hediye etmek üzere bu kadar değerli ve faydalı bir kitabı** arayıp bulmuş. Bu kitap bizi içinde bulunduğumuz çamurdan çıkarmasaydı biz cahillerin hali haraptı: Onun sayesinde bugün konuşmaya ve yazmaya cüret edebiliyoruz; kadınlar onu okuduktan sonra kocalarına ders veriyorlar: Hepimizin başucu kitabı oldu.

KİTAP II, BÖLÜM XX

* Ilk ve en büyük Fransız çevirmenlerinden (1513-1593).
** Plutarkhos'un "Ünlü Adamlar"ı.

İnsan Tabiatı

İnsan tabiatının yetersizliği yüzünden hiçbir şeyi duru ve yalın halinde tutamıyoruz. Kullandığımız her şeyin özü bozulmuştur; madenlerin bile. Altını işimize yarar hale getirmek için başka bir madde ile karıştırıp bozmak zorunda kalıyoruz.

Ne Ariston'a, Pyrrhon'a, ve Stoacılara göre hayatın gayesi olan fazilet, ne de Kyrene okuluyla Aristippas'ın bahsettikleri haz katıksız olarak elde edilememiştir.

Kavuşabildiğimiz zevk ve nimetlerin hepsi mutlaka dertlerle, üzüntülerle karışıktır.

Medio de fonte leporum
Surgit amari aliquid, quod in ipsis floribus angat
Zevkin kaynaklarında öyle bir acılık var ki,
Çiçekler arasında bile olsa boğazımızı yakar.
Lucretius

Son haddine varan bir hazda inlemeye, sızlanmaya benzer bir hal vardır. İnsan can çekişir gibi olur. O kadar ki bu haz son kertesine geldiği zaman onu en acı kelimelerle anlatırız: Bitmek, yanmak, bayılmak, ölmek, "morbidezza" gibi. Tatlı ile acı arasında, bir öz birliği olduğuna bundan daha iyi kanıt olamaz.

Derin bir sevinçte, eğlentiden çok ciddilik vardır.

İpsa felicitas, se nisi temperat, premit
Saadet bile haddini aşarsa azap olur.
Seneca

Saadet bizi ezer.

Eski bir Yunan atasözü de öyle der; mânası aşağı yukarı şudur: Tanrıların bize verdiği bütün nimetlerin hiçbiri katıksız ve kusursuz değildir, onları bir dert pahasına satın alırız.

İşle eğlence, keyifle sıkıntı, biribirinden çok ayrı oldukları halde, gizli birtakım ilintilerle, kendiliklerinden birleşebiliyorlar.

Sokrates der ki: "Tanrılardan biri hazla elemi birleştirip karıştırmak istemiş, bunu başaramayınca, bari şunları kuyruklarından biribirine bağlayalım, demiştir."

Metrodorus, kederin bir çeşit zevkle karışık olduğunu söylermiş, bilmem o da aynı şeyi mi söylemek istiyordu; fakat bana öyle geliyor ki insan kendini hüzne bile bile, isteye isteye, seve seve bırakır. İnsan mahsus da kederli görünebilir; onu demek istemiyorum. Üzgün zamanımızda bile gülümseyen, hoşumuza giden, ince ve tatlı bir şeyler duyar gibi oluruz. Acaba bazı ruhlar için hüzün bir zevk, bir gıda değil midir?

Est quaedam flere voluptas
Ağlamak da bir zevktir.
Ovidius

Seneca'da Attalus diye biri der ki: "Yitirdiğimiz dostların hatırası, çok eski bir şarabın acılığı gibi, mayhoş elmalar gibi hoşumuza gider."

Minister vetuli, puer, Falerni,
İngere mi calices amariores,

Kadehime eski Falernum şarabı döken çocuk,
Daha acısından getir bana.

Catullus

Tabiatta şöyle bir karışma da görülür: Ressamlardan öğreniyoruz ki ağlarken ve gülerken yüzümüzde beliren çizgiler ve hareketler aynıymış. Gerçekten, resim henüz bitmeden bakacak olursanız çehre ağlayacak mı, gülecek mi bilemezsiniz. Daha garibi var: Gülme son haddine varınca gözyaşlarıyla karışır.

İnsanı dilediği bütün keyiflere kavuşmuş düşünelim. Diyelim ki bütün bedeni, aralıksız, şehvetin son haddindeki hazza benzer bir haz içindedir. Öyle sanıyorum ki insan bu hazzın ateşiyle erir; bu kadar katıksız, bu kadar sürekli, bu kadar geniş bir şehvete dayanamaz. Böyle bir hale düşecek olursak, çürük tahtaya basıyormuş gibi korkarak kaçmak, içgüdümüzle bu halden kurtulmak isteriz.

Kendi kendime günahlarımı açarken görüyorum ki en iyi huylarımda bile kötüye çalan bir taraf var. Korkarım ki Platon (benim şahsen en temiz yürekle hayran olduğum, doğrulukta herkesten üstün tuttuğum Platon) en sağlam bildiği doğruluğu iyi yoklasaydı, ki herhalde yoklamıştır, bu doğrulukta insanın karışık yapısından gelen bir bozukluk bulurdu. Fakat bu bozukluk çok derinlerde gizlidir; onu ancak kendimiz görebiliriz. İnsan her bakımdan ve her yönden yamalı, alaca bulacadır.

Adaletin kanunlarında bile mutlaka adaletsiz bir taraf vardır. Platon diyor ki, kanunların bütün ezici ve üzücü taraflarını atmaya kalkanlar yedi başlı ejderhanın başlarını kesmeye yelteniyorlar. Tacitus şöyle der:

Omme magnum exemplum habet aliquid ex iniquo, quod contra singulos utilitate publica rependitur.

Örnek olsun diye verilen her cezada kamunun yararına ve bireyin zararına bir adaletsizlik vardır.

Günlük hayatımızda ve insanlarla olan alışverişlerimizde fazla parlak ve keskin bir zekâ göstermek de doğru değildir. Derin bir anlayış bizi fazla inceliğe ve fazla meraka götürür. Zekâmızı olaylara ve dünya işlerine daha elverişli bir hale getirebilmek için biraz ağırlaştırmak, körleştirmek, onu bu karanlık ve bayağı hayata uydurmak için karartmak ve bulandırmak lazımdır. Nitekim gevşek ve alelade zekâlar işleri daha kolaylıkla, daha başarıyla çevirirler. Yüksek ve ince felsefi düşünceler iş görmeye elverişli değildir. Keskin bir fikir inceliği, kabına sığmıyan bir zekâ çevikliği, işlerimize engel olur. Dünya işlerini daha hoyratça, daha gelişigüzel yürütmeli ve her zaman talihe büyük bir pay bırakmalıdır. İşleri derin, inceden inceye düşünüp aydınlatmaya lüzum yoktur. Birbirine zıt birçok parlak fikirler ve biçimler içinde insan kendini kaybeder:

Volutantibus res inter se pugnantes obtorpuerunt animi.
Zıt fikirleri çevire çevire zihinleri sersemleşmişti.
Titus-Livius

Her işin bütün şartlarını ve sonuçlarını arayıp hesaplayan adam karar vermekte güçlük çeker; orta bir kafa da işleri görür, büyük küçük bütün teşebbüslere yeter. Dikkat ederseniz en iyi işçiler nasıl iş gördüklerini söylemekten aciz kimselerdir. Buna karşılık, yaptıklarını çok iyi anlatan kimselerin elinden iyi iş çıktığı pek görülmez. Her iş üzerinde bol bol, güzel güzel konuşmasını çok iyi bilen birini tanırım ki, kendisine senede yüz bin lira gelir getiren bir serveti acınacak bir şekilde elinden kaçırdı.

KİTAP II, BÖLÜM XX

İnsanın Güçsüzlüğü

Bir filozofu, ince çelik tellerden örülmüş sağlam bir kafes içine koysalar ve kafesi Paris'in Notre-Dame katedralinin kulelerinden birinin tepesine assalar; filozof akıl yoluyla oradan düşmesine imkân olmadığını açıkça bilecek, ama yine de (dam aktarma işlerinde çalışmamışsa) bu kadar yükseklerden aşağı bakar bakmaz korkuyla ürpermekten kendini alamayacaktır. Çan kulelerinin yüksek yerlerinde, korkuluklar kafesli oldu mu bu kafesler taştan da olsa, korka korka dolaşırız. Böyle yerlerde dolaşmanın düşüncesine bile dayanamayan insanlar vardır. İki kule arasına, üstünde rahatça gezilebilecek kalınlıkta bir direk uzatsalar, hiçbir felsefi olgunluk, ne kadar sarsılmaz olursa olsun bize orada yerde yürür gibi yürümek cesaretini veremez. Ben bunu bizim tarafın dağlarında çok denedim. Yükseklerden öyle pek fazla korkanlardan da olmadığım halde, o sonsuz derinlikler karşısında bacaklarım titremeğe başlardı. Hem öyle yerlerde ki uçurumun kenarına boyumdan fazla yer vardı, bile bile kenara gitmedikçe düşmek ihtimali de yoktu... Hekimlerin anlattığına göre bazı sesler ve çalgılar kimi insanları çıldırma hallerine sokarmış. Ben kendim masalarının altında bir köpeğin kemik kemirmesini duyunca deliye dönen kimseler gördüm. Demirin eğelenirken çıkardığı keskin sese pek az kimse dayanabilir. Boğazında veya burnunda tıkanıklık olan birinin

konuşmasını dinlerken öfkeye, nefrete kapılan insanlar çoktur. Gracchus'ün bir flütçüsü varmış. Efendisi Roma meydanlarında nutuk veriken bu flütçü arkadan flütüyle onun sesini yükseltir, alçaltır düzenlermiş. Burada flütün gördüğü iş dinleyicilerin heyecanını arttıran, düşüncelerini değiştiren bazı ses tonlarını ve hareketlerini bulmaktan başka ne işe yarayabilirdi? Doğrusu, bir üfürüğün titreyiş ve iniş çıkışlarıyla halden hale giden, çekilen tarafa giden şu bizim mübarek insanoğlunun sağlamlığına, büyüklüğüne hiç diyecek yok.

KİTAP II, BÖLÜM XII

Ün

Yaptığı iyiliği başkaları duysun diye, kendisine daha fazla değer verilsin diye yapan, doğruluğu dillerde dolaşmak şartıyla doğru olan adamdan pek hayır gelmez.

Credo che'l resto di quel verno cose
Facesse degne di tenerne conto,
Ma fur sin'a quel tempo si nascose,
Che non è colpa mia s'hor'non le conto:
Perche Orlando a far opre virtuose,
Piu ch'a narrerla poi, sempre era pronto,
Ne mai fu alcun'de li suoi fatti espresso
Se non quando hebbe i testimonii appresso
Sanıyorum ki geri kalan kış aylarında
Orlando birçok şerefli işler gördü.
Fakat şimdiye kadar bunlar
o kadar gizli tutuldu ki,
onlardan bahsetmiyorsam suç benim değildir.
Çünkü Orlando'nun, istediği parlak görünmek değil,
parlak işler görmekti. Sağlam tanıkları olmadıkça
zaferleri meydana çıkmazdı.

Ariosto, Orlando Furioso

İnsan savaşa gitmeyi kendi ruhu için bir ödev bilmeli ve beklediği ödül, bütün iyi davranışların ne kadar gizli olursa olsun, er geç görecekleri ödül olmalıdır, bu da temiz bir vicdanın iyi bir iş gördüğü için kendi içinde duyacağı rahatlıktır. İnsan kendi zevki için mert olmalı ki mertliği talihin cilvelerinden uzak kalsın, sağlam ve güvenli bir temel üzerine yerleşsin.

Virtus, repulsae nescia sordidae
Intaminatis fulget honoribus;
Nec sumit aut ponit secures,
Arbitria popularis aurae.
Başarısızlıktan zarar görmeyen bir değer,
hiçbir şeyin lekeleyemediği bir şerefle parlar;
böyle bir değer halkın keyfiyle
ne yükselir ne de alçalır.

Horatius

Ruhumuz yapacağını gösteriş için yapmamalı, her şey içimizde, hiçbir gözün görmediği en gizli yerimizde olup bitmelidir. Orada ruhumuz bizi ölüm korkusundan, acılardan, yüzkarasından bile korur, çocuklarımızı, dostlarımızı, servetimizi kaybetmeye dayanacak ve gereğince savaşın tehlikelerine atılabilecek bir hale getirir:

Non emolumento aliquo, sed ipsius honestatis decore.
Çıkar için değil, mertlik şanı için.

Cicero

Böyle bir kazanç, başkalarının hakkımızda iyi yargılar vermesinden başka bir şey olmayan şerefler ve ünlerden çok daha büyüktür, istenmeye çok daha layıktır.

Ufacık bir toprak davası için halkın içinden on beş kişi seçmeyi akıl ediyoruz, sonra en ehemmiyetli davamızı tutup

bilgisizliğin, adaletsizliğin ve kararsızlığın anası olan halkın oyuna bırakıyoruz. Akıllı bir insanın, hayatını düşüncesiz bir sürünün oyuna bırakması akıl kârı mıdır?

An quidquam stultius quam
quos singulos contemmas eos aliquid
putare esse universos?
Ayrı ayrı bakınca değer vermediğimiz kimselere,
bir araya geldikleri zaman değer
vermekten daha büyük budalalık olur mu?
Cicero

... Halk öyle şaşkın, öyle başıboş bir kılavuzdur ki, ne kadar zeki, ne kadar becerikli olsak adımlarımızı ona uyduramayız. Her kafadan çıkan bütün o karmakarışık sesler, bizi dört bir yana sürükleyen o kaba sözler, fikirler arasında doğru yolu bulmak, olacak iş değildir. Bu kadar kararsız, serseri bir varlığı kendimize kılavuz saymayalım: Her zaman aklımızın ardı sıra gidelim, halkın takdiri de canı isterse ardımızdan gelsin. Bu takdir zaten talihe bağlı olduğu için onu kendi yolumuzda giderken de bulabiliriz. Doğru yolu yalnız doğru olduğu için tutmak istemesek bile, bu yolun eninde sonunda halk için de en yararlı yol olduğunu göreceğiz ve yine ona döneceğiz:

Dedit hoc providentia hominibus munus,
ut honesta magis juvarent.
Kaderin insanlara bir lütfu da, namuslu işlerin
aynı zamanda en faydalı işler olmasıdır.
Quintilianus

Yunanlı bir balıkçı, bir kasırga sırasında Neptunus'a şöyle söylemiş: "Ey tanrı, beni ister kurtar, ister batır, ben dümenimi kırmadan dosdoğru gideceğim." Zamanımda nice dö-

nek, ikiyüzlü, karışık insanlar gördüm ki, dünya işlerinde benden daha tedbirli oldukları halde, benim kurtulduğum felaketlerden kendilerini kurtaramadılar.

> Risi successu posse carere dolos.
> *Kurnazlıkların para etmediğini gördüm de güldüm*
> Ovidius

KİTAP II, BÖLÜM XVI

Tanrılar Üstüne

En az bildiğimiz şeyler tanrılaşmaya en elverişli olanlardır. Onun içindir ki Yunanlıların, biz insanları tanrılaştırmalarına bir türlü akıl erdiremem. Ben kendi hesabıma yılana, köpeğe, öküze tapanları daha mâkul görüyorum; çünkü onların tabiatlarını daha az biliyoruz. Onlara hayalimizle istediğimiz gibi değerler, biçimler, görülmedik kudretler vermek daha fazla hakkımızdır. Bizim yaradılışımızın ne kadar eksikleri olduğunu biliyoruz; tanrıları bize benzer tasarlamak, onları bizim gibi arzuları, öfkeleri, kinleri, karıları, hazları, ölümleri, mezarları olan birer varlık olarak düşünmek insan düşüncesinin bir sarhoşluk zamanına rastlamış olsa gerektir.

> Quae procul usque adeo divino ab numine distant,
> Inque deum numero quae sint indigna videri
> *Bütün bunlar tanrılıktan ne kadar uzak,*
> *tanrıların dünyasına ne kadar aykırı.*
>
> Lucretius

> Formae, aetates, vestitus ornatus noti sunt; genera, conjugia, cognationes omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanae: nam et per turbatis animis inducuntur; accipimus enim deorum cupiditates, aegritudines, iracundias.

Tanrıların yüzlerini, yaşlarını, elbiselerini, süslerini biliyoruz: Secereleriyle, evlenmeleriyle, akrabalıklarıyla hep biz aciz insanlara benzetilmişlerdir: Onların ruhları da aynı yanlış yollara sapmaktadır, tanrıların da tutkularından, kederlerinden, hiddetlerinden söz edilmektedir.

Cicero

İnsanca, doğruluğa, namusa, özgürlüğe, barışa zafere, dindarlığa, hatta hazza, sahtekârlığa, ölüme, hırsa, ihtiyarlığa, sefalete, korkuya, hastalığa, felakete, şu zavallı, cılız hayatımızın daha birçok belalarına birer tanrı işi diye bakmak aynı şeydir.

Quid juvat hoc,
templis nostros inducere mores
O curvae in terris animae et caelestium inanes!
Bizim ahlak ve törelerimizi,
bizim toprağa bağlı, göklerden mahrum
ruhlarımızı tapınaklara sokmaya ne lüzum var?

Persius

Mısırlılar, ihtiyatı hayâsızlığa götürerek, Apis ve İzis'in vaktiyle birer insan olduklarını söyleyenlere ölüm cezası veriyorlardı; halbuki böyle olduğunu herkes de biliyordu. Varro der ki, bu tanrılar heykel ve resimlerinde parmaklarını ağızlarına koymakla sanki rahiplerine: Sakın bizim aslında birer insan olduğumuzu kimseye söylemeyin, yoksa insanlar bizi artık saymazlar, demek istiyorlardı.

Madem ki insanlar ille de tanrılarla akraba olmak istiyorlar, bari, Cicero'nun dediği gibi, kendi kusur ve sefaletlerini göklere çıkaracaklarına, tanrıların değerlerini yere indirip kendilerine mal etselerdi. Fakat aslına bakacak olursak, insanlar aynı sakat düşünce ile, hem o türlüsünü hem bu türlüsünü yapagelmişlerdir.

Yunan filozoflarının, tanrıları inceden inceye bir sıraya korken, ilintilerini, görev ve yetkilerini büyük bir özenle ayırt ederken ciddi olduklarına bir türlü inanamıyorum. Bana öyle geliyor ki Platon, Pluton'un bahçesini (cehennemi,) gövdelerimizin çürüyüp toprak olduktan sonra göreceğimiz işkence veya rahatlıkları sayıp dökerken ve bunları hayattaki duygularımıza benzetirken,

Secreti celant calles, et myrtea circum
Sylva tegit, curae non ipsa in morte relinquunt
Gizli yerler, defne ormanları onları saklar ve dertleri
ölümde bile peşlerini bırakmaz.

Vergilius

ve Muhammet, Müslümanlara, halılar döşeli, altınlar, zümrütlerle süslü, en güzel kadınlarla, şaraplarla, acayip yemeklerle dolu bir cennet vaat ederken içlerinden gülüyorlardı ikisi de, ve ağzımıza bir parça bal sürüp bizi dünyadaki isteklerimize uygun hayal ve ümitlere düşürmek için mahsus bizim insani ve maddi tarafımıza hitap ediyorlardı. Nitekim birçoklarımız bu gaflete düşerek mahşer gününden sonra tıpkı dünyadaki çeşitten zevkler ve rahatlıklarla dolu bir dünya hayatı süreceğimizi sanıp dururuz. İnanabilir miyiz ki Platon, bu kadar yüksek fikirlere ulaşmış, "tanrısal" lakabını alacak kadar tanrılara yaklaşmış olan bir adam, insan gibi zavallı bir varlıkta aklın ulaşamadığı o esrarlı tanrı gücüne benzer bir taraf görsün, bu zayıf varlığımızın, cılız duyularımızın sonsuz bir hazza dayanacak kadar sağlam ve dayanıklı olduğunu zannetsin? Eğer Platon bu kanıda ise, biz de ona insan aklı adına şunu söyleriz: Bize öteki dünyada vereceğin zevkler burada duyduğumuz zevklerse, bunların sonsuzluğa benzer hiçbir yanları yok. Duyularımızın beşi de ağızlarına kadar hazla dolacak olsa, ruhumuz arzulayacağı, umacağı bütün zevklere erse, bu da hiçtir. Bir şey ki benimdir, bendendir,

onda tanrısal bir taraf yoktur. Dünyadaki halimize, hayatımıza bağlı şeylerin ötede bulunmaması gerektir. Ölümlü varlıklara özgü bütün zevkler ölümlüdür. Öteki dünyada akrabalarımızı, çocuklarımızı, dostlarımızı bulmak bizi sevindiriyorsa, hâlâ böyle bir mutluluğa bağlı kalıyorsak, dünyadaki ölümlü hayatımız orada da devam ediyor demektir. Biz o yüksek ve tanrısal kıymetleri ne biçimde hayal edersek edelim, layık oldukları biçimde hayal edemeyiz: Onları gereğince düşünebilmek için, düşünülmez, anlatılmaz, anlaşılmaz ve bizim bayağı hayatımızın nimetlerine hiç benzemez kabul etmek gerekir. Aziz Paulus der ki: "Allahın kullarına hazırladığı mutluluğu ne insan gözü görebilir, ne de insan kalbi duyabilir." Eğer bu mutluluğu duyabilmemiz için (Platon, senin söylediğin gibi) bizi arıtmalardan geçirip yeni bir biçime sokacaklarsa, bu değişiklik o kadar büyük, o kadar kökten olacaktır ki, artık ortada bizden eser kalmayacaktır.

Hector erat tunc cum bello certabat; at ille,
Tractus ab Aemonio, nom erat Hector, equo
O dövüşen adam Hektor'du, fakat öteki,
O atların sürüklediği artık Hektor değildi.
Ovidius

Ahirette, vaat edilen ödülleri alacak olan, bizden başka türlü bir varlık olacaktır.

Quod mutatur, dissolvitur; interit ergo:
Trajiciuntur enim partes atque ordine migrant
Değişmek, dağılmak; yok olmaktır.
Parçalar oynar yerinden, bozulur düzenleri.
Lucretius

Pitagoras'ın metamorfozlar aleminde ruhların beden değiştirdiğine bir an için inansak bile Caesar'ın ruhunu taşıyan

aslanın aynı ihtirasları duyduğunu, bir Caesar olduğunu kabul edebilir miyiz? Eğer onda Caesar'lık kalıyorsa, Platon'un da tuttuğu bu fikre çatanlara hak vermek gerekir. Bunlar der ki, insan kalıp değiştirdikten sonra yine kendisi kalırsa, bir evladın, katır şekline girmiş olan annesinin sırtına binmesi gibi saçmalıklar olabilir. Hayvan bedenlerinin aynı türden başka bedenlere çevrilişlerinde son gelenlerin eskilerden farksız olduklarını kabul edebilir miyiz? "Phoenix"in* küllerinden bir kurt peyda olur, sonra bu kurttan başka bir "phoenix" çıkarmış; bu ikinci "phoenix"in birincisinden başka olmadığı nasıl düşünülebilir? Şu bizim ipeği yapan kurtlar, bakarsınız, ölmüş, kupkuru olmuş gibidirler, sonra aynı bedenden bir kelebek peyda olur, ondan da tekrar bir kurt çıkıverir. Bu kurdun birinci kurt olduğunu kabul etmek gülünçtür. Bir defa yok olan şey artık yoktur.

Nec si materiam nostram collegerit aetas
Post obitum, rursumque redegerit, ut sita nunc est.
Atque iterum nobis fuerit data lumina vitae,
Pertineat quidquam tamen ad nos id quoque factum
Interrupta semel cum sit repetentia nostra
Biz öldükten sonra zaman bütün maddemizi yeniden toplasa; ona bugünkü düzenini geri verse, yeniden hayat ışığına çağrılsak, bütün bunların bizimle hiç alakası olmazdı, çünkü bellek ipliği bir kez kopmuş olurdu.

Lucretius

Platon, sen başka bir yerde diyorsun ki, öteki dünyada ödüllere kavuşacak olan, insanın yalnız ruh yanıdır. Bu da yine, pek olacağa benzemiyor.

---

* Yandıktan sonra küllerinden yeniden doğan efsanevi bir kuş, anka.

Scilicet, avolsis radicibus, ut nequit ullam
Dispicere ipse oculus rem, seorsum corpore toto.
Göz, kökleri kopup bedenlerden ayrılınca,
kendi başına kalınca artık hiçbir şey göremez.
Lucretius

Çünkü, bu hesaba, göre, ahiretin nimetlerine kavuşacak olan insan değildir, yani biz değiliz: Çünkü ruh ve beden bizim esaslı iki parçamızdır; onların birbirinden ayrılması olan ölüm, varlığımızın yok olmasıdır.

İnter enim jacta est vitai pausa, vageque
Deerrarunt passim motus ad sensibus omnes.
Hayatın sona erdiği yerde her şey gayesiz olarak ve
Duygulara dokunmadan yaşar.
Lucretius

İnsanı yaşatan organları kurtlar kemirirken, toprak hepsini parçalayıp yerken, insanın acı duyduğundan söz eden yok.

Et nihil hoc ad nos, qui coitu conjugioque
Corporis atque animae consistimus uniter aptl.
Bütün bunların hiç ilişkisi yok bizimle,
Çünkü biz ruhla beden bir aradayken varız.
Lucretius

KİTAP II, BÖLÜM XII

Aylak Ruhlar

Boş bırakılmış topraklar, gübreli ve bereketli iseler, yüz bin çeşit otla dolar. Yararlı olabilmeleri için onlara kazma vuruyor, işe yarar tohumlar ekiyoruz. Kadınlar kendi başlarına kalınca biçimsiz birtakım et parçaları çıkarırlar; sağlam ve tabii bir beden yaratabilmeleri için bir tohum almaları gerekiyor. Ruhlar da böyledir; onları bir fikirle uğraştırıp dizginlerini tutmazsanız, uçsuz bucaksız bir hayal dünyasında, başıboş, öteye beriye dolaşıp dururlar. Böyle bir aylaklık içinde ruhların kurmadığı hayal, düşmediği kuruntu, yaratmadığı gariplik kalmaz.

Velut aegri somnia, vanae
Finguntur species
Saklayan hastalar gibi, boş hayaller kurarlar
Horatius

Bir amaca bağlanmayan ruh, yolunu kaybeder; çünkü, her yerde olmak hiçbir yerde olmamaktır.

Quisquis ubique habitat, Maxime,
Nusquam habitat.
Her yerde olan hiçbir yerde değildir.
Martialis

Hayatımın son yıllarını elimden geldiği kadar kaygusuz ve salt kendi rahatını düşünerek geçirmeye karar verip de köşeme çekildiğim zaman, ruhuma edebileceğim en büyük iyiliğin onu tam bir başıboşluk içinde bırakmak olacağını düşünmüştüm; bırakayım kendi kendisiyle söyleşsin; kendi içinde, kendi halinde kalsın, demiştim. Yaşım beni daha ağırbaşlı, daha olgun bir hale getirdiği için bunu artık kolayca yapabileceğimi umuyordum; fakat görüyorum ki:

> Variam semper dant otia mentem
> *Ruh başıboş kalınca türlü hayaller kuruyor.*
> Lucianus

İsteğimin tersine ruhum, yularından kurtulup kaçan bir at gibi kendini daha fazla yoruyor. Kafam durup dinlenmeden, hiçbir sıra, hiçbir ilinti gözetmeden öyle garip fikirler, öyle saçma sapan hayaller kuruyor ki ilerde bunların manasızlığını ve acayipliğini görüp kendinden utansın diye hepsini kaydetmeye başladım.

KİTAP I, BÖLÜM VIII

Bilinçsiz Duyular

İç savaşlarımızın ikincisinde miydi, üçüncüsünde mi, iyi hatırlamıyorum evimin bir fersah kadar ötesine gezmeğe gitmiştim. Benim ev de bütün kargaşalıkların göbeğinde olmuştur her zaman. Uzağa gitmediğim ve güvensizlik duymadığım için yanıma fazla adam almamış, pek uysal, ama hiç de sağlam olmayan bir ata binmiştim. Dönüşte bu attan alışkın olmadığı bir hız istemek zorunda kaldım bir ara. Adamlarımdan biri, geme dizgine kulak asmayan gürbüz bir küheylana binmiş iri yarı delikanlı, arkadaşlarını geçip caka satmak için dolu dizgin üstüme geliverdi. Ben küçük, at küçük, adam bütün ağırlığı, dev cüssesiyle bir çarpınca bize ikimiz de tepetakla gittik. At bir yana serili, ben sırt üstü on adım ötesinde; yüzüm gözüm yara bere içinde; elimden fırlamış kılıcım beş kulaç uzaklarda, üstüm başım paramparça, kımıltısız, duygusuz bir kütük. Geçirdiğim tek baygınlıktı bu. Adamlarım beni ayıltmak için ellerinden geleni yaptıktan sonra öldüm sanmışlar ve kollarına alıp zor bela evime getirmişler. Yolda ve iki uzun saat ölü sayıldıktan sonra kımıldamaya, soluk almaya başladım. Mideme o kadar kan akmış ki beden onu boşaltmak için güçlerini diriltmek gereğini duymuş olmalı. Ayağa kaldırdılar beni ve bir hayli kan kustum. Aynı şeyi birkaç kez tekrarladıktan sonra biraz canlan-

maya başladım. Ama şöyle belli belirsiz, öyle sürüncemeli bir dirilişti ki bu, ilk duygularım yaşamadan çok daha fazla ölüme yakındı. Hiç unutmadığım bu duygular bana ölümün yüzünü ve düşüncesini öyle doğal, öyle olağan gösterdiler ki onunla bir çeşit uzlaşmaya varmış gibiydim. Kendime gelmeğe başlayınca gözlerimin gördüğü o kadar bulanık, silik ve ölüydü ki, ışıktı yalnız seçebildiğim.

Come quel ch'or apre or chiude
Gli occhi, mezzo tra'l somno è l'esser desto
Gözlerini bir açıp, bir kapar gibi
Yarı uyur, yarı uyanık bir insan.
Tasso

Ruhun görevleri bedeninkilerle birlikte, aynı yavaşlıkta kalkınıyorlardı. Kendimi kan içinde gördüm; çünkü üstüm başım kustuğum kanlara boyanmıştı. İlk düşündüğüm şey kafama bir kurşun girdiğini sanmak oldu; gerçekten o sırada çevremizde tüfekler patlıyordu. Canım dudaklarımın ucunda tutunur gibiydi yalnız; çıkıp gitmesine yardım edeyim diye gözlerimi kapıyor, uyuşmaktan, kendimi bırakmaktan haz duyuyordum. Her şey gibi yumuşacık ve hafif bir hayal yaşantısında yüzüyordum; hiçbir acı duymadıktan başka. Rahatsızlık şöyle dursun, uykuya dalmak üzre duyulan tatlılık vardı bunda.

Öyle sanıyorum ki can çekişirken kendini bilmez olanların hali de budur: Büyük acılar duyuyorlar, ruhları işkence içinde kıvranıyor sanarak onlara acımamız yersizdir. Birçoklarına karşı, Etienne de la Boéite'ye karşı bile ben hep böyle düşünmüşümdür. Ölüme yakın halde aygın baygın gördüklerimiz, uzun bir sancıdan bitkin düşenler, inme inenler, sara nöbeti geçirenler, başından yara alanlar, kimi zaman iniltiler çıkarır, derin derin soluk alırlar, bedenlerinde kıvranmaya benzer kımıltılar olur. Bunlara bakarak onların kendilerini

az çok bildiklerini sanırız; oysa, ben derim ki, ruhları da, bedenleri de uykudadır:

> Vivit, et est vitae nescius ipse suae
> *Yaşıyor ama bilmiyor yaşadığını.*
> Ovidius

Uzuvların uğradığı o büyük çarpılma, duyguların düştüğü o büyük, o derin uyuşma içinde insanın kendini bile bile gücünü sürdürebileceğine inanamam; böyle olunca hangi düşünce onlara azap çektirecek, durumlarının korkunçluğunu anlatıp duyurtacak? İşte bundan ötürü pek acınacak durumda olmadıkları kanısındayım.

Bence en dayanılmaz, en korkunç durum uyanık olup da azap çeken bir ruhun duyduğunu anlatma olağını bulamamasıdır. Dili kesildikten sonra işkence edilen insanların durumuna benzetebiliriz bunu...

Birçok hayvanların, hatta insanların, öldükten sonra kaslarını sıktıkları, oynattıkları görülür. Herkes bilir ki kimi uzuvlarımız bizden hiç de izin almadan kımıldar, dikilir ve yatarlar. Sadece derimizi oynatan bu etkilemeler bizim sayılmaz. Bizim olmaları için insanın bütünlüğüyle işe karışması gerekir. Uyurken elimizin, ayağımızın duyduğu acılar bizim değildir.

KİTAP II, BÖLÜM VI

Filozoflar ve Tanrılar

Thales'e göre Tanrı her şeyi sudan yaratmış bir güçtü. Anaximandros'a göre tanrılar değişik mevsimlerde doğup ölüyorlardı ve sayıları sonsuz dünyalardı bunlar. Anaximenes'e göreyse hava Tanrıydı, yaratılmış, uçsuz bucaksız ve hep hareket halindeydi. Anaxagoras, ilk kez, her şeyin düzen ve davranışını sonsuz bir ruhun gücü ve aklı yönettiğini ileri sürdü. Alkmeon tanrılığı güneşe, aya, yıldızlara ve ruha veriyordu. Pythagoras'ın tanrısı bütün nesnelerin yaradılışına dağılan bir ruh oluyor, bizim ruhlarımız da ondan kopuyordu. Parmenides tanrıyı, göğü çevreleyen ve dünyayı ışığın kızgınlığıyla ayakta tutan bir çember haline getiriyordu. Empedokles'e göre tanrılar dört unsurdu ve her şeyi bunlar yapıyordu. Protagoras tanrıların varlığı, yokluğu ve nitelikleri üstüne bir diyeceği olmadığını söylüyordu. Demokritos'a göre Tanrı olan kimi zaman imgeler ve çevrintileridir, kimi zaman bu imgeleri çıkaran doğa ve sonunda bilgimiz ve zekâmızdır. Platon, inancını değişik yönlere dağıtır: *Timaios*'da dünyayı yaratanın adı olmayacağını söyler; *Kanunlar*'da tanrıvarlığının araştırılmamasını ister; aynı kitapların başka yerlerinde dünyayı, göğü, yıldızları, toprağı ve ruhlarımızı tanrılaştırır, ayrıca her devletin eski düzeninde benimsenmiş olan tanrıları da benimser. Xenophanes Sokrates'i aynı karışık öğretiler içinde gösterir: Tanrının biçimi araştırılmamalı-

dır, kimi zaman Tanrı güneştir, kimi zaman ruhtur; hem bir tektir hem de bir sürüdür. Platon'un yeğeni Speusippos Tanrıyı, her şeyi yöneten bir çeşit hayvansı güç olarak düşünür. Aristoteles'e göre Tanrı kâh evren, kâh ruhtur; kimi zaman evrene başka bir baş bulur, kimi zaman da Tanrıyı göğün ateşliliği olarak görür. Zenakrates'de sekiz olur Tanrı: Beşi gezegenlerin beşlisi, altıncısı duran yıldızların tümü, yedinci ve sekizincisi de Ay'la Güneş'tir. Herakleitos değişik görüşler arasında gider gelir, sonra tanrıyı duygudan yoksun eder; biçimden biçime geçiştirir ve sonunda yerle gök olduğunu söyler. Theophrastes aynı kararsızlık içinde türlü fantazyalardan geçer, dünyanın yönetimini kâh zekâya, kâh yıldızlara bağlar, Strato'ya sorarsanız tanrı üretme, çoğaltma ve azaltma gücü olan doğadır; biçimi ve duygusu yoktur. Zeno'nun tanrısı iyiyi buyurup kötüyü yasaklayan doğal yasadır; yaratıklara o can verir; Zeus, Hera, Vesta gibi geleneksel tanrılaraysa yer vermez Zeno. Diogenes Apolloniates'in tanrısı havadır. Xenophanes'in tanrısı yuvarlaktır; görür, işitir, ama soluk almaz; insan yaradılışıyla hiçbir ortak yanı yoktur. Ariston Tanrının biçimce hiçbir şeye benzetilemeyeceğini, duyarlığı olmadığını söyler, canlı mı, nedir, ne değildir bilmez. Kleanthes'e göre Tanrı bazen akıl, bazen evren, bazen doğanın ruhu bazen da her şeyi kuşatıp saran yüksek bir sıcaklıktır. Zeno'nun çağdaşı Perseus'a göreyse insanlığa önemli bir hizmette bulunmuş ya da yararlı şeyler bulmuş olanlara Tanrı adı verilmiştir. Khrysippos yukarıda söylenenlerin hepsini karmakarışık bir araya getiriyor ve yarattığı bin bir çeşit Tanrı arasına ölümsüzlüğe ulaşmış insanları da katıyordu. Diagoras ve Theodorus tanrı adına ne varsa hepsini inkâr ediyorlardı. Epikuros'da tanrılar ışıklı ve saydamdırlar; içlerinden hava geçebilir; iki kale arasındaymış gibi iki dünya arasında otururlar; kaza bela semtlerine uğramaz; yüzleri insan yüzü, uzuvları insan uzuvlarıdır, ama hiçbir işte kullanılmaz bu uzuvlar.

Ego deum genus esse semper duxi, et dicam caelitum;
Sed eos non curare opinor, quid agat humanum genus.
Tanrılar vardır dedim ve diyeceğim her zaman
Ama insan işleriyle uğraştıklarına inanmam.

Emnius

Bunca filozof beyninin curcunasını gördükten sonra gelin de güvenin felsefenize; buldum diye övünün çörekteki baklayı!..

Tanrılaştırılmaya en elverişli olan en az bildiğimiz şeylerdir; öyleyken eskilerin biz insanları tanrılaştırmış olmaları aklın almayacağı bir şeydir. Ben olsam yılana, köpeğe, öküze tapınanları daha haklı bulurdum; çünkü bu yaratıkların niteliğini, iç varlığını daha az biliyoruz; hayal gücümüzü onlar için daha keyfimizce işletebilir, olağanüstü güçler görebiliriz onlarda. Ama tanrıları, kusurlarını bilmemiz gereken kendi yaradılışımıza benzetmek, onları arzu, öfke, öç alma, evlenme, akrabalık, aşk ve kıskançlıklarımızla, bizim uzuvlarımız, coşkunluklarımız, keyiflerimiz, ölümlerimiz, mezarlarımızla düşünmek için insan kafasının olmayacak bir sarhoşluk geçirmiş olması gerekir...

KİTAP II, BÖLÜM XII

Arama Sevgisi

Demokritos sofrasına gelen incirleri yerken bir bal kokusu almış ve hemen bir araştırmadır başlamış kafasında, o güne dek incirlerinden almadığı bu koku nerden gelebilir diye. Merakını gidermek için kalkmış sofradan incirlerin toplandığı yeri görmeye gitmek istemiş. Sofradan niçin kalktığını duyan hizmetçi kadın gülmüş: Boşuna vakit kaybetmeyin, demiş; incirleri bir bal çanağına koymuştum toplarken. Demokritos'un canı sıkılmış bu araştırma fırsatını kaçırdığı, bir merak konusu elinden alındığı için. "Hadi be sen de," demiş hizmetçi kadına, "keyfimi kaçırdın; ama ben yine de bal kokusu incirde kendiliğinden varmış gibi nedenini araştıracağım." Böyle demiş ve yanlış, kendi varsaydığı bir etkiye doğru nedenler bulmaktan geri kalmamış. Ünlü ve büyük bir filozofun bu hikâyesi, sonunda bir kazanç umudu olmaksızın bizi seve seve bir şeylerin ardına düşüren araştırma tutkumuzu apaçık anlatıyor. Plutarkhos'un anlattığı buna benzer bir örnekte de adamın biri zevkini yitirmemek için kuşkulandığı gerçeğin kendisine söylenmesini istemez: Kana kana su içme zevkini yitirmemek için hekiminin kendisini sıtmadan kurtarmasını istemeyen hasta gibi.

Tıpkı bunun gibi, ruhun her türlü beslenişinde zevk çok kez tek başınadır; hoşumuza giden her şey her zaman besle-

yici ya da sağlığa yararlı değildir. Düşüncemizin bilimden aldığı da, ne karın doyurduğu ne de sağlık getirdiği halde bir hazdır yine de.

KİTAP II, BÖLÜM XII

Mutluluk Üstüne

Scilicit ultima semper
Expectanda dies homini est, dicique beatus
Ante obitum nemo, supremaque funera debet
İnsanın son gününü beklemeli her zaman
Mutlu dememeli ona ölmeden
Cenazesi kaldırılmadan.

Ovidius

Bu konuda Krezus'un hikâyesini çocuklar da bilir: Pers kralı onu esir edip ölüme mahkûm edince sehpaya giderayak: Ah Solon, ah Solon! diye bağırmış. Krala götürmüşler bu sözü, o da ne demek istediğini sordurunca, Solon'un kendisine verdiği bir öğüdün ne kadar doğru çıktığını anlatmış. Solon bir gün demiş ki ona "Talih ne kadar güler yüz gösterirse göstersin, ömürlerinin son günü geçmeden insanlar mutlu saymamalı kendilerini; çünkü insan hayatı kararsız, değişkendir; ufacık bir eylem yüzünden bir halden bambaşka bir hale geçiverir."

Agesilaus da, Pers kralının o kadar genç yaşta öyle büyük bir devlete konduğu için mutlu sayılabileceğini söyleyen birine: İyi ama, demiş, Priamos da o yaşta mutsuz değildi. O Büyük İskender'den sonraki Makedonya krallarının Ro-

ma'da dülgerlik, budamacılık yaptıkları, Sicilya zorbalarının Koryntos'da çocuk bakıcısı oldukları görüldü. Dünyanın yarısını fethetmiş, bunca orduları yönetmiş bir İmparator bir Mısır kralının aşağılık adamlarına yalvarma zavallılığına düşüyor: Altı yedi ay daha az yaşamış olsa bu hale düşmeyecekti koca Pompeius. Bizim babalarımız zamanında da, bütün İtalya'yı o kadar uzun süre sarsmış olan Milano Dukası Sforza, zindanda öldü, daha kötüsü on yıl yaşadı o öldüğü zindanda. Hıristiyanlık dünyasının en büyük kralının dulu, kraliçelerin en güzeli, Maria Stuart, cellat eliyle ölmedi mi geçenlerde? Binlerce örneği var bunun. O kadar ki, fırtınalar, kasırgalar nasıl mağrur ve yüksek yapılarımıza daha çok yüklenirlerse, bu dünyanın büyüklüklerini yukarılarda kıskanan güçler var diyeceği geliyor insanın. Ve talih sanki ömrümüzün son gününü bekliyor, uzun yıllar boyunca yaptığını bir anda yıkma gücü olduğunu göstermek için. Laberius gibi bağırttırmak için bizi: Gereğinden bir gün fazla yaşamışım! diye.

Solon'un doğru sözü böyle yorumlanabilir. Ama o bir filozof olduğuna ve filozoflar mutluluğu, mutsuzluğu talihin cilvelerine bağlamadıklarına, büyüklüklere zaten önem vermediklerine göre, daha derin düşünmüş ve demek istemiş olabilir ki bence, ömrümüzün mutluluğu, soylu bir ruhun rahatlığına, doygunluğuna, düzenli bir kafanın kararlı ve güvenli oluşuna bağlı olduğu için, hiçbir insana, komedyasının en son ve şüphesiz en zor perdesini oynamazdan önce mutlu denemez. O perdeden önce maske takınmış, felsefenin güzel öğütlerine gösteriş olsun diye uymuş, ya da sarsıcı olaylarla sınanmadığımız için hep sağlam yürekli kalmayı başarmış olabiliriz. Ama ölüm karşısında son rolümüzde, gösterişe yer kalmaz artık, o zaman anadilimizle konuşmak, dağarcığımızda iyi kötü ne varsa olduğu gibi ortaya dökmek zorundayız.

Nam verea voces tum demum pectore ab imo
Ejiciuntur, et eripitur persona, manet res.
İşte o zaman içten sözler dökülür yürekten
Maske düşer, yüz kalır ortada.

Lucretius

İşte onun için hayatımızın bütün eylemleri bu son mihenk taşında denenmelidir. Başlıca gündür o, bütün öteki günleri yargılayan gündür. Bütün geçmiş yılların hesabı o gün verilmeli, der eskilerden biri. Ben de çalışmalarımın meyvesini *denemeyi* ölüme bırakıyorum. O zaman görürüz düşüncelerimin ağzımdan mı, yüreğimden mi çıktığını...

KİTAP I, BÖLÜM XIX

Amerika'nın Bulunuşu

Dünyamız az önce bir başka dünya buldu. Bunun sonuncu kardeş olduğunu kim söyleyebilir: Bugüne dek inlerin cinlerin bildiği yoktu bu yeni dünyayı. Bizimki kadar büyük, insan dolu, kanlı canlı bir dünya bu; ama o kadar yeni, o kadar çocuk ki a. b. c. öğreniyor henüz. Elli yıl öncesine kadar ne yazı biliyordu, ne tartı, ne ölçü, ne giysi, ne buğday, ne üzüm. Doğanın kucağında çırılçıplaktı; anası ne verirse onunla besleniyordu. Biz dünyamızı son çağında, şair Lucretius da gençlik yıllarında görmekte aldanmıyorsak, biz karanlığa gömülürken bu dünya aydınlığa yeni erecek daha. Bütün dünya bir inme geçirecek de sanki, bir kolu tutmaz olup öteki kolu sağlam kalacak. Ama çok korkarım ona dokunmakla çöküp yıkılışını hızlandırmış, inançlarımızı, bilim ve sanatlarımızı ona pek pahalıya satmış olacağız. Bir çocuk dünyaydı bulduğumuz; öyleyken biz onu ne doğal değer ve gücümüzün üstünlüğüyle dizginimiz altına soktuk, ne doğruluğumuz, iyiliğimizle yetiştirdik, ne de ruh yüceliğimiz, cömertliğimizle kendimize bağladık. Verdikleri karşılıkların, kendileriyle yapılan alışverişlerin çoğu gösteriyor ki doğal kafa aydınlığı, kavrama bakımından hiç de bizden aşağı değiller. Kusko ve Meksiko şehirlerinin akıllara durgunluk veren ihtişamı; görülmedik nice şeyler arasında bilmem hangi

kralın o bahçesi ki, meyveleri ve tüm bitkileri sahici bir bahçedeki düzen ve büyüklükleriyle altından yapılmış, sarayında ülkesinde yaşayan bütün hayvanların yine altından heykelleri, kıymetli taşlardan, kuş kanatlarından, boyalı pamuklardan yaptıkları el işlerinin güzelliği zanaattan yana da bizden geri kalmadıklarını göstermektedir. İnançlara bağlılık, yasalara saygı, iyilik, cömertlik, dürüstlük, içtenlik gibi erdemlere gelince bunların bizde onlardakinden daha az olması işimize pek yaradı. Bu üstünlükleri yüzünden mahvolmuşlar, kendi kendilerini satıp çiğnettirmişlerdir.

Gözüpekliğe, yiğitliğe gelince, acılara, açlığa, ölüme karşı dayanmaya, yürek sağlamlığına, sözünün eri olmağa gelince, bunlardan yana bizim dünyamızın geçmişindeki en ünlü örneklerin onlarınkileri hiç de aşmadıklarını söylemekten çekinmem. Çünkü onları alt edenlerin nelerden yararlandıklarını düşünelim: Adamları kandırmak için ne kurnazlıklara, ne dalaverelere başvurmuşlar! Sonra bu milletlerin haklı şaşkınlığı; birdenbire karşılarına sakallı birtakım insanlar çıkıveriyor; dilleri, dinleri, biçimleri, davranışları bir başka türlü; üstünde insan bulunabileceğini hayal etmedikleri uzak bir yerden gelmişler; hiç at görmemiş, hatta sırtında insan ya da yük taşıyan hayvan görmemiş kimselerin karşısına bilinmedik koca ejderler üstüne binmiş olarak çıkmışlar; bizimkilerin sırtında göz kamaştıran zırhlar, ellerinde keskin, parıl parıl kılıçlar; onlarsa bir aynanın ya da bir bıçağın mucizeli pırıltısına karşılık avuç dolusu altın ve inci vermeye can atıyorlar. Bizim çeliğimizi delebilmek için ne yeterince bilgileri var, ne gereçleri; toplarımızın tüfeklerimizin çıkardığı yıldırımları, gök gürültülerini de katın bunlara, Roma imparatorunu bile afallatacak olan o gümbürtüleri; bunların karşısında çırılçıplak insanlar, sadece pamuktan yapabildikleri bir parça giysileriyle; bütün silahları da yaylar, taşlar, sopalar ve ağaçtan kalkanlar, sözde dostluğumuza, iyi niyetimize güvenip acayip şeyler görme meraklarıyla faka basan insanlar... İki

dünya arasındaki bu ayrılığı hesaba kattınız mı bizim fatihlerin bunca zaferi zafer olmaktan çıkıyor.

Erkek, kadın, çocuk, kaç binlerce insan tanrılarını ve özgürlüklerini korumak için ne sarsılmaz bir coşkunlukla kendilerini amansız tehlikelere atıyorlar; onları hayâsızca aldatanların köleliğine katlanmaktansa bütün belaları, işkenceleri, ölümü ne yiğitçe bir direnişle seve seve göze alıyorlar; böylesine alçakça zafer kazanan düşmanlarının elinden ekmek yemektense açlıktan kırılmaya nasıl razı oluyorlar! Bunlara bakınca öyle sanıyorum ki bu insanlara silah, görgü ve sayı eşitliğiyle başa baş saldırsalar gördüğümüz bütün savaşların daha da belalısına uğrarlardı.

Bari bu soylu ülkeyi Büyük İskender, Eski Yunanlılar, Romalılar fethetmiş olaydı; bunca krallıkları ve halkları böylesine büyük değişikliğe uğratacak eller, onların vahşi yanını tatlılıkla törpüleseler, doğanın orada ürettiği güzel tohumları güçlendirip geliştirseler, toprakların işletilmesine, şehirlerin donatılmasına gerekli olduğu ölçüde kendi dünyalarının sanatlarını katmakla kalmayarak Yunan ve Roma erdemlerini o ülkenin yerli erdemleriyle karıştırsalardı! Bizim oraya götürdüğümüz ilk örnekler, davranışlar o halkları erdeme hayran etse ve özendirse onlarla bizim aramızda kardeşçe bir toplaşma ve anlaşma kurabilse bütün o yeni ülkede ne yaman bir evrim, bir ilerleme sağlanabilirdi! Çoğunun doğal başlangıçları bu kadar güzel olan, o yepyeni, o öğrenmeğe susamış ruhları kazanmak ne kolay olurdu! Biz tam tersine bilgisizliklerinden, görgüsüzlüklerinden yararlanıp onları bizdeki kötü örnekleriyle kalleşliğe, sefihliğe, cimriliğe, her türlü insanlık dışı davranışlara, işkencelere alıştırdık. Kim, ne zaman bezirgânlığı, alışverişi böylesi bir sömürüye götürmüştür? Bunca şehir dibinden yıkılıyor, bunca milletin kökü kurutuluyor, milyonlarca insan kılıçtan geçiriliyor, dünyanın en zengin, en güzel ülkesinin altı üstüne getirliyor, niçin? İnciler, biberler alıp satacağız diye. Aşağılık makine zaferleri

bunlar! Hiçbir zaman kazanç tutkusu, hiçbir zaman haksız sömürü insanları böylesi korkunç bir kinle birbirine düşürmemiş, bu kadar yürekler acısı kıyımlara yol açmamıştır.

Deniz kıyısı boyunca altın aramaya çıkmış İspanyollar bereketli, güzel ve insanı bol bir ülkede karaya çıkıyorlar ve her yerde olduğu gibi orada da yerlilere kendi kendilerini övüyorlar: Barışsever insanlarmış, uzak yollardan gelmişlermiş, kendilerini bütün dünyanın en büyüğü olan Kastilya kralı yollamış; Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olan Papa bu krala bütün Hint ülkesini bağışlamışmış; yerliler onun uyrukluğuna girmek isterlerse kendilerine pek iyi davranacaklarmış; onlardan yiyecek şeyler, bir de bazı ilaçlarda kullanmak üzere altın istiyorlarmış; ayrıca bir tek tanrı inancını ve bizim dinimizin doğruluğunu bilmeleri gerekiyormuş, bu dine girmeleri de haklarında hayırlı olurmuş, yoksa işler sarpa sararmış. Aldıkları karşılık şu olmuş:

Barışseveriz diyorsunuz, ama görünüşünüz hiç de öyle değil. Kralınıza gelince, isteyen durumunda olması muhtaç ve yoksul olduğunu gösteriyor; ona bu toprakları veren ise savaş seven bir adam olacak, çünkü kendisinin olmayan bir yeri başkasına vermekle onu verdiği yerin eski sahipleriyle cenkleşmeye sürüyor. İstediğiniz yiyeceklere gelince onları veririz. Altınsa, bizde pek fazla yok; zaten yaşamak için işimize yaramadığından, bütün istediğimiz de rahatlıkla, güzellikle yaşamak olduğundan altına pek değer vermeyiz; ama, tanrılarımız için kullandığımız altın dışında ne kadar bulabilirseniz çekinmeden alabilirsiniz. Bir tek tanrıya gelince, böyle bir düşünüş güzel, ama bunca zaman bize yararlı olmuş dinimizi değiştirmek istemeyiz; dostlarımız, tanıdıklarımızdan gayrısından öğüt almaya da alışık değiliz. Korkutmalarınıza gelince, durumlarını, güçlerini bilmediğiniz insanlara meydan okumak akıl kârı değildir. Kısacası topraklarımızdan bir an önce çıkıp gitmeğe bakın; silahlı ve yabancı kimselerin dürüstlüklerine, parlak sözlerine güvenme adetimiz

yoktur. Çekip gitmezseniz siz de şunlar gibi olursunuz... Böylece konuşmuş yerlilerin kralı ve şehrin çevresindeki kesik insan kafalarını göstermiş. İşte bu çocuk dünyanın hiç de çocukça olmayan konuşmalarından bir örnek...

KİTAP III, BÖLÜM VI

Hasta Görünmenin Zararları Üstüne

Martialis'in bir taşlaması vardır, ki iyilerindendir; çünkü türlü türlüsü vardır onda taşlamanın. Bunda, Caelius'un başına geleni anlatır hoşça: Caelius Roma'da büyüklere dalkavukluk etmekten, sabah akşam yanlarında bulunup arkalarında dolaşmaktan kurtulmak için nekris hastalığına tutulmuş gibi göstermiş kendini; herkesi inandırmak için de bacaklarını ovduruyor, sardırıyor ve nekrisli bir hastanın bütün hallerini takınıyormuş; sonunda talih sahici bir nekris ikram etmiş ona:

Tantum cura potest et ars doloris
Desiit fingere Caelius podagram.
Öyle başardı hasta görünme sanatını ki
Gerçekten nekrise tutuldu Caelius
Martialis

Appianus'da okudum sanıyorum: Adamın biri Roma triumvir'lerinin cezalarından kaçmak, ardına düşenlerce tanınmamak için saklanıp kılık değiştirmiş; işi daha da sağlama bağlamak için de tek gözlü gösteriyormuş kendini. Biraz daha özgür yaşamaya başlayıp da uzun süre gözüne yapışık ka-

lan bezi çıkarınca bakmış o gözü görmüyor artık. Belki görme duyusu uzun zaman kullanılmamakla uyuşmuş ve tüm görme gücü öteki göze geçmiştir; çünkü, hep farkına varmışlardır, kapalı tuttuğumuz göz, etkisinin bir kısmını arkadaşına yollar, bu yüzden de açık kalan göz büyür ve şişkinleşir. Martialis'in nekrislisi de hareketsizliğiyle, ovmalarla, merhemlerle hastalığı yaratan iç etkenleri çağırmış olabilir.

Froissard'ın anlattığı bir sürü İngiliz soylusu da, Fransa'ya geçip bizlere karşı kahramanlıklar gösterecekleri güne kadar bir gözlerini kapalı tutmaya yemin ederler. Şu düşünce gıdıkladı beni: İster misin bu şövalyeler de hastalık oynayanların akıbetine uğramış, uğurlarında kahramanlık ettikleri sevgililerinin yanına bir gözleri kör olarak dönmüş olsunlar!

Çocuklar tek gözlüleri, topalları, şaşıları ve daha başka sakatları taklit ettikleri zaman anaları onları azarlamakta haklıdır; çünkü, o yaştaki tazeliğiyle bedenin kötü bir yana eğilebilmesi bir yana, talih de bizi oynadığımız oyuna düşürmekten hoşlanıyor gibi gelir bana. Çok duymuşumdur hastalık oynarken yataklara düşenleri.

Ben de öteden beri, at üstünde ve yürürken, elimde bir değnek ya da bir baston tutmaya alışmış, bunda bir zariflik göstermeye, yapmacık hallerle bastona dayanmaya kadar varmışımdır. Çokları korkutmak istemiştir beni, bu gösteriş günün birinde zorunluluk olur diye. Bundan çıkarıyorum ki soyumda ilk nekrisli ben olacağım.

Ama bu bölümü uzatıp başka renk katalım ona, körlük üstüne. Plinius der ki, adamın biri düşünde kör olmuş gördü kendini ve hiçbir hastalığı yokken sabah kör olarak uyandı. Hayal gücü buna sebep olabilir, başka yerde söylediğim gibi, Plinius da öyle düşünüyor gibidir; akla daha uygun gelen şu; beden, görme gücünü yok eden birtakım gelişmeleri (ki hekimler isterlerse nedenini bulabilirler) için için duymuş ve adamın öyle bir düş görmesine yol açmıştır.

Seneca'nın bir mektubunda anlattığı buna yakın bir hikâyeyi de ekleyelim: Bilirsin, diye yazıyor Lucilius'a, Harpasta, karımın soytarısı o deli kadın, babadan kalma göreviyle kalmıştır evimde; çünkü ben bu korkunç yaratıklara düşmanımdır; kaldı ki canım bir deliye gülmek isterse, hiç uzağa gitmeden, kendi kendime gülebilirim. Çok garip, ama gerçek sana anlatmak istediğim: Bu deli kadın kör olduğunu anlamıyor ve benim evimin karanlık olduğunu ileri sürerek, kendisini başka yere götürmesini istiyor yöneticisinden ikide bir. Onun bu haline gülüyoruz; ama inan bana ki hepimizin düştüğü bir haldir bu: Kimse cimri olduğunu, kıskanç olduğunu kabul etmez. Körler hiç olmazsa bir yol gösterici isterler; biz kendi kendimizi sokarız yanlış yollara. Benim yükseklerde gözüm yoktur, ama Roma'da başka türlü yaşanmaz, deriz; ben gösteriş sevmem, ama şehir öyle istiyor, deriz; öfkeliysem, güvenli bir hayat kuramadıysam suç bende değil, gençlikte, deriz. Dışımızda aramayalım kötülüğü, içimizdedir o; ciğerimize işlemiştir. Hasta olduğumuz bilmemek de iyileşmemizi daha zorlaştırıyor. Kendimizi erkenden bilmeye başlamazsak, nasıl başederiz bunca dertler, bunca kötülüklerle? Oysa felsefe gibi çok tatlı bir ilacımız da var. Öteki ilaçları ancak bizi iyileştirirlerse hoş buluruz; felsefe ise hem hoşlandırır, hem iyileştirir bizi.

İşte Seneca'nın beni konumdan uzaklaştıran sözleri; ama yararsız da sayılmaz bu uzaklaşma.

KİTAP II, BÖLÜM XXV

Vicdan Üstüne

İç savaşlarımız sırasında kardeşimle birlikte yola çıktığımız bir gün kibar halli bir baya rasladık. Bizim hasımlarımızdan yanaymış, ama ben bilmiyordum; çünkü kendini olmadığı gibi gösteriyordu. Bu savaşların en kötü yanı bu işte: Düşmanınızla aranızda dil, kılık kıyafet ayrılığı olmadığı, aynı yasalar, aynı töreler, aynı hava içinde yetişmiş bulunduğunuz için öyle karışır ki her şey, yanılmaları, çatışmaları önlemek kolay olmaz. Bu yüzden tanınmadığım yerde kendi birliklerimize rastlamaktan bile korkardım, sorgu suale, daha da kötüsüne uğrayabilirim diye. Uğradığım da olmuştu eskiden: Böylesi bir karışıklık yüzünden adamlarımı, atlarımı yitirdim; hizmetimde çalışan soylu bir İtalyan çocuğunu da alçakça öldürdüler; özenle büyüttüğüm bu İtalyanla büyük umutlarla dolu güzelim bir çocukluk söndü gitti. Kardeşimle rastladığımız yolcuya gelince, adam öyle şaşkınca bir korku içindeydi ki, yolda atlılara rastladıkça, kralı tutan şehirlerden geçtikçe öyle beti benzi soluyordu ki sonunda bunların vicdan rahatsızlığından geldiğini anladım. Öyle geliyordu ki bu zavallı adama, yüzündeki maske ve kazağındaki haçlar arasından yüreğindeki gizli niyetleri okuyacaklar. Vicdanın zorlaması böylesine şaşırtıcı bir şeydir! Ele verdirir bizi, kendimizi suçlamaya, kendimizle savaşmaya zorlar bizi; tanık yokluğunda kendimize karşı tanıklık ettirir bize:

Occultum quaties animo torture flagellum
İçimizde gizli bir kırbaç taşıyan o cellat.
Juvenalis

Şu masal çocukların ağzındandır: Bessus adında biri bir serçe yuvasını hiç yüreği sızlamadan bozup yavruları öldürmüş; bundan ötürü kendisine çatanlara: Haklıydım, demiş; çünkü bu serçe yavruları durmadan beni babamı öldürmekle suçluyorlardı haksız yere. Bu baba katili o güne dek bilinmeden, şüphe uyandırmadan kalmış; ama vicdanının öç alıcı cadalozları cezayı çekecek olanın kendisine suçunu açıklatmışlar.

Hesiodos, ceza suçun ardından hemen gelir, sözünü düzeltir: Ceza ile suçun aynı anda, birlikte doğduklarını söyler. Cezasını bekleyen onu çekiyor demektir; cezayı hak etmiş olan onu bekliyordur. Kötülük kendisine işkenceler uydurur:

Malum consilium consultori pessimum
Kötülüğün beterini kötülük eden görür.
Bir atasözü

Nasıl ki arı başkasını sokunca kendisine daha fazla zarar verir; çünkü iğnesi ve gücü elden gider.

Vitasque in vulnere ponunt
Açtıkları yarada canlarını bırakırlar.
Vergilius

Kuduz böceklerinde, doğanın bir çelişkisi olarak, kendi zehirlerinin panzehiri de bulunur. Onun gibi insan kötülükten tat alırken vicdanda tam tersi bir acılık peydahlanır ve uyurken uyanıkken, türlü üzücü kuruntularla azap çektirir bize.

Quippe ubi se multi, per somnia saepe loquentes
Aut morbo delirantes, procraxe ferantur,
Et celata diu in medium peccata dedisse.
Çünkü çokları uykularında, sayıklamalarında
Suçlamışlar kendi kendilerini,
Gizli kalmış cinayetleri çıkmış ortaya.
Lucretius

Apollodorus düşünde görmüş ki İskitler derisini yüzüyor, kazanda kaynatıyorlar onu ve bu arada yüreği: Bütün bu kötülüklere ben sebep oldum, diye mırıldanıyormuş. Kötüler hiçbir yerde saklanamaz, der Epikuros; çünkü ne kadar saklansalar vicdan kendi kendilerini buldurur onlara,

Prima est haec ultio, quod se
Judice nemo nocens absolvitur.
İlk ceza odur ki, hiçbir suçlu
Kendi yargıçlığından kurtulamaz.
Juvenalis

Vicdan içimize korku saldığı gibi, suçsuzsak rahatlık ve güven verir bize. Ben kendimden söyleyebilirim ki türlü kötü durumlarda, içimden geçeni, niyetlerimin temizliğini gizlice kendim bildiğim, düşündüğüm için daha korkusuz adımlarla yürümüşümdür.

Conscia mens ut cuique sua est, ita concipit intra
Pectora pro facto spemque metumque suo.
Kendi üstüne bildiklerine göre ruhumuz
Umut ya da korku duyar yaptıklarından.
Ovidius

Binlerce örnek verilebilirim buna; aynı kişiden üç örnek yeter.

Scipio, Roma halkı önünde ağır bir suçlamaya uğradığı bir gün, kendini savunacak ya da yargıçlarına yaranacak yerde şöyle demiş onlara: Pek yaraşır size, sayesinde dünyayı yargılama yetkisini elde ettiğiniz bir insanın başını yargılamak.

Bir başka zaman, bir halk hatibinin üstüne yağdırdığı isnatlara karşılık olarak, kendini hiç savunmadan: Gelin yurttaşlarım, demiş, gidelim, böyle bir günde Kartacalılara karşı bana kazandırdıkları zafer için tanrılara şükredelim. Böyle diyerek kalkmış, tapınağa doğru yürümeğe başlamış. Bütün topluluk, kendisini suçlayanla birlikte ardından gelmiş.

Petilius, Cato'nun dürtüklemesiyle, ondan Antakya'da harcadığı paraların hesabını sorunca Scipio bu hesabı vermek üzere senatoya geliyor ve koltuğunun altında koca bir defteri gösteriyor, ne verip ne aldığının orda yazılı olduğunu söylüyor; defter istenince vermiyor: Verirsem kendimden utanırım, diyor ve senatonun önünde kendi elleriyle paramparça ediyor defteri. Vicdanı rahat olmayan bir insanın böylesi bir güven gösterişi yapabileceğini sanmam. Yüreği yaradılıştan öyle büyük, yükseklerde bulunmaya öyle alışmıştı ki, der Titus Livius, suç işlemeye eli varamaz, suçsuzluğunu savunma durumuna düşmeyi kendine yediremezdi.

İşkenceler tehlikeli bir suç arama yoludur; doğruluktan çok sabır denemesi olabilir. Çünkü acı çekmek niçin daha çok olanı söyletsin de olmayanı söylemeğe zorlamasın? Tersini düşünürsek, kendine yüklenen suçu işlememiş olan işkencelere dayanacak kadar sabırlı olursa, suçu işlemiş olan, yaşamak gibi güzel bir ödülü kazanmak için aynı sabrı göstermesin? Öyle sanıyorum ki bu işkence buluşunun temelinde, vicdanın itkisinden yararlanma düşüncesi vardır. Çünkü suçlunun suçunu açıklamasında vicdan işkenceye yardım edip diretme gücünü azaltabilir; ama öbür yandan suçsuzu işkenceye karşı güçlendirir vicdan. Doğrusunu söylemek gerekirse bu yol belirsizlikler, tehlikelerle doludur.

Öylesi dayanılmaz acılardan kurtulmak için neler söylemez, neler yapmaz insan?

> Etiam innocentes cogit mentiri dolor
> *Acı masuma da yalan söyletir.*
> Publius Syrus

Bundan ötürü, yargıcın masum olarak öldürmemek için işkence ettirdiği insanı hem masum hem de işkence görmüş olarak öldürttüğü olur. Binlerce insan işlemedikleri suçları yüklenip başlarını vermişlerdir. Bunlar arasına Philotas'ı da koyarım: İskender'in bu dostuna yüklediği suç ve ettiği işkence de böylesi bir sonuca varmıştı.

Evet, orası öyle ama, diyorlar, yine de bu, insan güçsüzlüğünün bulabildiği en az kötü yoldur. Bence pek insanlık dışı bir yol, üstelik de boşuna çaba! Birçok milletler bu konuda, kendilerine barbar diyen Yunanlı ve Romalılardan daha az barbardırlar: Onlara göre suç işlediği henüz şüpheli bir insana işkence etmek, ötesini berisini koparmak korkunç, canavarca bir şeydir. Bilgisizseniz ne yapsın adam? Suçsuz ölmesin diye bir insanı ölümden beter hallere sokmakla haksızlığın büyüğünü işlemiş olmuyor musunuz? Oluyorsunuz elbet; görmüyor musunuz çoklarının o darağacından beter işkencelerden geçmemek için ölümü göze aldıklarını? Öldüresiye işkence etmekle ölüm cezasını önceden vermiş ve uygulamış olmuyor musunuz?

Şu hikâyeyi nerde dinledim bilmiyorum, ama adaletimizin vicdanı üstüne tam bir fikir veriyor. Bir köylü kadın, hakseverliğiyle ünlü bir generale bir askerini şikâyet etmiş; bu askerin zorla ufacık çocuklarının elinden birkaç lokmalık lapayı aldığını; çocuklarına yedirecek başka hiçbir şeyi kalmadığını, çünkü ordunun çevredeki bütün köyleri talan ettiğini söylemiş. Ama hiç kanıt yokmuş ortada. General kadına: İyi bak ve düşün; haksız yere suç yüklüyorsan ceza görürsün,

demiş. Kadın diretince, işin doğrusunu anlamak için askerin karnını yardırıvermiş. Ve kadın haklı çıkmış. Sorgusu içinde idam cezası.

KİTAP II, BÖLÜM V

Kendi Kendisiyle Yetinme

Krallar hiçbir şeyimi almazlarsa bana çok şey vermiş olurlar; hiçbir kötülük etmezlerse yeterince iyilik etmiş sayılırlar bana. Bütün istediğim budur onlardan. Ama nasıl şükrediyorum Tanrıya, varımı yoğumu bana aracısız vermiş, beni yalnız kendisine borçlu kılmış olduğu için! Nasıl yalvarıyorum ona gece gündüz beni hiçbir zaman kimseye karşı ağır bir minnet altına sokmasın diye! Ne mutlu bir özgürlükle bunca zaman yaşadım: Onunla bitsin ömrüm!

Bütün çabam kimseye muhtaç olmadan yaşamak.

In me omnis spes est mihi.
Bütün umudum kendimde.
Terentius

Bunu başarmak herkesin elindedir; ama ölmeyecek kadar yiyecek içeceği olanlar daha kolay başarabilirler elbet bunu. Bir başkasına bağlı yaşamak yürekler acısı ve belalı bir şeydir. Kendimiz –ki en iyi, en emin sığınağımız odur,– kendimiz bile güvenilir değiliz yeterince. Kendimi hem yürekçe, asıl iş yürekli olmakta çünkü, hem varlıkça öyle hazırlıyorum ki başka her şeyimi yitirdiğim zaman kendimle yetinmesini bileyim.

Hippias gereğinde her şeyden sevine sevine elini çekip Musa'larla başbaşa kalabilmek için kendini bilime vermekle kalmadı; ruhunun kendi kendiyle yetinmesi, dışarıdan gelecek rahatlıklardan yiğitçe vazgeçebilmesi için filozof olmakla da kalmadı; büyük bir merakla yemek pişirmesini, tıraş olmasını, giysilerini, ayakkabılarını, öte berisini kendi yapmasını da öğrendi ki kendi yükünü taşıyabildiği kadar kendi taşısın ve kimsenin yardımına muhtaç olmasın...

Vermede nasıl bir üstün olma niteliği varsa, almada da bir boyun eğme niteliği vardır. Onun içindir ki Beyazıt I, Timurlenk'in gönderdiği hediyeleri küfürler ederek geri çevirmiş. Sultan Süleyman'ın bir Hint İmparatoruna yolladığı hediyeler de öyle kızdırmış ki adamı, kabaca reddederek bizim âdetimiz almak değil vermektir demekle kalmamış, hediyeleri getiren elçileri zindana attırmış.

KİTAP III, BÖLÜM IX

İyi Amaç Uğruna Kötü Yollar

Doğanın yapıtlarındaki evrensel düzende şaşılası bir bağlaşma ve uyuşma var: Belli ki oluruna bırakılmış ve değişik başların yönettiği bir düzen değil bu. Bedenlerimizin hastalıkları, nitelikleri devletlerde hükümetlerde de görülüyor: Krallıklar, cumhuriyetler bizim gibi doğuyor, gelişip parlıyor ve yaşlanıp ölüyorlar. Bedenlerimizin gereksiz ve zararlı akıtlarla dolduğu oluyor: Bunlar iyi akıtlar da olabilir aslında (çünkü hekimler sağlığımızın fazla iyi olmasından korkarlar ve her şeyimiz değişken olduğu için derler ki sağlığımız fazla parlak, fazla kanlı canlı oldu mu mahsus bozmalı, hızını kesmeli, yoksa belli bir yerde durakalamayan yaradılışımız düzensizce ve birdenbire geriye teper; işte bu aşırı sağlığı önlemek için atletlere müshil verir ve kan alırlar bir yerlerinden). Ya da kötü akıtlar aşırı çoğalıyor ki, hastalıkların genel nedeni budur. Buna benzer bir aşırı çoğalma yüzünden devlerin hastalandıkları görülür ve onlar için de türlü müshiller kullanmak âdet olmuştur. Kimi zaman büyük sayıda ailelere göç ettirilirdi, memleketin yükünü azaltmak için; bunlar gider başkalarının zararına geçinecek bir yer ararlardı. İşte böylece bizim eski Franklar Almanya içlerinden gelip Galya'yı aldılar, ilk sakinlerini kovdular; sonsuz bir insan seli böylece gelişip Brennus ve başkaları zamanında İtalya'ya ak-

tı. Got'lar, Vandal'lar için de, bugün Yunanistan'ın ilk halkını kovup yerine oturanlar için de böyle oldu. Bunlar kendi yurtlarını bırakıp uzak uzak yerlere gittiler; ve dünyada; bu göçlerin sarsmadığı bir iki köşe kaldı yalnız. Romalılar sömürgelerini bu yoldan kuruyorlardı; kendi şehirlerinin aşırı ölçüde şiştiğini görünce az gerekli halkı çıkarıyor, fethettikleri yerlere yolluyorlardı. Kimi zaman savaşları bile bile kışkırtıp besledikleri de oldu: Yalnız adamlarını hep tetikte tutmak, bozulmaların anası olan işsizliğin daha kötü sonuçlarını önlemek için yapmıyorlardı bunu:

> Et patimur longae pacis mala; saevior armis
> Luxuria incumbit;...
> *Fazla uzun bir barışın dertlerini çekiyoruz;*
> *Lüks, kılıçtan beter eziyor bizi.*

Cumhuriyetlerinden biraz kan alınmasını sağlamak, gençlerinin fazla ateşlenen kanlarını serinletmek, fazla taşkın büyüyen bu ağacın dallarını biraz kısaltıp aralamak istiyorlardı. Kartacalılara karşı açtıkları savaşın nedeni buydu...

Bizim zamanımızda da böyle düşünenler var; içimizde fazla kaynayan kanı bir komşu memleketle yapılacak savaşta akıtmak istiyorlar; yoksa diyorlar, bedenimizi saran bu ateşli akıtlar başka yere akıtılmadı mı bizi uzun süre sıtma sıcaklığı içinde tutup sonunda içimizden çökertirler.

Gerçekten de yabancılarla savaş bir iç savaştan daha tatlı bir beladır; ama kendi rahatımız için başkalarının rahatını kaçırmak da öyle büyük bir haksızlık ki bunu Tanrı'nın hoşgöreceğini sanmam.

Ne var ki, yaradılışımızın cılızlığı yüzünden ister istemez iyi bir amaca ulaşmak için kötü yollara başvurmak zorunda kalıyoruz. Lykurgos, gelmiş geçmiş kanun koyucuların en erdemlisi ve en olgunu, halkını içki düşkünlüğünden korumak amacıyla pek haksız bir yol bulmuş; köleleri olan

Elot'lara zorla içirtirmiş ki, Ispartalılar adamların şarapla ne hallere düştüğünü görüp içki düşkünlüğüne karşı iğrenme duysunlar. Bundan beteri de var: Eskiden ölümün her türlüsüne mahkûm edilenleri hekimlerin canlı canlı kesip biçmelerine izin verilirmiş ki, iç organlarımızı doğal halinde görebilsinler. Kötü yola gitmek gerekirse bunu ruhun sağlığı için yapmak beden sağlığı için yapmaktan daha bağışlanır bir şey. Romalılar da halkı yiğit yetiştirmek, tehlikeleri ve ölümü hoş görmeğe alıştırmak için o korkunç oyunlara başvuruyorlardı: Gladyatörler herkesin gözü önünde savaşıyor, bibirini yaralayıp öldürüyorlardı:

Quid vesani aliud sibi vult ars impia ludi
Quid mortes juvenum, qui sanguine pasta voluptas
Bundan geliyordu o ölüm oyunları, o çılgınlık
O kanla beslenen zevk.

Prudentius

Bu gelenek İmparator Teodosius'a kadar sürdü. Doğrusu halkın eğitimi için yaman bir ibret, verimli bir ders oluyordu bu: Her gün halkın önünde yüz, iki yüz, bin çift insan silahlanıp birbirini paramparça ediyordu; hem bu işi öyle sağlam bir yürekle yapıyorlardı ki ağızlarından acıklı ya da acındırıcı bir söz çıktığı, bir kez sırtlarını döndükleri; rakiplerinin vuruşundan sakınmak için tek korkakça hareket yaptıkları bile görülmüyordu: Kılıca boyun uzatıyor, göğüs geriyorlardı. Birçokları ölesiye yara alınca meydan üzerinde can vermezden önce halka adam yollayıp ölüşlerini beğenip beğenmediğini sorduruyordu. Durmadan savaşıp ölmeleri yetmiyor, bu işi sevinçle yapmaları gerekiyordu; o kadar ki ölüm karşısında biraz çekingen davrandıkları görülünce yuhalar, lanetler yağıyordu üstlerine.

İlk Romalılar bu işte mahkûmları kullanıyorlardı; ama sonraları masum köleler de kullanıldı. Bu iş için kendilerini

satan özgür yurttaşlar, senatörler, Romalı şövalyeler, hatta kadınlar bile oldu. Çok şaşırdım, inanmazdım da buna, eğer zamanımızdaki savaşlarda binlerce yabancı insanın kendilerini hiç ilgilendirmeyen bir kavga uğruna kanlarını, canlarını sattıklarını görmeseydim.

KİTAP II, BÖLÜM XXIII

Kendimizi İnceleme

Her konudan çok kendimi incelerim. Benim metafiziğim de budur, fiziğim de.

Qua deus hac mundi temperet arte domum
Qua venit exoriens, qua deficit unde coactis
Comibus in plenum menstrua luna redit;
Unde salo superant venti, quid flamine captet
Eurus, et it nubes unde perennis aqua.
Sit ventura dies mundi quae subruat aries.
Bu dünya evini nasıl yürütür Tanrı;
Ay nasıl yükselir, ufaldıkça ufalır,
Her ay nasıl bütünlenir dolunay;
Deniz üstünde niçin bu yeller, Eurus'un getirdiği;
Nerden gelir bulutları yapan tükenmez su;
Günü gelip yıkılacaksa dünya.

Propertius

Quaerite quos agitat mundi labor.
Arayın, siz ki bilmek kaygısındasınız.

Lucianus

Ben bu üniversite içinde kendimi bilgisizce ve kaygısızca dünyanın genel yasasına bırakıyorum. Bu yasayı içimde

duydum mu yeterince biliyorum sayılır. Benim bilmem, yolunu değiştiremez *onun; benim için değişeceği yok bu yasa*nın. Bunu ummak delilik, bundan derde düşmekse daha büyük bir deliliktir; çünkü her yerde bir, herkes için orta malıdır bu yasa.

Yöneticinin iyiliği ve gücü bizim yönetim işlerine karışmamızı gerektirmeyecek kadar büyüktür.

Filozofça soruşturmalar, derin düşünmeler merakımızı beslemeye yarar sadece. Filozoflar zaten pek haklı olarak doğanın kurallarına uymayı salık verirler bize; ama bu kurallar pek o kadar yüksek bilgiler istemez. Filozoflar aslından uzaklaştırıyorlar bu kuralları ve doğanın yüzünü bize boya olarak gösteriyorlar; bu yüzden de, o kadar bir örnek olan şeyin türlü çeşit bir sürü resimleri çıkıyor ortaya...

Kendini en yalın sadelikle doğaya bırakmak en akıllıca bırakmaktır. İyi yapılı bir kafanın dinlenmesi için bilgisizlik ve ilgisizlik ne tatlı, ne yumuşak, hem de sağlık için ne yararlı bir yastık!

Cicero'yu iyi anlamaktan çok kendimi iyi anlamak isterdim. Kendi üzerimde edindiğim görgü, iyi bir öğrenci olsam, beni adam etmeye yeter de artar bile. Geçirdiği aşırı bir öfkeyi, bu azgınlığın kendisini nelere götürdüğünü aklında tutan kişi, öfkenin çirkinliğini Aristoteles'te okuyacaklarından daha iyi görür ve daha haklı bir nefret duyardı ona karşı. Göze aldığı, savuşturduğu belaları, ne sudan nedenlerle bir durumdan ötekine geçiverdiğini aklında tutanlar, gelecek değişikliklere, durumlarını kavramaya hazırlıklı olurlar. Caesar'ın hayatındaki ibret dersleri bizim hayatımızdakinden daha çok değildir. İmparatorların olsun, halkın olsun herkesin hayatında bütün insanlık halleri vardır. Dinlemesini bilelim yalnız: Ne eksiğimiz olduğunu kendi kendimize hep söylemekteyiz. Bir düşüncesinde kaç kez aldandığını unutmamış insan ne kadar budala olmalı ki kendi düşüncesinden şüphe *etmesin*.

Herkesin kendi kendini tanıması öğüdü ne kadar önemli olmalı ki bilim ve ışık tanrısı Apollon, bize diyeceklerinin özeti olarak onu tapınağının alınlığına yazdırtmış. Platon bilgeliğin, bu buyruğu yerine getirmekten başka bir şey olmadığını söyler. Sokrates de bunu Xenophanes diyaloğunda inceden inceye doğrular. Her bilimdeki zorlukları ve karanlık yanı o bilime girenler bilir yalnız. Çünkü bilmediğini bilmek için bir hayli anlayış olmalı insanda: Bir kapının kapalı olduğunu anlamak için o kapıyı itmek gerekir.

KİTAP I, BÖLÜM XIII

Ölümün bizi nerede beklediği belli değil, iyisi mi biz onu her yerde bekleyelim.

KİTAP I, BÖLÜM XX

Ruh ve Beden Hazları

Denebilir ki bence, bu dünya zindanında, ne sadece ruh, ne de sadece beden sayılabilecek hiçbir şey yoktur insanda; ve (kimi din adamlarının ruhlarını kurtarmak için yaptıkları gibi), insan bedenine işkence etmek günahtır. İnsanın zevk duymasını en azından, acı çekmesi kadar hoşgörmemiz gerekmez mi aklımızı kullanırsak? Azizler nefislerini körletirken acıların en büyüğünü duyuyorlardı; bileşik olmaları dolayısıyla beden de katılıyordu elbet bu acıya, hiç de kendi davası olmadan. Öyle ki bedenin acı çeken ruha sadece katılması, yardım etmesiyle yetinmemişler; ona ayrıca korkunç eziyetler etmişler ki, ruhla beden yarışırcasına insanı, çetinliği ölçüsünde kurtarıcı bir azaba soksun!

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, ruhu beden hazlarından soğutmak, bir köleyi sevmediği bir işe zorlar gibi onu hiçbir şeyden tat almamaya alıştırmak haksızlık değil mi? Ruha düşen daha çok zevkleri koruyup geliştirmek, onlara katılıp karışmaktır; yönetim görevi ondadır çünkü. Ruhun yapacağı bir şey de, bence, kendine özgü zevkleri bedene tadabileceği kadar tattırıp benimsetmek, bu zevklerin ona tatlı gelmesini, yararlı olmasını sağlamaktır. Çünkü, dedikleri gibi, bedenin kendi iştahlarına ruha zarar verecek ölçüde düşmemesi gerektiği doğrudur, ama ruhun da kendi heveslerine bedene zarar verecek ölçüde düşmemesi neden doğru olmasın?

Benim pek öyle soluğumu kesecek tutkularım yoktur. Benim kadar boş vakti olmayan başkalarına cimriliğin, yükselme hırsının, kavgaların, davaların verdiğini aşk daha rahatlıkla verebilirdi bana: Kendime daha iyi bakar, daha dikkatli, daha tokgözlü, daha alımlı olurdum; ihtiyarlığın surat asmalarından, o biçimsiz, o zavallı surat asmalarından korurdu beni aşk; daha fazla sevilip sayılmanın sağlam ve akıllıca yollarını aratırdı bana; ruhumu umutsuzluktan, bezginlikten kurtarıp kendi kendisiyle barıştırırdı; benim yaşımdakilere işsizliğin ve kötüleşen sağlık durumunun yüklediği bir sürü sıkıntılı düşüncelerden, kasvetli kaygılardan uzaklaştırırdı beni; doğanın ilgilenmez olduğu kanımı ısıtır, coştururdu; çöküşüne doğru alabildiğine giden bu zavallı insanın çenesini dik tutturur, sinirlerini biraz gerer, canına dirilik, tazelik getirirdi. Ama bu mutluluğa yeniden ermenin hiç de kolay olmadığını iyi bilirim; gücümüz azalıp görgümüz arttıkça zevkimiz daha nazlı, daha titiz oluyor; az şey getirebildiğimiz zaman çok şey bekliyoruz; seçilmeyi en az hak ettiğimiz bir yaşta daha çok seçme hakkı istiyoruz; kendimizi bildiğimiz için de daha az atılgan, daha kuşkulu oluyoruz; kendimizin ve başkalarının hallerini bildiğimizden, sevileceğimizden emin olamayız. Kendimden utanırım kanı kaynayan taptaze gençler arasında:

Cujus in indomito constantior inguine nervus
Quam noca collibus arbor inhaeret.
Onlar ki kalkar dimdik genç uzuvları
Tepeye yeni dikilmiş bir fidan gibi.
Horatius

Ne işimiz var o sevinç yelleri ortasında bu düşkün halimizle?

Possint ut juvenes visere fervidi
Multo non sine risu
Dilapsam in cineres facem

Görsün diye mi ateşli gençlik
Kahkalarla gülerek
Bizim küllenen meşalemizi.
Horatius

Güç de, akıl da onlardan yana; bırakalım meydanı gençlere; yarışamayız onlarla.

O yeşeren güzellik bu hantal ellere gelmez, kaba yollarla kazanılmaz. Çünkü, ne demiş bir eski filozof, ardına düştüğü bir körpeden yüz görmeyişiyle alay eden birisine: Dostum peynirin bu kadar tazesini olta ısırmıyor!

Aşk, karşılıklı duyumlar, uyumlar isteyen bir ilişkidir. Başka zevkleri insan ayrı cinsten türlü karşılıklar ödeyerek elde edebilir; ama bunda aldığını aynı parayla ödemek zorundadır.

KİTAP III, BÖLÜM V

Doğaya Uyma

Âdetlerimizde, alışkanlıklarımızda, davranışlarımızda her türlü gariplik ve aykırılıklardan kaçınmalıyız; bunlar insanı başkalarından ayıran, insanlıktan çıkaran şeylerdir. İskender'in saray nazırı Demophonos güneşte titrer, gölgede terlermiş; böyle bir tabiata kim sinirlenmez? Ben öylelerini gördüm ki, elma kokusuna Azraili tercih ederler; fare dediniz mi ödleri kopar; kaymak gördüler mi mideleri bulanır. Germanicus horoz görmeye, horoz sesi işitmeye dayanamazmış. Bu gariplikler insanın içindeki gizli bir dertten doğabilir; ama, erkenden çaresine bakılırsa, bunların önüne geçilebilir sanırım. Ben, kendi hesabıma, bunlardan, gördüğüm eğitim yoluyla kurtuldum; ama bu iş pek kolay olmadı. Şimdi, biradan başka, her türlü yiyecek içeceğe iştahım açıktır. Vücut daha kıvrakken, bütün alışkanlıklara, gereklere göre, eğilip bükülmektedir. Bir delikanlı, iştahının ve iradesinin dizginlerini tutabilmek şartıyla, bırakın her miletten, her çeşitten insanlar ve ahbaplarla düşsün kalksın; hatta, gerekirse, taşkınlık, serserilik de etsin; herkes gibi yetişsin, her şeyi yapabilsin, ama yalnız iyi şeyleri severek yapsın. Kallisthenes'in, Büyük İskender kadar içmeye razı olmayıp bu yüzden kralının gözünden düşmesini filozoflar bile iyi görmemişlerdir. İnsan kralı ile gülüp eğlenmeli, cümbüş etmeli. Hatta ben

bir delikanlının cümbüşlerde arkadaşlarından daha canlı, daha dayanıklı olmasını isterim. İnsan kötü şeyleri, bilmediği, beceremediği için değil, canı istemediği için yapmamalı.

Multum interest utrum peccare aliquis nolit aut nesciat.
Kötülük etmeyi istememek başka, bilmemek başkadır.
Seneca

Fransa'da her türlü taşkınlıktan uzak kalmış bir baya, kibar bir mecliste: "Kralın Almanya'daki işlerini görürken, kaç defa sarhoş olmak zorunda kaldınız?" diye sordum; bunu iltifat olsun diye sormuştum, o da öyle aldı ve üç defa sarhoş olduğunu söyleyerek üçünün de hikâyesini anlattı. İçki içmemek yüzünden Almanlar arasında çok sıkıntı çekmiş olanları bilirim. Alkibiades'in bulunmaz tabiatına hayran olduğumu çok defa söylemişimdir. Alkibiades hiç sağlığı bozulmadan her türlü hayata kolayca girer, çıkar; gün olur İranlılardan daha süslü, daha görkemli, gün olur Lakedemonialılardan daha içine kapalı, daha tokgözlüdür; Isparta'da her zevke perhiz, İonia'da her zevke düşkündür.

Omnis Aristippum decuit color, et status, et res.
Aristippos'a her kılık, her baht yakışır.
Horatius

KİTAP I, BÖLÜM XXVI

İnsan Aklı

Belki öteki varlıklarda görüldüğü gibi, insanlar için de doğal yasalar vardır; ama bizde kaybolup gitmiştir: Çünkü şu mübarek insan aklı her yere karışıp düzen vermeye, kumanda etmeye kalkmış, dünyanın yüzünü kendi büyük iddiaları, kararsız görüşleriyle bulandırmış, karmakarışık etmiş.

> Nihil itaque amplius nostrum est
> quod nostrum dico artis est
> *Gerçekten bizim olan hiçbir şey kalmamıştır;*
> *bizim dediğimiz, yapma bir şeydir.*
>
> Cicero

İnsanlar her şeyi başka başka gözler, başka başka düşüncelerle görürler: Fikir ayrılıklarının asıl nedeni budur. Aynı şeyin bir millet bir yüzüne, bir millet başka bir yüzüne bakar ve o yüzünde durur.

Bir insanın babasını yemesinden daha korkunç bir şey düşünülemez; ama eskiden bazı kavimlerde bu âdet varmış, hem de bunu saygı ve sevgilerinden yaparlarmış; isterlermiş ki ölü böylelikle en uygun, en şerefli bir mezara gömülsün; vücutları ve anıları içlerine, ta iliklerine yerleşsin; babaları sindirme ve özümleme yoluyla kendi diri bedenlerine karışıp

yeniden yaşasın. Böyle bir boş inancı iliklerinde ve damarlarında taşıyan insanlar için, anasını babasını topraklarda çürütüp kurtlara yedirmenin en korkunç günahlardan biri sayılacağını kestirmek zor değildir.

Lykurgos hırsızlığa bir taraftan bakmış; komşusunun malını habersizce aşıran bir adamın gösterdiği çevikliğe, çabukluğa, cüret ve ustalığa değer vermiş; herkesin kendi malını daha iyi korumaya çalışması da millet için hayırlı olur diye düşünmüş; hem saldırmayı, hem korunmayı öğreten bu iki taraflı eğitimi askerlik bakımından faydalı görmüş; milletine vermek istediği başlıca bilgi ve değer de askerlik olduğu için, başkasının malını çalmaktan doğacak olan karışıklıkları, haksızlıkları hesaba katmamış.

Kral Dionysios, Platon'a, İran işi, uzun, damalı ve kokulu bir elbise hediye etmiş. Platon: "Ben erkeğim; kadın elbisesi giymek istemem", diyerek almamış; ama Aristippos almış ve demiş ki: "İnsan ne giyerse giysin, erkekse yine de erkektir..." Yine Dionysios Aristippos'un yüzüne tükürmüş; Aristippos aldırmamış. Dostları bu küçüklüğünü yüzüne vurduğu zaman, onlara: "Ne olur?" demiş, "balıkçılar da ufacık bir balığı tutmak için tepeden tırnağa deniz suyu ile ıslanmaya pekâlâ katlanıyorlar". Diogenes lahanalarını yıkarken, yanından geçen Aristippos'a: "Lahana ile yaşamasını bilseydin, bir zalime dalkavukluk etmezdin" demiş; o da ona: "İnsanlar arasında yaşamasını bilseydin, böyle lahana yıkamazdın" diye cevap vermiş. Bakın akıl ayrı ayrı görüşleri insana nasıl kabul ettiriyor: İki kulplu bir çömlek, ister sağından tut, ister solundan.

> Bellum, o terra hospita, portas;
> Bello armatur equi, bellum haec armenta minantur.
> Sed tamen iidem olim curru succedere sueti
> Quadrupedes, et frena jugo concordia ferre;
> Spes est pacis.

Bana mesken olan toprak,
Sende savaş belirtileri var.
Savaşa hazırlanıyor bu sürüler, bu atlar.
Ama biz bunların sabana koşulduğunu da gördük
Aynı boyundurukta yürüdüklerini de;
Barış umudumuz yok olmuş değil yine.

Vergilius

Solon'a oğlunun ölümünde, güçsüz ve yararsız gözyaşları dökmenin doğru olmadığını söylemişler; Solon: "Güçsüz ve yararsız oldukları için dökülmeleri daha iyi ya!" demiş. Sokrates'in karısı: "Ah! Bu insafsız yargıçlar! Seni haksız yere öldürüyorlar" diye ağlayıp sızlanırken, Sokrates: "Ya haklı olarak öldürseler daha mı iyi olurdu?" demiş.

Biz kulaklarımızı süs için deleriz; Yunanlılarda ise bu, kölelik belirtisiydi. Biz karılarımızla gizli gizli sevişiriz; Amerika yerlileriyse bu işi uluorta yaparlarmış. İskitler yabancıları tapınaklarında kesip kurban ederlermiş; başka kavimlerde ise tapınağa girene dokunulmaz.

Inde furor vulgi, quod numina vicinorum
Odit quisque locus, cum solos credat habendos
Esse deos quos ipse colit.
Böyle azgınlıkları vardır halkın;
Her ülke nefret eder komşusunun tanrılarından
Ve inanır gerçekliğine yalnız kendi tanrılarının.

Juvenalis

KİTAP II, BÖLÜM XII

Cinsel Yanımız

Tanrılar, der Platon, bize buyruk dinlemez ve zorba bir uzuv vermişler. Azgın bir hayvan gibidir bu uzuv, amansız iştihasıyla her şeyi kendine kul etmeye kalkışır. Kadınlarda da öyle, obur, doymak bilmez bir hayvandır o; zamanında yiyeceği verilmezse deliye döner, beklemek bilmez, bedenlerini kudurtur, damarlarım tıkar, soluklarını keser, türlü dertlere yol açar, ta ki ortak arzunun meyvesini içlerine çeksinler, rahimlerinin dibi bol bol sulanmış, tohumlanmış olsun.

Yasa koyucularımız bunu böylece bilip ona göre gereğini düşünmelidirler: Cinsel gerçeğin erkenden öğretilmesi daha iffetli ve daha verimli olmasını sağlar, yoksa herkes onu hayal gücünün keyfine ve ateşine göre bulmaya kalkar. Kimi kadınlar, arzu ve umut peşinde gerçeğin yerine ondan kat kat daha acayip, olmayacak şeyler koyarlar.

Platon bunları düşünmemiş midir kadın erkek, yaşlı genç herkesin cimnastik yaparken birbirini çıplak görmesini isterken? Erkekleri hep çıplak gören Kızılderili kadınlar hiç olmazsa göz duyularını soğutmuş oluyorlar. Büyük Peru krallığında kadınlar bellerinden aşağısına önü yırtmaçlı bir kumaş sararlar; öyle dardır ki bu etek, ne kadar edepli olmak da isteseler, her adım atışlarında edep yerleri gözükür. Gerçi kadınların bunu erkekleri kendilerine çekmek için yaptıkla-

rını, çünkü o memlekette erkeklerin kendi cinslerine düşkün olduğunu söylerler; ama şu da denebilir ki, bunu yapmakla kaybettikleri kazandıklarından fazladır; çünkü tam bir açlık, hiç değilse gözle doyurulan bir açlıktan daha zorludur. Livia da der ki, namuslu bir kadın için çıplak bir erkek bir resimden fazla bir şey değildir. Lakedemonyalı kadınlar, ki evliyken bizim kızlarımızdan daha bakireydiler, her gün şehirlerinin delikanlılarını çıplak güreşir, yarışırken görüyorlardı; kendileri de yürürken bacaklarını kapamaya pek önem vermiyorlardı; çünkü, Platon'un dediği gibi, namusları, uzun eteksiz, yeterince örtüyordu onları. Ama Augustinus'un sözünü ettiği birtakım adamlar çıplaklığı öyle akıl dışı bir baştan çıkarma gücü olarak görmüşler ki, kadınların mahşer günü kendi cinsellikleriyle mi, yoksa, o kutsal ülkede bizi baştan çıkarmamak için, erkek olarak mı dirileceklerinden şüpheye düşmüşler!

Kadınları türlü yollardan aldatıp azdırıyoruz, kısacası. Durmadan hayallerini coşturuyor, dürtüklüyoruz, sonra da dişiliklerine lanet okuyoruz. Doğrusunu söyleyelim: Biz erkeklerin hemen hepsi kendi günahlarından çok karısının günahlarından gelecek ayıptan korkar; kendi vicdanından çok karısının vicdanı üstüne titrer (Aman ne fedakârlık!); tek karısı ondan daha afif kalsın da hırsız olmaya, yemin bozmaya, karısının adam öldürmesine, aforoz edilmesine razıdır herkes...

Kötülükleri ne haksızca değerlendirmek bu! Kadınlar da biz de cinsel taşkınlıktan daha zararlı, daha insanlık dışı bin bir ahlaksızlığa düşebiliriz; ama kötülükleri doğaya göre değil kendi çıkarımıza göre ölçüyoruz, bu yüzden de tutarsız türlü biçimler alıyor kötülükler. Ahlak kurallarımızın sertliği kadınların cinsel düşkünlüğünü doğal niteliğini aşan daha azgın, daha sapık bir hale getiriyor, ve böylece düşkünlüğün sonuçları nedenlerinden daha kötü oluyor. Bilmem Sezar'ın, İskender'in kazandıkları savaşlar daha mı çetin olmuştur

genç ve güzel bir kadının, bizim gibi beslenen, gün ışığına, dünyaya açılan, bunca ters örnekler gördükçe gören, durmadan azgın saldırılara uğrayan bir kadının iffetini savunmasından! Hiçbir kuşatma bu dayatmadan daha netameli, daha çetin olamaz. Ömür boyunca zırh taşımak bir bakirelik perdesini taşımaktan daha kolaydır; ve bakireliğini tanrıya adamak fedakârlıkların en zoru olduğu için en yücesi sayılır: *Diaboli virtus in lumbis est,* şeytanın gücü beldedir, der Ermiş Hieronimus.

KİTAP III, BÖLÜM V

İnsan Hali

Benim işim gücüm kendimi incelemek: Yapacak başka işim yok zaten. Bakıyorum da öyle çürük taraflarım var ki söylemeye zor varıyor dilim. Sağlam oturaklı neyim var? Her an sendeleyip düşebilirim. Gözlerim bir şöyle görüyor, bir böyle. Açken başka adamım sanki, yemekten sonra başka. Keyfim yerindeyse, hava da güzelse kötü kişi değilim: Ama bir nasır canımı yakmayagörsün, asık suratlı, aksi, yanına yaklaşılmaz bir adam olurum. Aynı atın yürüyüşü bir rahat gelir bana, bir rahatsız; aynı yolu bir uzun bulurum, bir kısa; aynı biçim bir hoşuma gider, bir zıddıma. Bir gün her işe yatkınım, bir başka gün hiçbir şey gelmez elimden. Bugün sevindiğim şeye yarın üzülebilirim. İçimde durmadan değişen, ele avuca sığmayan bir sürü duygu. Kara kara düşünceler, derken bir öfke; ağlamaklı bir haldeyken, birdenbire taşkın bir sevinç. Kitapları karıştırırken bakarım, dün içinde türlü güzellikler bulduğum, okudukça coştuğum bir yer bugün bir şey demez olmuş bana: Eviririm, çeviririm, orasını burasını okurum, nafile: O sayfalar boşalmış, yabancılaşmıştır artık benim için.

Kendi yazılarımda bile her zaman, ilk duyduğum düşündüğüm şeyleri bulamam. Burada ne demek istemişim acaba derim; değiştiririm çok defa ve kaybettiğim ilk anlamın yeri-

ne ondan değersiz bir yenisini koyduğum olur. Aynı yolda bir gider bir gelirim: düşüncem her zaman ileri götürmüyor beni; bir o yana, bir bu yana yalpalıyor, gelişigüzel:

.... Velut minuta magno
Deprensa navis in mari vesaniente vento.
.... *Hafif bir tekne gibi*
Azgın fırtınanın denizde bastırdığı
Catullus

Çok defa başıma gelmiştir: Oyun olsun diye kendi düşüncemin tam tersini savunayım derken kafam o tarafa öylesine kendini vermiş, bağlanmıştır ki, kendi düşüncemi yersiz bulmaya başlayıp bırakmışımdır. Eğildiğim yere sürükleniveriyorum: Ağırlığım beni ondan yana düşürüyormuş gibi.

Kendi içine bakan herkes de bunları söyleyebilir, aşağı yukarı. Kürsüde konuşanlar bilir: Konuşurken duydukları heyecan onları inanmadıkları şeye inandırır. Soğukkanlı, sakin zamanımızda hiç de bağlı olmadığımız bir düşünceyi öfkeli anlarımızda nasıl benimser, ne candan, ne taşkınca savunuruz. Bir avukata davanızı anlatın sadece: Size ikircikli, kararsız laflar eder: Bakarsınız bu adam sizin hakkınızı da savunabilir, karşı tarafın da. Ama bol para verin, davanıza bir tutulsun, sizi kazandırmak istesin: Bakın o zaman nasıl aklı da, bilgisi de sizden yana olur, hem de ne coşkunlukla. Kafasında birdenbire doğrunun şimşeği çakmış, yepyeni bir ışıkla aydınlanmış, davanıza gerçekten inanmış, bağlanmıştır. Öyleleri vardır ki, dostları arasında, serbestçe düşünürken, kıllarını kıpırdatmayan bir düşünce uğruna, mahkemede, yargıcın sertliğine içerleyerek, inada kapılarak, ya da şöhretlerini kaybetmek korkusuyla ateş alev kesilirler.

KİTAP II, BÖLÜM XII

Özgürlük Üstüne

Özgürlüğe öyle düşkünüm ki, koca Hindistan'ın bir köşesini bana yasak etseler dünyanın tadı kaçar neredeyse. Hiçbir yerde saklı, eli kolu bağlı yaşamak da istemem, orada pineklemektense alır başımı havası, toprağı bana açık bir yere giderim. Hey Allahım! Çekilir şey midir memleketinin bir bucağına çivilenip kalmak? Niceleri, kanunlarımıza aykırılık ettiler diye şehirlere, meydanlara, herkesin gidip geldiği yollara uğrayamadan yaşayabiliyorlar. Benim hizmet ettiğim kanunlar küçük parmağımı bile köle etmeğe kalksalar, nereye olsa gider başka kanunlar arardım.

KİTAP III, BÖLÜM XIII

Cimrilik bütün insan deliliklerinin en gülüncüdür.

KİTAP I, BÖLÜM XIV

Mutluluk

Büyük İskender'in dalkavukları onu, Zeus'un oğlu olduğuna inandırmışlar. Bir gün yaralanıp da yarasından kan aktığını görünce: "Buna ne diyeceksiniz, bakalım?" demiş; "kıpkızıl, mis gibi insan kanı değil mi bu? Homeros'un destanlarında tanrıların yarasından akan kan hiç de böyle değildir". Şair Hermodoros, Antigonos'u öven şiirlerinde, ona güneşin oğlu diyormuş. Antigonos: "Oturağımı döken adam benim güneşin oğlu olmadığımı çok iyi bilir" demiş. İnsan her yerde hep o insandır; ve bir insanın özünde soyluluk olmadı mı, dünyanın tacını giyse yine çıplak kalır.

Puellae
Hunc rapiant; quicquid calcaverit hiç, rosa fiat.
Kızlar alsa çevresini
Güller bitse bastığı yerde.

Persius

Ruhu kaba ve duygusuz olan için, bütün bunlar neye yarar? İnsanın sağlığı ve düşüncesi yerinde değilse, hazdan, mutluluktan da bir şey anlamaz.

Heac perinde sunt, ut illius animus qui ea possidet
Qui uti scit, ei bona, illi qui non utitur recte, mala.

Sahibine göre değişir bir şeyin kıymeti,
Zarar görürse kötüdür, yarar görürse iyi.

Terentius

Talih insana bütün nimetlerini verse, onları tadabilecek bir ruh gerekir. Bizi mutlu eden, bir şeyin sahibi olmak değil, tadına varmaktır.

Non domus et fundus, non aeris acervus et auri
Aegrosto domini deduxit corpore febres,
Non animo curas: valea possesor oportet,
Qui comportatis rebus bene cogitat uti.
Qui cupit aut metuit, iuvat illum sic domus aut res,
Ut lippum pictae tabulae, formenta podagram.
Ev, mal, mülk, yığınla tunç ve altın;
Yarasına merhem olmaz
Vücudunda, ruhunda dert olan adamın.
Eldeki nimetleri tadabilmesi için
Keyfi yerinde olmalı insanın.
Ev bark neye yarar dertli, korkulu olana
Gözleri çipilli olan ne yapsın tabloyu,
Damlalı hasta neden gitsin hamama?

Horatius

Nasıl dili pas tutmuş bir adam Yunan şarabının tadından bir şey anlamazsa, nasıl bir at, üzerindeki zengin koşumların farkında olmazsa, vurdumduymaz, zevksiz bir ahmak da, içinde yaşadığı nimetlerin tadına varamaz. Platon da der ki: "Sağlık, güzellik, kuvvet, zenginlik ve bütün bu iyi dediğimiz şeyler insanın doğrusuna ne kadar yaraşırsa, eğrisine de o kadar yaraşmaz; kötü dediğimiz şeyler de tersine."

Ruhta ve bedende rahatlık olmadıkça, döşek rahat olmuş neye yarar? Vücudumuza bir iğne, ruhumuza bir dert girdi mi, dünyalar bizim de olsa rahatımız kaçar. Kum sancıları

bir başladı mı, insan ne kadar devletli, haşmetli de olsa, tacını, tahtını saraylarını unutmaz mı?

Totus et argento conflatus, totus et auro.
Altına, gümüşe gömülü de olsa,
Tibullus

Bir kral öfkelendiği zaman, krallığı onu kızarmaktan, sararmaktan, deli gibi dişlerini gıcırtmaktan koruyabilir mi? Kral, kafalı ve iyi yaradılışlı bir adamsa mutluluğuna krallığının kattığı şey pek azdır:

Si ventri bene, si lateri est pedibusque tuis, nil
Divitiae poterunt regales addere maius.
Miden iyi, ciğerlerin ayakların sağlamsa
Kralların hazineleri, daha fazla mutlu edemez seni.
Horatius

Tacın tahtın yalancı, aldatıcı şeyler olduğunu görür; hatta belki de kral Seleukos gibi düşünerek der ki: "Hükümdar asasının ne kadar ağır olduğunu bilen, onu yoldan bulsa, elini sürmez, geçer." Seleukos bununla, iyi bir krala düşen ödevlerin ne büyük, ne ezici olduğunu söylemek istiyordu. Gerçekten, başkalarını düzene sokmak az iş değildir; kendi kendimize düzen vermenin ne kadar güç olduğunu biliriz. İnsanlara kumanda etmek pek rahat bir iş gibi görünür; ama ben kendi hesabıma, insan kafasının ne kadar güçsüz, yeni ve belirsiz şeyler arasında doğruyu bulmanın ne kadar güç olduğunu gördükten sonra şu kanıya vardım ki, başkalarının ardından gitmek önde gitmekten çok daha kolay, çok daha hoştur. Çizilmiş bir yolda yürümek ve yalnız kendi hayatından sorumlu olmak ruh için büyük bir rahatlıktır.

Ut satius multo iam sit parere quietum,
Quam regere imperio res velle.

Öyleyse sessizce boyun eğmek.
Devletin dümenini tutmaktan iyidir.
Lucretius

Kaldı ki, Keyhusrev'in dediği gibi, insanın kumanda etmeye hakkı olması için kumanda ettiklerinden daha değerli olması gerekir.

Ama Ksenophanes'in anlattığına göre, kral Hieron daha ileri giderek diyor ki: Krallar beden hazlarını bile herkes kadar tadabilecek halde değildirler; çünkü rahatlık ve kolaylık onlara bu hazlardan bizim duyduğumuz acıyla karışık tadı, mayhoşluğu tattırmaz.

Pinguis amor nimiumquie potens, in taedia nobis
Vertitur, et stmacho dulcis ut esca nocet.
Fazla yüz bulan, her dediğini yaptıran aşk bezginlik verir;
İyi bir yemeği fazla kaçırmak da mideyi bozar.
Ovidius

Bolluk kadar insanı sıkan, usandıran şey yoktur. Karşısında üç yüz kadını birden buyruğuna hazır gören bir adamda istek mi kalır? Büyük Sultanın* sarayında öyle imiş. Onun atalarından biri de ava giderken beraberinde en az yedi bin şahinci götürürmüş; böyle bir avın anlamı ve tadı acaba neresinde idi?

KİTAP I, BÖLÜM XLII

---

* Osmanlı padişahı; belki Kanunî Sultan Süleyman.

Ölüm

Madem ki ölümün önüne geçilemez, ne zaman gelirse gelsin. Sokrates'e: Otuz Zalimler seni ölüme mahkum ettiler, dedikleri zaman: "*Tabiat da onları!*" demiş.

Bütün dertlerin bittiği yere gideceğiz diye dertlenmek ne budalalık!

Nasıl doğuşumuz bizim için her şeyin doğuşu olduysa, ölümümüz de her şeyin ölümü olacak. Öyle ise, yüz sene daha yaşamayacağız diye ağlamak, yüz sene önce yaşamadığımıza ağlamak kadar deliliktir. Ölüm başka bir hayatın kaynağıdır. Bu hayata gelirken de ağladık, eziyet çektik; bu hayata da eski şeklimizden soyunarak girdik.

Başımıza bir defa gelen şey büyük bir dert sayılamaz. Bir anda olup biten bir şey için bu kadar zaman korku çekmek akıl kârı mıdır? Ölüm uzun ömürle kısa ömür arasındaki farkı kaldırır; çünkü yaşamayanlar için zamanın uzunu kısası yoktur. Aristo, Hypanis ırmağının suları üstünde bir tek gün yaşayan küçük hayvanlar bulunduğunu söyler. Bu hayvanlardan, sabahın saat sekizinde ölen genç, akşamın beşinde ölen ihtiyar ölmüş sayılır. Bu kadarcık bir ömrün bahtlısını, bahtsızını hesaplamak hangimize gülünç gelmez? Ama, sonsuzluğun yanında, dağların, nehirlerin, yıldızların, ağaçların, hatta bazı hayvanların ömrü yanında bizim hayatımızın uzunu, kısası da o kadar gülünçtür…

Tabiat bunu böyle istiyor. Bize diyor ki: "Bu dünyaya nasıl geldiyseniz, öylece çıkıp gidin. Ölümden hayata geçerken duymadığınız kayguyu, hayattan ölüme geçerken de duymayın. Ölümünüz varlık düzeninin, dünya hayatının şartlarından biridir.

Inter se mortales mutua viviunt
Et quasi oursores vitae lampada tradunt.
İnsanlar yaşatarak yaşar birbirini
Ve hayat meşalesini, birbirine devreder koşucular gibi.
Lucretius

Hayat bir işinize yaramadıysa, boşu boşuna geçtiyse, onu yitirmekten ne korkuyorsunuz? Daha yaşayıp da ne yapacaksınız?

Sizin hatırınız için evrenin bu güzel düzenini değiştirecek değilim ya? Ölmek, yaradılışınızın şartıdır; ölüm sizin mayanızdadır: Ondan kaçmak, kendi kendinizden kaçmaktır. Sizin bu tadını çıkardığınız varlıkta hayat kadar ölümün de yeri vardır. Dünyaya geldiğiniz gün bir yandan yaşamaya, bir yandan ölmeye başlarsınız.

Prima, quae vitam dedit, hora carpsit.
Bize verdiği hayatı kemirmeye başlar ilk saatimiz.
Seneca

Nascentes morimur, finisque ab origine pendet.
Doğumla ölüm başlar; son günümüz ilkinin sonucudur.
Manilius

Yaşadığınız her an, hayattan eksilmiş, harcanmış bir andır. Ömrünüzün her günkü işi, ölüm evini kurmaktır. Hayatın içinde iken ölümün de içindesiniz; çünkü hayattan çıkınca ölümden de çıkmış oluyorsunuz. Yahut şöyle diyelim, is-

terseniz: Hayattan sonra ölümdesiniz; ama hayatta iken ölmektesiniz. Ölümün, ölmekte olana ettiği ise, ölmüş olana ettiğinden daha acı, daha derin, daha can yakıcıdır.

Hayattan edeceğiniz kârı ettiyseniz, doya doya yaşadıysanız, güle güle gidin.

Cur non ut plenus vitae conviva recedis?
Cur amplius addere quaeris
Rursum quod pereat male, et ingratum occidat omne.
Niçin hayat sofrasından, karnı doymuş bir davetli gibi kalkıp gidemiyorsun?
Niçin günlerine, yine sefalet içinde yaşanacak; yine boşuna geçip gidecek başka günler katmak istiyorsun?
Lucretius

Hayat kendiliğinden ne iyi, ne kötüdür: ona iyiliği, kötülüğü katan sizsiniz.

Bir gün yaşadıysanız, her şeyi görmüş sayılırsınız. Bir gün bütün günlerin eşidir. Başka bir gündüz, başka bir gece yok ki. Atalarınızın gördüğü, torunlarınızın göreceği hep bu güneş, bu ay, bu yıldızlar, bu düzendir.

Non alium videre patres: aliumve nepotes
Aspicient.
Babalarınız başka türlüsünü görmedi.
Torunlarınız başka türlüsünü görmeyecek.
Lucretius

Benim komedyam, bütün perdeleri ve sahneleriyle, nihayet bir senede oynanır, biter. Dört mevsiminin nasıl geçtiğine bir bakarsanız, dünyanın çocukluğunu, gençliğini, olgunluğunu ve ihtiyarlığını onlarda görürsünüz. Dünyanın oyunu bu kadardır: Mevsimler bitti mi, yeniden başlamaktan başka bir marifet gösteremez. Bu hep böyle gelmiş, böyle gidecek.

Versamur ibidem atque insumus usque.
İnsan kendini saran çemberin içinde döner durur.
Lucretius

Atque in se sua par vestigia volvitur annus.
Sene hep kendi izleri üstünde dolanır.
Vergilius

Dünyayı size bırakıp gidenler gibi, siz de başkalarına bırakıp gidin. Hep eşit oluşunuz benim adaletimin esasıdır. Herkesin bağlı olduğu şartlara bağlı olmaktan kim yerinebilir? Hem sonra, ne kadar yaşarsanız yaşayın, ölümde geçireceğiniz zamanı değiştiremezsiniz: Ölümden ötesi hep birdir. Beşikte iken ölseydiniz, o korktuğunuz mezarın içinde yine o kadar zaman kalacaktınız.

Licet, quod vis vivendo vincere secla,
Mors aeterna tamen nihlominus illa manebit,
Kaç yüzyıl yaşarsanız yaşayın,
Ölüm yine ebedî olacaktır.
Lucretius

Zaten ben sizi öyle bir hale koyacağım ki, artık hiçbir acı duymayacaksınız.

In vera nescis nullum fore morte alium te.
Qui possit vivus tibi te lugere peremptum,
stansque jacentem.
Bilmiyor musunuz ki; öldükten sonra başka bir
benliğiniz sağ kalıp sizin ölümünüze yanmayacak,
ölünüzün başucunda durup ağlamayacak?
Lucretius

Bu doyamadığınız hayatı artık aramaz olacaksınız:

Nec sibi enim quisquam tum se vitamque requirit.
Nec desiderium nostri nos afficit ullum.
O zaman ne hayatı ararız; ne de kendimizi;
Varlığımızdan hiçbir şeye özlemimiz kalmaz.
Lucretius

Hiçten daha az bir şey olsaydı, ölüm hiçten daha az korkulacak bir şeydir denebilirdi:

Multo mortem minus ad nos esse putandum
Si minus esse potest quam quod nihil esse videmus.
Lucretius*

Ölüm size ne sağken kötülük eder, ne ölüyken: Sağken etmez, çünkü hayattasınız; ölüyken etmez, çünkü hayatta değilsiniz.

Hiç kimse vaktinden önce ölmüş sayılmaz; çünkü sizden arda kalan zaman da, sizden önceki zaman gibi sizin değildir: Ondan da bir şey kaybetmiş olmuyorsunuz.

Respice enim quam nil ad nos ante acta vetutas
Temporis aeterni fuerit.
Bizden önce geçmiş zamanları düşün
Bizim için onlar yokmuş gibidir.
Lucretius

Hayatınız nerede biterse, orada tamam olmuştur. Hayatın değeri uzun yaşanmasında değil, iyi yaşanmasındadır: Öyle uzun yaşamışlar var ki, pek az yaşamışlardır. Şunu anlamakta geç kalmayın: Doya doya yaşamak yılların çokluğuna değil, sizin gücünüze bağlıdır. Her gün gittiğiniz yere hiçbir gün varmayacağınızı mı sanıyorsunuz? Avunabilmek

* Önceki iki satır Lucretius'un bu dizelerinin çevirisidir.

için eş dost istiyorsanız, herkes de sizin gittiğiniz yere gitmiyor mu?

> Omnia te vita perfuncta sequentur.
> *Ömrün bitince, her şey de seninle yok olacak.*
> Lucretius

Herkes aynı akışın içinde sürüklenmiyor mu? Sizinle birlikte ihtiyarlamayan bir şey var mı? Sizin öldüğünüz anda binlerce insan, binlerce hayvan, binlerce başka varlık daha ölmüyor mu?

Madem geri dönemezsiniz, niçin kaçınıyorsunuz? Birçok insanların ölmekle, dertlerinden kurtulduğunu görmüşsünüzdür; ama kimsenin ölmekle daha fena olduğunu gördünüz mü? Kendi görmediğiniz, başkasından da duymadığınız bir şeye kötü demek ne büyük saflık! Niçin benden ve kaderden yakınıyorsunuz? Size kötülük mü ediyorum ben? Siz mi beni yöneteceksiniz, ben mi sizi? Öldüğünüz zaman yaşınızı doldurmamış da olsanız, hayatınızı doldurmuş oluyorsunuz. İnsanın küçüğü de büyüğü gibi bir insandır. İnsanların ne kendileri ne de hayatları arşınla ölçülmez. Khiron, babası Saturnus'tan, zaman ve süre tanrısından, ölümsüzlüğün şartlarını öğrenince ölümsüz olmak istememiş. Sonsuz bir hayatın ne çekilmez olacağını bir düşünün. Ölüm olmasaydı sizi ondan mahrum ettim diye bana lanet edecektiniz. Hayatınıza, mahsus biraz acılık kattım; ne hayattan ne de ölümden kaçmaksızın benim istediğim bir ölçüyle yaşayabilmeniz için hayata ve ölüme tatlı ile acı arasında bir kıvam verdim.

İlk bilgeniz olan Thales'e, yaşamakla ölmenin bir olduğunu öğrettim. Birisi ona: Madem yaşamak boş niçin ölmüyorsun? diye sormuş, o da: İkisi bir de onun için, diye cevap vermiş.

Su, hava, toprak, ateş ve benim bu yapımın diğer bütün öğeleri hem yaşamanıza hem ölmenize yol açarlar. Son gü-

nünüzden niçin bu kadar korkuyorsunuz? O gün, sizi öldürmede öteki günlerinizden daha fazla bir iş görmüyor ki! Yorgunluğu yapan son adım değildir; son adımda yorgunluk sadece meydana çıkar. Bütün günler ölüme gider; son gün varır."

İşte tabiat anamızın bize verdiği güzel öğütler...

Çok kez düşünmüşümdür: Acaba niçin savaşlarda kendi ölümümüz de, başkalarının ölümü de bize evlerimizdeki ölümden çok daha az korkunç gelir? Öyle olmasaydı ordu hekimlerle, ağlayıp sızlayanlarla dolardı. Acaba niçin ölüm her yerde aynı olduğu halde köylüler ve fakir insanlar ona çok daha metin bir ruhla katlanırlar? Ben öyle sanıyorum ki bizi korkutan ölümden çok bizim, cenaze alaylarıyla, asık suratlarla ölüme verdiğimiz korkunç haldir... Çocuklar sevdiklerini bile maske takmış görünce korkarlar. Biz de öyle. İnsanların ve her şeyin yüzünden maskeyi çıkarıp atmalıyız.

KİTAP I, BÖLÜM XX

Yaşayan Ölüler

Bir kanun vardır, hükümdarların gördükleri işlerin ölümlerinden sonra yargılanmasını ister; ölülere ait kanunlar arasında bana en sağlam görünenlerden biri budur. Hükümdar kanunların sahibi değilse bile yol arkadaşıdır: Adaletin, sağken kendisine vuramadığı yumruğu şöhretine ve mirasçılarına kalan servete vurması haklıdır: Şöhret ve mal çok kez hayattan üstün tutulan şeylerdir. Bu kanunu töre haline sokmuş olan milletler çok faydasını görmüşlerdir. Kötü krallarla bir arada anılmak istemeyen bütün iyi krallar da bu kanundan memnundurlar. Bütün kralların buyruğunu dinlemek boynumuzun borcudur; çünkü gördükleri iş gereği bunu bizden istemeye hakları vardır; ama saygı ve sevgimizi ancak değerleriyle kazanabilirler. Toplumun düzeni bozulmasın diye sabredelim, kusurlarını saklamak küçüklüğüne katlanalım; zararlı olmayan işlerde bize düşen yardımı edelim; bunu anlarım. Ama ödevimiz bitince, adalet ve hürriyet adına, gerçek duygularımızı anlatmalıyız; kusurlarını çok iyi bildiğimiz bir krala, dürüst vatandaş olarak, nasıl bağlı kaldığımızı göstermeliyiz. Bunu yapmazsak, gelecek nesilleri çok faydalı bir dersten yoksun etmiş oluruz. Kötü bir kralı, bize iyilik ettiği için hayırla anarsak, büyük bir doğruluğun zararına küçük bir doğruluğa hizmet etmiş oluruz. Titus Livius'un dediği doğrudur: "Kralların ekmeğini yemiş olanlar,

onları hep ölçüsüz övgülerle anarlar, her biri kendi kralını göklere çıkarır, en büyük değerleri onda görür..."

Toplum düzenleri o kadar sağlam olan Lakedemonyalıların pek yapmacık bir törenleri vardır, hiç hoşuma gitmez. Kralların ölümünde ahali her tarafta, kadın erkek karmakarışık, alınlarını kanatır, bağıra çağıra ağlaşır, ölen kralın, kralların en iyisi olduğunu söylermiş. Her şeyi kurcalayan Aristoteles, Solon'un: Kimseye ölümünden önce mutlu denemez, sözü üzerinde duruyor ve iyi yaşamış iyi ölmüş insan, adı kötüye çıkarsa çoluğu çocuğu yoksulluğa düşerse, mutlu sayılabilir mi diye soruyor. Yaşadığımız sürece gönlümüzün istediğini yapabiliyoruz; ama hayattan ayrılınca artık kendimizle hiçbir ilişiğimiz kalmıyor. Solon'a şöyle demek daha doğru olurdu: Madem ki insan ancak öldükten sonra mutlu sayılabilir, o halde hiçbir zaman mutlu olamaz.

Bertrand du Glesquin, Rancon şatosunu kuşattığı sırada ölmüş. Şatodakiler, teslim olunca, şatonun anahtarlarını Bertrand du Glesquin'in cesedi üstüne koymaya zorlanmışlar.

Venedik ordusunun komutanı Berthelemy savaşta ölünce cesedini Venedik'e götürmek için düşmandan Verona topraklarından geçmek müsaadesini istemeyi düşünmüşler; ama Théodore Trivolce buna razı olmamış; Verona'dan cesedi savaşarak zorla geçirmiş: "Hayatında düşmandan hiç korkmamış bir adamın ölü iken korkar gibi görünmesi doğru olmaz" demiş.

Eski Yunan kanunlarına göre de düşmandan bir ölüyü gömmek için geri istemek zaferden vazgeçmek olur, o zaferle artık övünülemezmiş. Bu işte kazanan yalnız cesedi istenen adam olurmuş. Korinthosluları apaçık yenmiş olan Nikias, zaferi bu yüzden kaybediyor. Agesilaos da tersine Beotialılara karşı zor kazanabileceği bir zaferi bu yüzden kazanıveriyor.

Bu âdetler bize garip görünüyor; ama insanlar her çağda, kendilerini hayatın ötesinde de düşünmekten geri kalmamış-

lar, hatta Tanrı yardımının kendilerinden kalacak parçalara bile inmekte devam edeceğine inanmışlardır. Buna, eskilerde ve bizde o kadar çok örnekler vardır ki uzun boylu anlatmaya lüzum görmüyorum. İngiltere kralı Edward, İskoçya kralı Robert'le giriştiği savaşlarda kendi bulundukça işlerin hep iyi gittiğini, savaşın mutlaka kazanıldığını denemiş. Ölürken oğluna törenle yemin ettirmiş ki, cesedini kaynatacak; etini kemiğinden ayıracak; etini gömecek, kemiklerini saklayıp her İskoçya'ya savaşa gittiği zaman yanında götürecek.

Bazı Amerika yerlileri İspanyollara karşı savaşırken üzerlerinde, vaktiyle zafer kazanmış yiğitlerinden birinin kemiklerini taşırlarmış. Bazıları da savaşta ölmüş yiğitlerinin cesedini her gittikleri yere götürür; onunla bahtlarının daha açık olacağına, ondan cesaret alacaklarına inanırlarmış.

İlk örneklerde ölüm, insanların hayatta iken gördükleri işlerin ünlerini devam ettirmekle kalıyor; son örneklerde ise ölüler, iş görme gücünü kaybetmiyorlar. Kahraman Bayard'ın yaptığı hepsinden iyi: Yediği kurşunlardan öleceğini anladığı halde, geriye çekilmesini öğütleyenleri dinlememiş, ölüme giderken sırtımı düşmana çevirmek istemem demiş; gücü yettiği kadar savaşıp attan düşecek hale gelince yaverinden kendisini bir ağaca dayamasını, ama yüzünün düşmana karşı durmasını istemiş ve öylece ölmüş.

Yukarıdaki örneklerin hiçbirinden aşağı kalmayan bir tane daha anlatacağım: Kral Philippes'in dedesinin babası Maximillan birçok büyük değerleri olan bir hükümdardı; üstelik eşsiz bir vücut güzelliği de vardı. Bir huyu onu öteki krallardan ayırıyordu. Krallar pek önemli işleri çabuk çıkarmak için oturaklarını krallık tahtına çevirdikleri halde o, en yakın oda hizmetçisinin bile kendisini hacet yerinde görmesine razı olmazmış. Su dökünürken dört tarafı kapattırır, mahrem yerlerini hekime de, başkasına da göstermekten bir kız gibi kaçınırmış. Konuşurken hiç de sağı solu kollamadığım halde bende de aynı utangaçlık vardır. Dayanılmaz bir ihtiyaç ve-

ya arzu beni sürüklemedikçe saklanması âdet olmamış uzuvlarımı ve işlerimi bile kimseye göstermem. Ama Maximilian işi o kerteye götürmüş ki vasiyetnamesinde, öldüğü zaman kendisine don giydirilmesi üzerinde önemle durmuş, bir zaman sonra vasiyetine, donu giydirecek adamın gözlerinin bağlanması şartını da koydurmuş...

Atinalıların işlediği kanlı bir haksızlık hatırıma geldikçe, en tabii ve en haklı egemenlik olduğuna inandığım halk egemenliğine düşman olasım gelir. Lakedemonyalılara karşı, eşini görmedikleri bir deniz zaferi kazanıp dönen kahraman kumandanlarını sorgusuz sualsiz ölüme mahkûm ediyorlar. Sebep de şu: Zaferden sonra gemiler hemen geri dönüp ölülerini arayacak yerde savaşın gereklerine uyarak düşmanın peşine düşmüşler.

Diomedon'un bu arada gösterdiği büyüklük Atinalıların haksızlığına insanı büsbütün isyan ettiriyor. Ölüme mahkûm edilenlerden, askerliğiyle de devlet adamlığıyle de ün kazanmış değerli bir kumandan olan Diomedon idam kararını dinledikten sonra öne atılıp rahatça konuşmak fırsatını buluyor; bu fırsatı kullanıp uğradığı haksızlığa karşı kendini savunacak yerde, ölüm kararını verenlerin sağlığına dua ediyor; kendinin ve arkadaşlarının bu kadar büyük bir zaferden sonraki dileklerini kabul etmeyen Atinalılara tanrılarının öfkelenmemesini, bu kararın haklarında hayırlı olmasını diliyor. Başka bir şey söylemeden, pazarlık etmeden ölüme doğru mertçe yürüyor. Talih birkaç sene sonra bu haksızlığı aynı yoldan cezalandırıyor. Atinalıların deniz kuvvetleri komutanı Kabras, Isparta amirali Molles'i Naskos adasında yenmişken, evvelkilerin akıbetine uğramak korkusu ile zaferi sonuna vardıramıyor. Denizdeki ölüleri toplamaya uğraşırken bir sürü düşman yakayı kurtarıyor ve az sonra bu boş inanç Atinalılara pek pahalıya mal oluyor.

Bir başkası da cansız insan bedenine dinlenme duygusu veriyor yeniden:

Quaereris quo jaceas post abitum loca?
Quo non nata jacent.
Ölünce nereye mi gideceksin?
Doğmayanların yanına.

Seneca

Neque sepulchrum quod recipiat portum corporis
Ubi, remissa humana vita, corpus requiescat, a malis
Ne mezar, ne rahat bir liman, ki dinlensin orada,
Yaşamaktan yorulmuş insanın bedeni.

Ennius

Tabiatta da buna benzer bir hal görülüyor; birçok ölü nesneler hayata gizliden gizliye bağlı kalıyor. Mahzendeki şarap mevsimlere göre asma ile birlikte bazı değişmelere uğruyor. Tuzlanmış av etlerinin, canlı et gibi halden hale geçtiğini, tat değiştirdiğini söylerler.

KİTAP I, BÖLÜM III

Kökleşen Yanılmalar

Bir kişinin yanılması bütün halkın yanılmasına yol açar, bütün halkın yanılması da sonradan teklerin yanılmasına. Böylece yanlışlık elden ele geliştikçe gelişir, biçimden biçime girer; o kadar ki işin en uzağındaki tanık en yakınındakinden daha çok şeyler bilir; olayı son öğrenen ilk öğrenenden daha inançlı oluyor. Bunda da şaşılacak bir şey yok; çünkü insan bir şeye inandı mı ona başkasını da inandırmayı bir borç sayar, kolay inandırmak için de anlattığına dilediği gibi çekidüzen vermekten, bir şeyler katmaktan çekinmez: Karşısındakinin karşı koyma güçünü kırmak, onun kafasının alabileceğini sandığı gibi konuşmak ister.

KİTAP II, BÖLÜM XI

Paranın saklanılması kazanılmasından daha zahmetli bir iştir.

KİTAP I, BÖLÜM XIV

İnsan Ömrü

İnsan ömrünün uzunluk, kısalık ölçülerine akıl erdiremiyorum. Bilginlere bakıyorum; onlar ölçüyü herkesten daha kısa tutuyorlar. Genç Katon, kendi kendini öldürmesine engel olmak isteyenlere: "Ben, hayattan *vakitsiz ayrıldı* diye ayıplanacak bir yaşta değilim" demiş; bunu söylerken de kırk sekiz yaşındaymış. Katon bu yaşı olgun ve geçkin sayıyor. Gerçekten bu yaşa ulaşanlar o kadar azdır ki. Tabii ömür dediğimiz bir süreyi düşünerek bilmem ne kadar yıl daha yaşamak umuduyla avunuruz; böyle bir umuda nasıl kapılabiliriz ki, hiçbirimiz tabiatın gerektirdiği sayısız kazaların dışında kalamayız; tasarladığımız ömür her gün kesilebilir. İhtiyarlığın son basamağında kuvvet tükenmesiyle ölmeyi beklemek, ömrümüze böyle bir son düşünmek ne ham bir hayal: Ölümün bu türlüsü en olmayacağı, en az görülenidir. Yalnız ona tabii ölüm diyoruz; sanki kafası yarılıp ölmek, suya düşüp boğulmak, vebaya, zatürreeye yakalanmak tabiata aykırıymış, her günkü hayatımız bunlarla dolu değilmiş, gibi. Bu güzel sözlerle kendimizi aldatmayalım; her yerde, her zaman insanların çoğunun başına gelen ne ise ona tabii diyelim. Yaştan ölmek binde bir görülen garip hallerdendir; tabiata da asıl aykırı olan ölüm budur; çünkü ötesinde başka bir ölüm şekli yoktur. Bize en uzak olan ölüm, ulaşıl-

ması en zor olanıdır. Yaştan ölüm öyle bir sınırdır ki ondan öteye gidemeyiz: Tabiat daha ötesine kimseyi geçirmez: Oraya kadar varmak da nadir bir imtiyazdır. Tabiat bu imtiyazı iki üç yüzyıl içinde bir tek insana nasip eder; yalnız o insan doğum ve ölüm konakları arasındaki sayısız zorlukları, engelleri aşabilir.

Bana sorarsanız, kendi ulaştığımız yaşı pek az insanın ulaşabildiği bir yaş saymalıyız. İnsanlar bu yaşa kadar hiçbir engele rastlamadan gelemediklerine göre, biz bir hayli ileri gitmişiz demektir. Hele insan hayatının asıl ölçüsü olan belli sınırları aşmışsak, daha öteye gitmek umuduna kapılmamalıyız. Başkalarının kurtulamadığı birçok ölümlerden kurtulduğumuza göre talih bizi başkalarından daha fazla korumuş demektir. Bundan sonra da aynı talihin devam etmesini isteyemeyiz.

Bizi bu boş umutlara kaptıran biraz da kanunlarımızın bir kusuru: Kanunlar yirmi beş yaşından önce bir insana malını mülkünü kullanmak hakkını vermiyor, hatta bu yaşa kadar insan kendi hayatının bile doğru dürüst sahibi değildir.

Augustus, otuz beş yaşından önce yargıçlık hakkı vermeyen eski Roma kanunlarından beş sene indirmiş, otuz yaşında olmayı yeter saymış. Servius Tullius kırk yedi yaşını geçen askerlerini savaşa gitmekte serbest bırakmış; Augustus bu yaş basamağını kırk beşe indirmiş. Elli beş, altmış yaşından önce insanları kenara atmak bana doğru görünmüyor. Bence insan işine gücüne devam edebildiği kadar etmelidir; ama bunun tersini, bize erkenden iş verilmemesini yanlış buluyorum. Öylesi vardır ki kendisi on dokuz yaşında dünyanın hâkimi olur da başkalarının bir su yolunun yeri üzerinde hüküm verebilmek için en az otuz yaşında olmalarını şart koşar.

Bana sorarsanız ruhlarımız yirmi yaşında ne olabileceklerini belli eder, bütün yetkilerini gösterirler. Bu yaşa kadar kudretini açıkça belli etmemiş bir ruhun ondan sonra belli

ettiği görülmemiştir. Tabiatımızdaki değerler en gürbüz ve en güzel halleriyle ancak o zaman ortaya çıkabilirler.

Dauphineliler: "Yaşken batmayan diken bir daha pek batmaz" derler.

İnsanların geçmişte ve zamanımızda gördükleri her çeşit güzel işlerden benim öğrenebildiklerimi düşününce otuz yaşından önce başarılmış işleri ötekilerden daha fazla görüyorum: Aynı insanın hayatını da alsak, öyle görünüyor. Annibal'la, büyük rakibi Scipio için bunu güvenle söyleyebilirim. Bu adamlar hayatlarının yarısından çoğunu gençken kazandıkları ünle geçirdiler: Başkalarının ölçüsüyle büyük adam oldukları yıllarda kendi ölçüleriyle hiç de büyük değillerdi. Ben kendi hesabıma o yaştan sonra ruhça ve bedence kendi gücümün artmayıp eksildiğini, ileri değil geri gittiğini sanıyorum. Vakitlerini iyi kullananlarda bilgi ve görgü hayatla birlikte olgunlaşabiliyor; ama canlılık, çeviklik, sağlamlık ve daha başka özlü ve önemli değerler tavsıyor, gevşiyor.

> Ubi jam validis quassatum est viribus aevi
> Corpus, et obtusis cecderunt viribus artus,
> Claudicat ingenium, delirat linguaque mensque.
> *Vücut yaşın ağır yumruğu altında ezilince,*
> *Makinenin yayları gevşeyince düşünce de sendeliyor:*
> *Dilimiz tutulmaya zihnimiz karışmaya başlıyor.*
>
> Lucretius

Bazen vücut, bazen da ruh ihtiyarlığın esiri oluyor. Kafaları, midelerinden ve bacaklarından daha önce zayıf düşenleri çok gördüm. İhtiyarlık kendini belli etmediği için çok tehlikeli bir derttir; insan bu derde farkına varmadan düşer. Onun için kanunların bizi, işte çok tutmasını değil, işe geç almasını yanlış buluyorum. Hayatımızın ne kadar cılız olduğunu, her gün nice tehlikelerle karşılaştığını düşünüp gençlerin hazırlanma, öğrenme, oyalanma yıllarını pek uzatmamalıdır.

KİTAP I, BÖLÜM LVII

Rahatsız, gözü doymaz, telaşlı bir zengin, düpedüz yoksul kişiden daha zavallı gelir bana.

KİTAP I, BÖLÜM XIV

Varlık ve İnsan

Nesnelerden algıladığımız görüntüleri yargılamak için doğruyu eğriden ayırt edecek bir aracımız olması gerek; bu aracı doğrulamak için bir ispatlama yapmamız gerek; ispatlamayı doğrulamak için bir araç; alın size bir kısır döngü. Kendileri kararsızlıklarla dolu olan duyularımız tartışmamıza son veremeyeceğine göre akla başvurmak zorundayız diyelim: Hiçbir akıl bir başka akla dayanmazlık edemez, öyle olunca da akıldan akıla gider dururuz. Hayal gücümüz bilinmedik şeylere ulaşmaz, çünkü duyuların aracılığıyla işler; duyularsa kendi dışlarındaki nesneyi değil sadece kendi duyuşlarını kapsarlar; böyle olunca hayal ve görüntü nesneyi değil, duyuların algısını verir; bu algı ve nesneyse ayrı ayrı şeylerdir: Öyleyse görüntülerle düşünen, nesneden, gerçek olandan başka bir şeyle düşünüyor demektir.

Denebilir ki duyuların algıları bilinmedik şeylerin niteliğini benzetme yoluyla ruha anlatır; ama ruhun ve düşüncenin bilinmedik şeylerle hiçbir alışverişi olmadığına göre bu benzetmenin doğruluğuna nasıl güvenebilirler? Nasıl ki Sokrates'i tanımamış olan biri, resmini görünce ona benzeyip benzemediğini söyleyemez. Yine de görüntülerden bir yargıya varmak istiyoruz diyelim: Bunu bütün görüntülere dayanarak yapmamız olanaksız; çünkü deneyerek görmüşüzdür ki görüntüler başkalıkları ve tutarsızlıklarıyla birbirini engel-

lemektedirler. Kimi seçme görüntülerle ötekileri ayarlayalım desek, seçtiğimiz görüntüyü bir başka seçmeyle ayarlamak gerekir, onu da bir başkasıyla, ve sonu gelmez bunun da.

Son olarak şu da var ki, sürekli hiçbir ölümlü var oluş yok, ne bizim ne de nesnelerin varlığında. Biz de, düşüncemiz de, her şey de durmadan akmakta, yuvarlanmaktayız. Düşünce de, düşünülen şey de durmadan devinip değişmekte olduğu için birinden ötekine şaşmaz hiçbir ilişki kurulmaz.

Varlıkla aramızda hiçbir ulaşma yok; çünkü her insan her zaman doğmakla ölmek arasındadır; kendinden verebildiği dumanlı bir görüntü, bir gölge ve kaypak, cılız bir yorumdur. Düşüncenize kendi varlığını yakalatmaya kalkacak olursanız, suyu avuçlamaktan başka bir şey olmaz yapabileceğiniz; çünkü yaradılıştan her yana akan bir şeyi *ne kadar sarıp sıksanız*, yakalamak, avucunuza almak istediğinizi o ölçüde yitireceksiniz. Her şey bir değişmeden ötekine geçmek zorunda olduğu için gerçek bir kalgınlık arayan akıl, kalan, duran hiçbir şey bulamayarak yaya kalır; çünkü her şey ya var olmak üzeredir ve henüz hiç de var değildir, ya da daha doğmadan ölmeye başlamaktadır.

Platon der ki bedenler doğar, ama var olmazlar. Ona kalırsa Homeros'un Okyanus'u tanrıların babası, Thetis'i de anası yapması bize her şeyin durmadan dalgalanıp akmakta, renkten renge girip değişmekte olduğunu anlatmak içindir. Kendinden önceki bütün filozofların da bu kanıda olduğunu söyler; yalnız Parmenides büyük bir güç saydığı devinimin nesnelerde olamayacağını söylüyormuş. Pytagoras'a göre madde akıcı ve geçicidir. Stoacılara göre şimdiki zaman yoktur; şimdi dediğimiz, geçmişle geleceğin bağlantısı, bileşimidir. Herakleitos'a göre, hiçbir insan aynı ırmakta iki kez yıkanmamıştır. Epikharmos'a göre, geçmişte borç almış olan şimdi borçlu değildir; geceden sabah yemeğine çağırılmış biri bugün davetsiz gelir yemeğe, çünkü çağıran ve çağrılan aynı adamlar değildirler artık, başka birer adam olmuşlardır.

Ölümlü bir nesne iki kez aynı halde bulunamaz; çünkü farkedilmez anlık bir değişmeyle bir dağılır, bir toplanır; bir gider bir gelir. Öyle ki, doğmaya başlayan şey hiçbir zaman tam bir varlığa erişemez; çünkü bu doğuş zaten hiç bitmez, bir sona varır gibi durmaz, tohum halinden başka hallere, bir o yana bir bu yana doğru hep değişir durur. İnsan tohumu ana karnında biçimsiz bir meyve olur önce; sonra çocuk biçimini alır; karından çıkınca memelik bebek olur; sonra bir küçük oğlandır, sonra bir delikanlı, sonra olgun, sonra yaşlı bir insan, sonra çökmüş bir ihtiyar. Öyle ki yaş ve ona bağlı oluş hep bir önceki hali bozup dağıtarak yürür:

Mutat enim mundi naturam totius aetas,
Ex alioque alius status excipera omnia debet,
Nec manet ulla sui similis res: omnia migrant,
Omni commutat natura et vetera cogit.
Zaman değiştirir özünü her şeyin;
Bir halden bir başka hal çıkar hep;
Benzerlik kalmaz biçimden biçime;
Doğa zorlar her şeyi başkalaşmağa.

Lucretius

Öyleyken biz insanlar ölümün bir türlüsünden budalaca korkarız: Ölüm çok geçirdiğimiz, durmadan geçirmekte olduğumuz bir haldir. Herakleitos'un dediği gibi ateşin ölümü havanın doğuşu, havanın ölümü suyun doğuşu olduktan başka bu durmadan doğup ölmeleri kendimizde daha açıkça görebiliriz. İhtiyarlık gelince olgun yaş ölür gider; gençlik olgun yaşta biter, çocukluk gençlikte, ilk yaş çocuklukta; kaldı ki dünkü gün bugün ölmüştür, bugün de yarın ölmüş olacak...

KİTAP II, BÖLÜM XII

Cimriliği yaratan yoksulluk değil zenginliktir daha çok.

KİTAP I, BÖLÜM XIV

İnsan ve Akıl

Yine kendime döneyim: Kendimde değer verdiğim tek şey, hiç kimsenin kendinde eksik görmediği bir vergidir: Kendi aklımı beğenmekle her insanın, her gün yaptığını yapmış oluyorum. Kim kendini akılsız sayabilir? İnsanın kendini akılsız sayması mantıkça da mümkün değildir. Öyle bir sakatlık ki bu, onu kendinde gören, kendinde görmüyor demektir. Öyle bir illet ki bu, devası yoktur; ama hastanın gözü kendine çevrilip de bu illeti gördü mü, illet dağılıverir; güneşin sisleri dağıtması gibi. Bu konuda insanın kendini kötülemesi temiz çıkarması, kendini kusurlu görmesi bütün kusurlarından yakınmasıdır. En zavallı, en allahlık insanlar bile akıldan yana paylarına razıdırlar. Başkalarında bizden daha fazla yiğitlik, beden gücü, tecrübe, istidat, güzellik görebiliriz; ama akıl üstünlüğünü kimseye vermeyiz. Başkalarında doğru düşünceler gördük mü, bunları, şöyle bir düşünmekle biz de bulabilirdik sanırız. Başkalarının eserlerinde gördüğümüz bilgiyi, sanatı ve daha başka değerleri bizimkilerden üstün tutabiliriz; ama düpedüz düşüncenin bulduklarına kendi düşüncemizle de pekâlâ varabileceğimize inanırız; onların büyüklüğünü ve zorluğunu bir türlü göremeyiz, meğer ki bu düşünceler bizden ölçülmez bir uzaklıkta olsun. Onun için benim yazdıklarımın pek tutulacağını, övüleceğini ummuyorum; bu çeşit yazarların ünü az olur.

Hem sonra kimin için yazıyoruz? Kitaplar arasında yaşayanlar, bilginler, bilginlikten başka bir değer tanımazlar; insan düşüncesinin, bilgi toplamak, güzel yazmaktan başka bir yolda ilerleyebileceğini kabul etmezler: Scipio'ları birbirine karıştırdıysanız, artık söyleyeceğiniz sözlerin nasıl bir değeri olabilir? Onlara göre Aristoteles'i bilmeyen kendini de bilmiyor demektir. Basit ruhlu bilgisiz insanlarsa kendilerini aşan ince bir sözün değerini ve önemini görmezler. Dünyayı dolduran da bu iki çeşit insandır. Sizin dilinizden anlayacak üçüncü bölüğe, ruhları kendiliğinden düzenli ve güçlü insanlara gelince, onlar o kadar azdır ki aramızda adları sanları bile duyulmaz. Onlara kendimizi beğendirmeye çalışmakta fazla bir kâr da yoktur.

Tabiatın insanlara en adilce dağıttığı nimet akıldır derler, çünkü hiç kimse akıl payından şikâyetçi değildir. Nasıl olsun? Aklını beğenmemesi için aklından ötesini görebilmesi lazım. Ben düşüncelerimin doğru olduğunu sanıyorum: Ama öyle sanmayan kim var? Aklımın sakat olmadığına benim bulduğum en iyi tanıt kendime az değer verişimdir. Sakat olsaydı kendime beslediğim sevgi onu kolayca aldatabilirdi; çünkü beni kendimi öyle seviyorum ki; sevgimi bir türlü kendimden dışarıya çıkaramıyorum. Herkes sevgisini bir sürü dosta, tanıdığa dağıtırken, ben kendi içimin rahatından, kendi varlığımdan başka şeye bağlanamıyorum. Başka şeylere bağlanışım kendi isteğimle, bile bile değildir.

> Mihi nempe valere et vivere doctus.
> *Sağlıklı olmak ve yaşamak, işte benim bütün bilgim.*
> Persius

Böyle iken, düşüncemin kendi yetersizliğini yüzüne vurmaktan hiç geri kalmadım. Gerçekten düşüncemin en çok üstünde durduğu şeylerden biri de budur. Herkesin gözü dışardadır; ben gözümü içime çevirir, içime diker, içimde gez-

diririm. Herkes önüne bakar, ben içime bakarım: Benim işim gücüm kendimledir. Hep kendimi seyreder, kendimi yoklar, kendimi tadarım. Herkes kendinden başka şeylerin peşindedir; hep kendinin ötesine gitmek sevdasındadır.

> Nemo in sese tentat descendere.
> *Kimse kendi içine inmeye çalışmaz.*
> Persius

Bense kendi içimde yuvarlanıp gidiyorum.

KİTAP II, BÖLÜM XVII

Ölçü

İnsan elinde ne illet var ki, dokunduğunu değiştiriyor; kendiliğinden iyi ve güzel olan şeyleri bozuyor. İyi olmak arzusu bazen öyle azgın bir tutku oluyor ki, iyi olalım derken kötü oluyoruz. Bazıları der ki, iyinin aşırısı olmaz, çünkü aşırı oldu mu zaten iyi değil demektir. Kelimelerle oynamak diyeceği geliyor insanın buna.

Felsefenin böyle ince oyunları vardır. İnsan iyiyi severken de, doğru bir işi yaparken de pekâlâ aşırılığa düşebilir. Tanrının dediği de budur: Gereğinden fazla uslu olmayın, uslu olmanın da bir haddi vardır.

Okunu hedeften öteye atan okçu, okunu hedefe ulaştırmayan okçudan daha başarılı sayılmaz. İnsanın gözü karanlıkta da iyi görmez, fazla ışıkta da. Platon'da Kallikles der ki, felsefenin fazlası zarardır. Felsefe bir kerteye kadar iyidir, hoştur; faydalı olduğu kerteyi aşacak kadar derinlere gidersek çileden çıkar, kötüleşiriz; herkesin inandığı, uyduğu şeyleri küçümseriz; herkesle doğru dürüst konuşmaya, herkes gibi dünyadan zevk almaya düşman oluruz; kimseyi yönetemeyecek, başkalarına da kendimize de hayrımız dokunmayacak bir hale geliriz; boş yere şunun bunun sillesini yeriz.

Kallikles doğru söylüyor; çünkü felsefenin fazlası bizim gerçek duygularımızı körletir; lüzumsuz bir inceleme ile bizi tabiatın güzel ve rahat yolundan çıkarır.

KİTAP II, BÖLÜM XXX

Düşüncede saplantı ve azgınlık en açık ahmaklık belirtisidir. Canlılar arasında eşekten daha kendinden emin, daha vurdumduymaz, daha içine kapalı, daha ciddi, daha ağırbaşlı olanı var mıdır?

KİTAP III, BÖLÜM VIII

Tartışmalar

Azgın tartışmalar da keşke, diğer söz suçları gibi ceza görselerdi. Hep öfkenin alıp götürdüğü bu fikir çarpışmalarında insanın etmediği kötülük kalmaz. İlkin fikirlere çatarız, sonra da insanlara. Tartışmada esas, karşımızdakinin düşüncesini çürütmek olduğu, herkes çürütüp çürütüldüğü için, tartışmanın sonunda olan şey gerçekten büsbütün uzaklaşmaktır. Onun için Platon, *Devlet*'inde akılca ve ruhça zayıf olanlara tartışmayı yasak etmiştir. Doğru dürüst adım atıp yürümesini bilmeyen bir insanla gerçeği aramaya çıkmanın anlamı var mı? Aradığımız şeyi bırakıp onu nasıl bir yoldan arayacağımızı düşünürsek ondan hiç de uzaklaşmış olmayız. Ama yol derken softaların ve allâmelerin yollarını değil, sağduyumuzla bulduğumuz tabii yolları kastediyorum. Tartışma ile neye varılabilir? Biri doğuya gider, biri batıya; yolda rastladıkları ayrıntılara saplanır ve konudan ayrılırlar. Bir saat cenkleştikten sonra neyi aradıklarını bilmez olurlar: Kimi konunun üstüne çıkmış, kimi altına inmiş, kimi de kenarında kalmıştır. Kimi bir kelimeye, bir benzerliğe takılır; kimi, söylenene kulak bile vermeden bir şeyi tutturur ve yalnız kendi söylediklerini dinler; başka biri de, kendine güvenemediği için her şeyden kaçınır, hiçbir fikri kabul etmez, ta başından her şeyi karıştırır, yahut da

söz kızışınca, büsbütün susar ve bir daha ağzını açmaz; bilgisizliğini küskünlüğünün altında saklar, mağrur bir küçümseme ya da budalaca bir alçakgönülle tartışmadan kaçar. Bazısı yalnız saldırmasını bilir, kendini korumak umurunda değildir; bazısı sözlerini tartarak, ölçüp biçerek konuşur; bazısı da yalnız sesinin ve ciğerlerinin gücüne dayanır. Bakarsınız birisi tutar kendine karşı dönüverir; başka biri kalkar önsözler, yersiz hikâyelerle kafa şişirir. Kimi vardır, sıkıştığını görünce karşısındakini susturup kaçırmak için düpedüz sövüp saymaya başlar ve bir Alman kavgası çıkarmaya çalışır. Başka bir türlüsü de vardır, konuya hiç bakmadan sizi bir sürü mantık çemberiyle, diyalektik oyunlarıyla kuşatıp boğmak için savaşır.

KİTAP III, BÖLÜM VIII

Bütün toptancı yargılar çürük ve tehlikelidir.

KİTAP III, BÖLÜM VIII

Gerçek Nedenler

Kolayca doğrulanabilir ki, büyük yazarlar, olayların nedenleri üstüne yazarken, yalnız en doğru bildikleriyle yetinmez, bir ince buluş, bir güzellik getirmek şartıyla, inanmadıklarını da yazarlar. Bir şeyi ustaca söylediler mi, yeterince doğru ve yararlı söz etmiş olurlar. Asıl neden hangisidir, kesinlikle bilemeyiz; birkaçını bir araya getirir bakarız, doğru olan bunlardan biri midir diye:

> Namque unam dicere causam
> Non satis est, verum plures unde una tamen sit.
> *Bir tek neden göstermek yetmez;*
> *Birkaçını vermeli, bir teki doğru da olsa.*
>
> Lucretius

Hapşıranlara sağlık dilemek âdetinin nereden geldiğini sorar mısınız bana? Biz insanlar üç türlü yel çıkarırız: Altımızdan çıkan pek pistir; ağzımızdan çıkan bir oburluk belirtisi sayılır; üçüncüsü hapşırmadır, baştan geldiği ve ayıp yanı olmadığı için hoş yüzle karşılarız onu böyle. Gülmeyin bu ince buluşa: Aristoteles'indir derler.

Plutarkhos'ta okudum sanıyorum: Tanıdığım bütün yazarlar arasında sanatı doğaya, düşünceyi bilime en iyi katmış

olanıdır Plutarkhos. Deniz yolcularındaki mide bulanmasının nedeni üstünde dururken bunun korkudan ileri geldiğini, korkunun böyle bir sonuç verebileceğine kanıtlar olduğunu söylüyordu. Deniz beni de pek tutar, ama bunun bende korkudan gelmediğini biliyorum; akıl yoluyla değil deneme yoluyla biliyorum bunu. Başkalarından duyduklarım bir yana, hayvanların, özellikle domuzların da başına geliyor, hiçbir tehlikeden kuşkulanmadıkları zaman. Bir tanıdığım da şunu anlattı bana: Kendisini deniz pek tuttuğu halde, birkaç kez büyük fırtınalarda duyduğu korkudan mide bulantısı geçivermiş. Seneca'nın: Tehlikeyi düşünemeyecek kadar hastaydım, dediği gibi. Su üstünde hiç korktuğum olmamıştır, başka yerlerde de olmadığı gibi: Karşılaştığım nice tehlikeler, ölümün ta kendisi bile aklımı başımdan alıp allak bullak etmemiştir beni. Korku bazen kafasızlıktan gelir, yüreksizlikten de geldiği gibi. Karşılaştığım bütün tehlikelerde gözlerim açık, kafam işlek, sapasağlam kalmıştır. Kaldı ki bir şeyden kaçınma da yürek ister insanda. Korkusuzluk işime yaramıştır eskiden, başka zararları yanında, kaçışıma çekidüzen vermek için. Kaçarken ürkeklik duymadım diyemem, ama şaşkınlığa, büyük korkulara da kapılmadım. Heyecanlıydım, ama aklım başımdan gitmemişti.

Büyük ruhlar daha da ileri gider, kaçışlarında sakin, telaşsız olmakla kalmaz, gururlarını da yitirmezler. Alkibiades, silah arkadaşı Sokrates'in nasıl kaçtığını anlatır: Onu, der, ordumuzun arkasında, Lakhes'le birlikte en son kaçanlar arasında buldum. Rahatça, korkusuzca, seyrettim onu; çünkü altımda iyi bir at vardı; o ise yayaydı ve yaya olarak savaşmıştı. İlk gözüme çarpan, Lakhes'den daha temkinli ve kararlı görünmesi oldu. Her zamanki gibi meydan okurca yürüyordu. Çevresinde olup bitenleri izleyen, ölçüp biçen bakışları güvenli ve düzenliydi. Bir dostlara bir düşmanlara bakarken, dostları yüreklendirmek, düşmanlara da, üstüne gelecek olana kanını pahalıya ödeteceğini anlatmak ister gibiy-

di. Kurtuldular, çünkü böylelerine pek saldırmaz düşman, korkanların ardına düşer.

Bu büyük komutanın anlattığı, bizim de her gün yaşadığımız bir şeyi öğretiyor bize: Tehlikelerden kaçınmakta aşırı telaşa düşmek kendimizi tehlikenin kucağına atmanın en kestirme yoludur.

> Quo timoris minusest, eo minus ferme periculi est
> *Ne kadar az korkarsak o kadar az tehlikedeyiz.*
> Titus-Livius

KİTAP III, BÖLÜM VI

Korku Üstüne

İyi bir doğa uzmanı değilim (dedikleri gibi), korkunun bizi hangi yollardan etkilediğini pek bilmem; ama pek garip bir tutku olduğu da su götürmez. Hekimlerin dediğine göre ondan tez aklımızı başımızdan alan hiçbir tutku yoktur. Gerçekten korkudan aklını yitiren çok adamlar görmüşümdür. En sağlam kişilerin korku süresince inanılmaz şaşkınlık hallerine düştükleri olur. Bilgisiz halkı, korkudan atalarını mezardan çıkmış kefenlere sarılı dolaşır görenleri, cinlerin perilerin saldırısına uğrayıp çarpılanları bir yana bırakıyorum; meslekleri gereği korkmamaları gereken nice askerlerin korkudan bir koyun sürüsünü zırhlar kuşanmış bir alay, sazları, kamışları mızraklı akıncılar, dostları düşman, beyaz haçı kızıl haç sandıkları az mı görülmüştür?

Bourbon Dukası Roma'yı aldığı sırada, Saint-Pierre semtini bekleyen bir nöbetçi subay, ilk hücum borularını duyar duymaz öyle bir korkuya kapılıyor ki, elinde sancak, bir yıkıntının deliğinden dışarı fırlıyor, şehrin içine doğru gittiğini sanarak düşmana doğru üç yüz adım kadar koşuyor, neden sonra aklı başına gelip geri dönüyor ve aynı delikten içeri giriyor. Bures Kontu bizden Saint-Paul'ü aldığı zaman, sancaktar subay Julie o kadar ucuz kurtulamıyor: O da korku şaşkınlığıyla bir delikten sur dışına çıkınca kuşatanlar paramparça ediyor kendisini. Aynı kuşatmada bir soylu kişinin

yüreği korkudan öylesine sıkışıp duruveriyor ki, yarasız beresiz sur hendeğine düşüp ölüyor.

Aynı korku bazen bütün bir kalabalığı sarar. Germanicus'un Almanlarla bir karşılaşmasında iki büyük alay korkudan birbirinin tam tersi iki yöne kaçışıyorlar.

Korku kimi zaman topuklarımıza kanat takar, kimi zaman da ayaklarımızı yere çiviler, İmparator Theophilus'un başına geldiği gibi: Agarenlere karşı yitirdiği bir savaşta şaşkınlıktan donakalıp bir türlü kaçamıyormuş; sonunda ordu komutanlarından biri gelip derin bir uykudan uyandırır gibi sarsmış onu: "Ardımdan gelmezseniz," demiş "öldürürüm sizi; çünkü canınızı yitirmeniz, esir düşüp İmparatorluğu yitirmenizden daha iyidir."

Korkunun gücü son haddine şöyle varır ki, ödev ve şeref yerinde elimizden aldığı yiğitliği kendi buyruğunda gösterir bize. Romalıların Annibal'a karşı Sempronius kumandasında ilk meydan savaşını yitirdikleri sırada, on bin kişilik bir piyade tümeni korkudan kaçacak delik arayıp bulamazken düşmanın en güçlü kanadı üstüne şaşkınca yürümüş ve görülmedik bir gayretle yarmayı başararak bir sürü Kartacalıyı öldürmüşler, şerefli bir zaferle elde edeceklerini yüzkarası bir kaçışla elde etmişler.

En çok korktuğum şeyin korku olması bundandır. Bütün belalardan daha belalı bir yanı vardır korkunun...

Savaşın bir döneminde bir hayli hırpalanmış, yara bere içinde kalmış askerleri ertesi gün yeniden düşmanın üstüne yürütebilir, ama içlerine korku düşmüş askerleri önlerine bile baktıramazsınız. Mallarını yitirmek, sürülmek, köle olmak korkusuna kapılanlar, yemelerinden, içmelerinden, uykularından olup sürekli bir telaş içinde yaşarlar. Oysa fakirler, haydutlar, köleler çoğu zaman daha keyifli yaşarlar. Korkudan kendilerini asan, boğulan, uçurumlara atlayan nice insanlar da gösteriyor ki bize korku ölümden daha amansız, daha dayanılmaz bir beladır.

Eski Yunanlıların bildiği bir başka çeşit korku varmış; bizim aklımızın şaşkınlığı dışında bir şeymiş o; görünür bir sebep yokken tanrısal bir dürtüden gelirmiş. Toptan bir halkın, orduların kapıldığı olurmuş bu korkuya. Kartaca'nın altını üstüne getiren böylesi bir korku olmuş. Bağırış çağrışmalar gökleri tutmuş; bir baskın varmış gibi millet sokaklara dökülmüş, düşmana saldırır gibi birbirlerini yaralamış, öldürmüşler. Kargaşaya, şamataya boğulmuş bütün Kartaca: Sonunda dualar, kurbanlarla tanrıların öfkesini yatıştırmışlar da öyle kurtulmuşlar bu beladan. Pan tanrının saldığı korku anlamına panik diyorlar buna.

KİTAP I, BÖLÜM XIX

Kendine Acındırmak

Kendimi kaptırmamaya çalıştığım çocukça, yakışıksız bir huyumuz vardır: Dertlerimizle dostlarımızı acındırmak, kendimize vah vah dedirtmek. Başımıza gelenleri büyütür, şişirir, karşımızdakini ağlatmak isteriz, neredeyse. Başkalarını kendi dertleri karşısında soğukkanlı gördük mü överiz, ama soğukkanlılığı bizim dertlerimize karşı gösterdiler mi darılır, kızarız. Dertlerimizi anlamaları yetmez, yanıp yakınmalarını isteriz. Oysa ki insan sevincini büyülterek anlatmalı, üzüntülerini kısaltarak. Kendine yok yere acındıran, gerçekten dertli olunca acınmamayı hak eder. Durmadan vahlanan kimse vahlanılmaz olur. Kendini canlı iken ölü göstereni ölü iken canlı görebilir herkes. Öylelerini gördüm ki, eş dost kendilerini gürbüz, keyifli görecek diye ödleri kopar, iyileşmiş sanılmamak için gülmelerini tutarlardı. Sağlık, kimseyi acındırmadığı için, nefret ettikleri bir şey olurdu. İşin tuhafı, bu gördüğüm kimseler kadın da değildi.

KİTAP III, BÖLÜM IX

Alışkanlık

Bir köylü kadın, bir danayı doğar doğmaz kucağına alıp sevmiş, sonra da bunu âdet edinmiş, her gün danayı kucağına alır taşırmış; sonunda buna o kadar alışmış ki dana büyüyüp koskoca öküz olduğu zaman, onu yine kucağında taşıyabilmiş. Bu hikâyeyi kim uydurduysa, alışkanlığın ne büyük bir güç olduğunu çok iyi anlamış olacak. Gerçekten alışkanlık pek yaman bir hocadır ve hiç şakası yoktur. Yavaş yavaş, sinsi sinsi içimize ilk adımını atar; başlangıçta kuzu gibi sevimli, alçakgönüllüdür; ama, zamanla, oraya yerleşip kökleşti mi, öyle azılı, öyle amansız bir yüz takınır ki kendisine gözlerimizi bile kaldırmaya izin vermez...

Bence en büyük kötülüklerimiz, küçük yaşımızda belirmeye başlar ve asıl eğitimimiz bizi emzirip büyütenlerin elindedir. Çocuk bir tavuğun boynunu sıkar, kediyi, köpeği oyuncak edip yara bere içinde bırakır; anası da ona bakıp eğlenir. Kimi baba da, oğlunun müdafaasız bir köylüyü, bir uşağı öldüresiye dövdüğünü, bir arkadaşını kurnazca ve kahpece aldattığını gördüğü zaman, bunu yiğitlik belirtisi sayarak sevinir. Oysa bunlar zalimliğin, zorbalığın, dönekliğin asıl tohumları, kökleridir; çocukta filizlenirler, sonra alışkanlığın kucağında, alabildiğine büyüyüp gelişirler. Bu kötü yönsemeleri yaşın küçüklüğüne ve işin önemsizliğine bakarak

hoşgörmek tehlikeli bir eğitim yoludur. Önce şu bakımdan ki, çocukta tabiat hâkimdir ve tabiat asıl yeni tomurcuk salarken katıksız ve gürbüzdür; sonra da, hırsızlığın çirkinliği, çalınan şeye göre değişmez ki: Ha altın çalmışsın, ha bir iğne. "İğne çaldı, ama altın çalmak aklına bile gelmez" diyenlere benim diyeceğim şudur: "İğneyi çaldıktan sonra niçin altını da çalmasın?"

KİTAP I, BÖLÜM XXIII

Kendimiz sandığımızdan çok daha zenginiz; ama bizi ordan burdan alarak, dilenerek yaşamaya alıştırmışlar: kendimizden çok başkalarından faydalanmaya zorlamışlar bizi.

KİTAP III, BÖLÜM XII

Hayat ve Bilim

Quid fas optare, quid asper
Utile nummus habet; patriae charisque propinquls
Quantum elargiri deceat, quem te Deus esse
Jussit et humana qua parte locatus es in re,
Quid sumus, aut quidnam victuri gignimur.
Neyi özlemeliyiz? Neye yarar
Bunca zahmetle kazanılan para?
Nedir adaletin, insanların bizden beklediği?
Tanrı ne olmamızı istemiş bizim?
Neyiz? Nenin peşinde koşuyoruz?

Persius

Bilmek ve bilmemek nedir? Öğrenimin amacı ne olmalıdır? Mertlik, tokgözlülük ve doğruluk nedir? İyiye özenmeyle açgözlülük, krala bağlılıkla kölelik, hür yaşamakla keyfine göre yaşamak arasında ne farklar vardır? Gerçek ve sağlam bir mutluluk nasıl olur? Ölümden, acıdan ve ayıptan ne zaman korkulmaz?

Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
Dertlerden nasıl kurtulmalı, dertlere nasıl katlanmalıyız.

Horatius

İşte ona (öğrenciye) bunları söyleyeceğiz. Çünkü, insanın zihnine dolduracağımız ilk sözler onun ahlakını ve ruhunu yoğuracak, ona kendini tanımasını, iyi yaşamasını ve iyi ölmesini öğretecek olan sözler olmalıdır. Bilimleri öğrenmeye, bizi kölelikten kurtaracak olan bilimlerden başlayalım. Nasıl her şeyin işe yarar bir tarafı varsa bütün bilimler de, şu veya bu şekilde, hayatımız için faydalı olabilirler; ama biz, amacı doğrudan doğruya hayat olan bilimi seçelim. Hayatımızın bağlantılarını en doğru ve tabii sınırları içinde tutmasını bilseydik işimize yarar diye edindiğimiz bilgilerden çoğunun işimize yaramadığını görürdük. İşimize yarayan bilimlerin içinde bile atılması hayırlı lüzumsuz şişirmeler, derinlikler vardır. Sokrates'in istediği öğretimi faydalı bilgilere yöneltmek daha doğru olur.

Spare aude,
İncipe: vivendi qui recte prorogat horam
Rusticus expectat dum defluat amnis; at ille
Labitur, et labetur in omne volubilis aevum.
Erdemli olmayı göze al; bu yola gir;
İyi yaşamayı sonraya bırakan; yolunda bir ırmağa
Rastlayıp da akıp geçmesini bekleyen köylüye benzer;
Irmak hiç durmadan akıp gidecektir.

Horatius

Çocuklarımıza kendi dünyalarından önce sekizinci kat göklerdeki yıldızların ve devinimlerinin bilimini öğretmek büyük bir saflıktır.

Anaksimenes, Pythagoras'a şunu yazmış: "Gözlerimin önünde ölüm ve kölelik dururken yıldızların düzeniyle nasıl uğraşabilirim? (Çünkü o sırada İranlılar vatanına karşı savaşa hazırlanıyorlardı.) Herkesin şöyle düşünmesi lazım: Bizi para tutkusu, mevki tutkusu, saygısızlık, geri kafalılık içimizden yıkarken gidip de dünyanın dönüşüyle mi uğraşacağım?"

Çocuğa, daha akıllı ve daha iyi olmasına yarayacak şeyleri öğrettikten sonra mantığın, fiziğin, geometrinin ne olduğunu anlatırız. Böylece kafası işlemeye başladıktan sonra seçeceği bilimin kolayca hakkından gelebilir.

KİTAP I, BÖLÜM XXVI

Kadınların süs ve aylaklıklarının bizim alın terimiz ve emeğimizle beslenmesi gülünç ve haksız bir şeydir.

KİTAP III, BÖLÜM IX

Yamyamlar Üstüne

Aklın kurallarına uyarak barbar diyebiliriz Yamyamlara, ama bize benzemiyorlar diye barbar diyemeyiz onlara; çünkü barbarlıktan yana onları her bakımdan aşmaktayız. Savaşları soylu ve yiğitçe bu insanların. Savaş denilen bu insan hastalığını biz haklı ve güzel görebiliriz de onlar niçin görmesinler? Kaldı ki onlarda savaş yalnız değer kıskançlığından ve yarışmasından doğuyor. Yeni topraklar kazanmak için savaşmıyor bu Yamyamlar; çünkü Doğanın bereketi onlara her şeyi, çabasız, çilesiz öyle bol bol sağlıyor ki topraklarını genişletmenin bir gereği kalmıyor. Henüz doğal isteklerini doyurmakla yetindikleri mutlu bir dönemde yaşıyorlar: Bunun ötesindeki her şey gereksiz onlar için. Herkes kendi yaşında olanlara kardeş, kendinden genç olanlara evlat diyor ve bütün yaşlılar herkesin babası sayılıyor. Yaşlılar bütün varlıklarını hiç bölmeden herkese birden miras bırakıyorlar; Doğanın bütün yaratıklarına verdiği her şey böylece herkesin oluyor. Komşuları dağları aşıp kendilerine saldıracak olurlarsa ve savaşı kazanırlarsa, zafer şereften başka bir şey sağlamıyor onlara; değer ve erdem bakımından üstünlüklerini göstermiş oluyorlar yalnız. Yenilenlerin malına mülküne ihtiyaçları olmadığı için kalkıp yurtlarına dönüyorlar ve orada hiçbir şeyin eksikliğini duymadan kendi varlıklarının ta-

dını çıkarmasını, onunla yetinmesini biliyorlar. Savaşı berikiler kazanırsa onlar da öyle davranıyor. Tutsaklarından bütün istedikleri yenildiklerini kabul etmeleri sadece; ama yüz yılda bir olsun buna yanaşan çıkmıyor; sözleri, davranışlarıyla yiğitliklerine en küçük bir toz kondurmaktansa ölmeyi yeğ görüyor hepsi. Öldürülüp etlerinin yenilmesini daha şerefli sayıyorlar. Tutsakları özgür bırakıyorlar ki, yaşamayı daha tatlı bulsunlar; nasıl ölecekleri, ne işkencelere uğrayacakları, nasıl parçalanıp yenilecekleri anlatılıyor, bunun için yapılan hazırlıklar gösteriliyor kendilerine. Bütün bunlar ağızlarından bir tek gevşek, şeref kırıcı söz alabilmek, kaçmaya heveslendirip onları korkutmuş, dirençlerini kırmış olma üstünlüğünü kazanmak için! Çünkü, iyi düşünülürse, gerçek zafer budur aslında:

Victoria nulla est
Quam quae confessos animo quo que subjuga hostes
Zafer zafer değildir
Yenilen düşman yenilgiyi kabul etmedikçe.
Claudianus

Pek yaman savaşçı olan Macarlar düşmanlarına aman dedirttiler mi daha ilerisine gitmezlermiş. Canlarına kıymadan, baç istemeden bırakır, çok çok bir daha kendilerine karşı savaşmayacaklarına söz verdirirlermiş.

Düşmanlarımıza karşı kazandığımız üstünlüklerin birçoğu kendimizin olmayan eğreti üstünlüklerdir. Kol bacak sağlamlığı yiğitliğin değil hamallığın şanındandır; gürbüzlük cansız, bedensel bir değerdir; düşmanımızı şaşırtmak, güneşin ışığıyla gözlerini kamaştırmak bir talih işidir; eskrimde üstünlük korkak ve değersiz bir adamın da elde edebileceği bir ustalık, bir bilgidir. Her insanın ölçüsü, değeri yüreğinde, istemindedir asıl. Yiğitlik, kolun bacağın değil, yüreğin, ruhun sağlamlığındadır; atımızın, silahlarımızın

değerinde değil, kendi değerimizdedir. Yüreği yılmadan düşen dizleri üstünde savaşır, der Seneca. Ölüm tehlikesi karşısında kılı kıpırdamayan, can verirken düşmanına yiğitçe yukarıdan bakan bize değil talihe alt olmuştur; yenilmiş değil öldürülmüştür.

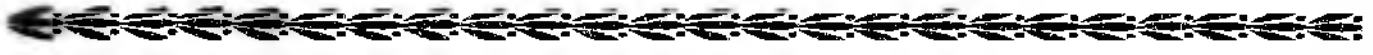
En yiğit kişiler en mutsuz insanlardır kimi zaman...

Biz yine hikâyemize dönelim: Bu tutsak Yamyamlar bütün korkutmalar karşısında aman dilemek şöyle dursun, iki üç aylık bekleme sırasında güler yüzle dolaşıyorlar; düşmanlarını, yapacaklarını bir an önce yapmaya kışkırtıyorlar; meydan okuyor, küfür ediyorlar onlara, korkaklıklarından, yitirdikleri savaşlardan söz ediyorlar. Bir tutsağın söylediği türkü var bende; şöyle sözler ediyor içinde: "Gelin hepiniz yiğitçe, toplanın yiyin beni; yiyecek olduğunuz kendi babalarınız, atalarınızdır, çünkü onların etleriyle beslendi bu bedenim benim. Bu pazılar, bu et, bu damarlar sizin, zavallı budalalar; atalarınızın özünü görmüyor musunuz onlarda? Tadına bakın, kendi etinizin tadını bulacaksınız onlarda..."

Bu yamyamlardan üçü, bizim düşkünlüklerimizi öğrenmenin rahatlık ve mutluluklarını ne ölçüde kaçıracağını, yenilik hevesiyle kendi güzelim göklerini bırakıp bizimkilerin altına gelerek bizimle ilişki kurmanın başlarına neler getireceğini, bugün bir hayli ilerlemiş olduğunu sandığım yıkılışlarını bilmeyerek Fransa'nın Rouen şehrine gelmişlerdi; rahmetli kral Charles da oradaydı o zaman. Kral uzun uzun konuştu onlarla. Yaşayışımız, zenginliğimiz, güzel bir şehir örneğimiz gösterildi. Sonra bizimkilerden biri ne düşündüklerini, en çok neyi beğendiklerini sordu. Üç şey söylediler; üçüncüsünü ne yazık ki unutmuşum. En başta şaştıkları şey sakallı, güçlü kuvvetli, silahlı bir sürü adamın çocuk yaşındaki bir krala bekçilik, uşaklık ettikleri, niçin bunlardan birinin kral seçilmediği olmuş. İkincisi, kendi dillerinde bir tek bedenin eli kolu, parçaları birbirinin yarısı olarak anlatılan insanlardan kimilerinin neden bolluk, rahatlık içinde keyif

sürüp de birçoklarının dilenciler gibi kapılarda, açlık ve perişanlık içinde yaşadıkları olmuş. Nasıl oluyor da demişler, bu yoksul yarımlar böylesi bir haksızlığa katlanıyor, öteki yarımların boğazlarına sarılmıyor, evlerini ateşe vermiyorlar!

KİTAP I, BÖLÜM XXXI

Birine Yarar Ötekine Zarar

Atinalı Demades, cenaze törenleri için gerekli şeyleri satan bir hemşerisini, bu işten fazla kazanç beklediğini, bu kazancın da ancak birçok insanın ölümünden gelebileceğini ileri sürerek mahkûm etmiş. Haklı bir yargı denemez buna; çünkü hiçbir kazanç başkasına zarar vermeden sağlanamaz, öyle olunca da her çeşit kazancı mahkûm etmek gerekir.

Tüccar gençliğin sefahata düşmesinden kâr sağlar, çiftçi buğdayın pahalanmasından, mimar evlerin yıkılmasından, hukukçu insanların davalı, kavgalı olmasından; din adamlarının şan, şeref ve görevleri bile bizim ölümümüze ve kötülüklerimize dayanır. Yunanlı komedya şairi Philemon, hiçbir hekim dostlarının bile sağlığından hoşlanmaz, dermiş, hiçbir asker de yurdundaki barıştan. Daha da kötüsü, herkes içini yoklasa görür ki gizli dileklerimizin birçoğu başkasının zararına doğar ve beslenir.

Öyle sanıyorum ki düşündükçe doğanın genel düzeni hiç şaşmıyor böyle olmaktan: Çünkü fizikçilerin dediğine göre, her şeyin doğması, beslenmesi, çoğalması, başka bir şeyin bozulup çürümesi oluyor:

Nam quodcunque mutatum finibus exit,
Continuo hoc mors est illius quod fuit ante.
Bir varlık biçim ve nitelik değiştirdi mi
O anda yok olur biraz önce var olan.
Lucretius

KİTAP I, BÖLÜM XXII

Akıl Erdiremediğimiz Gerçekler

Kolayca inanma ve inandırılmayı saflığa ve bilgisizliğe vermekte haksız değiliz her zaman. Şöyle bir şey öğrendiğimi sanıyorum eskiden: İnanç ruhumuza bastırılan bir damga gibidir; ruh ne kadar yumuşak olur, ne kadar az karşı koyarsa ona bir şeyi mühürlemek o kadar kolay olur. Hele ruh bomboş ve darasız olursa, ilk inandırmanın ağırlığı altında daha da kolaylıkla eğiliverir. Onun için, çocuklar, bilgisizler, kadınlar ve hastalar kulaktan doldurulup yürütülmeye daha elverişlidirler. Evet, ama, öbür yandan da, bize olağan gelmeyen her şeyi olmaz diye hor görüp çöpe atmak da budalaca bir böbürlenmedir. Kendilerini herkesten üstün kafalı sayanlarda hep görürüz bunu. Eskiden ben de düşerdim buna: Hortlaklardan, gelecek üstüne kerametlerden, büyülerden, yutmadığım daha başka şeylerden söz edildi mi, bu saçmalıklara inandırılan zavallı halka acırdım. Bugün görüyorum ki kendim de acınacak haldeymişim o zaman: Sonradan gördüklerimle ilk inançlarımı değiştirmiş, ya da böyle şeylere sonradan merak salmış değilim; ama aklım sonradan öğretti ki bana, herhangi bir şey için yekten olmaz diye kesip atmak kendimizde tanrının ve Doğa anamızın isteyip yapabilecekleri her şeyin sınırlarına varan bir kafa üstünlüğü görmek olur. Olabilecek şeylerin hepsini kendi yetenek ve göreneklerimize bağlamaktan daha büyük bir çılgınlık olamaz

dünyada. Aklımızın eremediği her şeye masal, mucize deyip gerçekdışı sayarsak, az şey mi görüyoruz her gün aklımızın ermediği? Bir düşünelim, ne sisler arasından, ne emeklerle elimizin altındaki şeylerden birçoğunun bilgisine ulaştırıyorlar bizi. O zaman anlarız ki bize acayip gelmeleri onları bildiğimizden değil alışkanlığımızdan geliyor daha çok.

Jam nemo, fessus satiate videndi,
Suspicere in caeli dignatur lucida templa
Gözleri doymuş olduğu için şaşmıyor kimse
Başının üstündeki ışık tapınaklarına.
Lucretius

Nice alıştığımız şeyleri bize yeniden gösterseler, en olmayacak şeylerden daha garip gelecektir bize onlar.

Si nunc primum mortalibus adsint
Ex improviso, ceu sint objecta repente,
Nil magis his rebus poterat mirabile dici,
Aut minus ante quod auderent fore credere gentes
Bugün birden gözlerimiz önüne gelseler
Varlıkları fışkırıverse karşımızda
Bizi en çok şaşırtacak onlar olur
Bütün bildiklerimize aykırı görünürler.
Lucretius

Hiç ırmak görmemiş biri ilk kez bir ırmak gördüğünde deniz sanmış onu. Bizim en büyük bildiğimiz şeyleri, doğanın o konudaki son sınırları sayarız:

Scilicet et fluvius, qui non est maximus, ei est
Qui non ante aliquem majorem vidit, et ingens
Arbor homoque videtur; et omnia de genere omni
Maxima quae vidit quisque, haec ingentia fingit.

Böylece, bir ırmak büyük olmasın isterse
Daha büyüğünü bilmeyene büyük gelir;
Bir ağaç, bir insan da öyle. Her şeyde,
En büyük gördüğümüzü devleştiririz.

Lucretius

Consuetudine oculorum assuescunt animi,
neque admirantur, neque requirunt rationes
earum quas semper vident.
Gözlerin alışkanlığıyla kafalar da her şeye alışır;
Her an görmekte olduğumuz şeylere şaşmayız,
nedenlerini aramayız onların.

Cicero

Gördüğümüz şeylerin yeniliği, büyüklüğünden çok şaşırtır ve nedenlerini aramaya iter bizi.

Doğanın sonsuz gücü karşısında daha saygılı olmamız, bilgisizliğimizi, yetersizliğimizi bilmemiz gerekir. İnanılır kişilerin söylediği nice olmayacak şeyler duyuyoruz; bunlara inanmasak bile kesip atmamalıyız; çünkü olmaz deyip geçmek, olabilecek şeylerin nereye varabileceklerini bildiğimizi ileri sürmek olur haddimizi bilmeden. Olmayacakla alışılmadık arasında, doğanın akış düzenine aykırı olanla insanların ortak inançlarına aykırı olan arasındaki ayrılığı iyi kavrarsak, bir şeye inanmakta da, inanmamakta da haddimizi bilecek olursak, Chilon'un kuralına uymuş oluruz: Hiçbir şeyde aşırı gitme yok.

KİTAP I, BÖLÜM XXVII

Babalar ve Çocuklar

Çocukların babalarına karşı duydukları, saygıdır daha çok. Duygu düşünce alışverişleriyle beslenen dostluk onlar arasında kurulamaz; dünyaları çok ayrıdır çünkü, üstelik doğal ödevleri de örseler bu dostluk. Babalar bütün gizli düşüncelerini çocuklarına açamazlar, yakışıksız bir sırdaşlık yaratmamak için; dostluğun baş görevlerinden biri olan uyarmalar, akıl vermeler de çocukların babalarına yapabilecekleri şeyler değildir. Kimi uluslarda çocukların babaları, kiminde de babaların çocukları öldürmeleri âdetmiş, birbirlerine çıkarabildikleri zorlukları önlemek için, doğal olarak birinin varlığı ötekinin yıkımına bağlı olduğu için. Babalarla çocuklar arasındaki doğal bağları hor gören filozoflar da çıkmıştır; Aristippos bunlardan biridir. Kendisinden çıkmış olan çocuklarını nasıl olup da sevmediği söylenince tükürmüş Aristippos ve demiş ki: Bu tükürük de benden çıktı; bitler, kurtlar da çıkıyor benden! Plutarkhos'un kardeşiyle barıştırmak istediği biri de şöyle der: Aynı delikten çıktık diye kardeşimin büyük önemi olamaz benim için...

Babayla oğul apayrı mizaçlarda olabilirler, kardeşler de öyle. Oğlum olur, akrabam olur, ama belalı, kötü, budala herifin biri de olabilir. Hem sonra, yasaların ve doğal zorunluğun bize buyurduğu dostluklarda seçme ve isteme özgürlü-

ğümüz azalıyor. Oysa bu özgürlük sevgi ve dostluk kadar bizim diyebileceğimiz başka hiçbir şey yaratamaz.

KİTAP I, BÖLÜM XXVIII

Her inanç kendini can pahasına benimsetecek kadar güçlü olabiliyor.

KİTAP I, BÖLÜM XIV

Dizginsiz Tutkular

Başkaları için yaşamayan kendi için de yaşayamaz:

Qui sibi amicus est
Scito hunc amicum omnibus esse
Kendine dost olan
Bilin ki herkese de dosttur.
Seneca

Ama baş görevimiz kendimizi gereğince yönetmektir; onun için dünyadayız. Kendisi iyi yaşamasını unutan, ve başkalarını iyi yaşamaya zorlamak, alıştırmakla ödevini yaptığını sanan bir budaladır; onun gibi, başkasına hizmet için kendi dürüst ve sevinçli yaşamasını bırakan da kötü, olumsuz bir yola girmiş olur bence.

Toplum için yüklendiğimiz görevlerde dikkatimizi, adımlarımızı, sözlerimizi, alın terimizi, gerekirse kanımızı esirgememeliyiz:

Nun ipse pro charis amicis
Aut Patria timidus perire.
Hazırım canımı vermeğe
Dostlarım ve yurdum için.
Horatius

Ama geçici, rastlantıya bağlı olan bu görevlerde kafamız rahatını, sağlığını yitirmemeli; eylemsiz değil, ama öfkesiz, tutkusuz kalmalıdır. Ruhumuz eylemlerde pek çaba harcamaz, uykuda bile eylemler içindedir hiç yorulmadan. Ama onu coşturmada ölçülü davranmaktayız, çünkü beden üstüne yükleneni nasılsa öyle taşır; ama ruh yüklendiğini çok kez kendi zararına büyütüp ağırlaştırır, dilediği ölçüyü verir ona. İnsanlar aynı şeyleri ayrı gayretler ve değişik irade gerginliğiyle yaparlar. Ruh bedene, beden ruha ayak uydurmayabilir. Nice insanlar savaşı hiç umursamadan savaşlara girerler her gün, ölümü göze alarak katıldıkları savaşı yitirmek uykularını bile kaçırmaz. Öte yandan başka bir insan evinde, atılamayacağı tehlikelerden uzakta, savaşın sonucunu canı ağzında merak eder, savaşa kanını canını koyan askerden daha fazla ruh çabası harcar. Ben toplum işlerine katılırken kendimden tırnak boyu uzaklaşmamasını, kendimi, kendimden geçmeden, başkasına vermesini bildim.

Taşkın ve azgın bir tutku giriştiğimiz işe yarardan çok zarar getirir, olayların ters gitmesi, gecikmesi karşısında sabırsızlığa sürükler bizi, işlerine baktığımız insanlardan soğutur, kuşkulandırır. Bizi avucuna alan ve sürükleyen bir işi kendimiz iyi yönetemeyiz hiçbir zaman.

> Mala cuncta ministrat, İmpetus
> *Coşkunluk sarpa sardırır işleri.*
> Seneca

İşe yalnız kafasını ve ustalığını koyan daha rahat yürütür işi. Olayların gereklerine göre dilediği gibi dayatır, aşağıdan alır, erteler; başarısızlığa uğradığı zaman bozulmaz, yıkılmaz; yeniden işe koyulmaya bütün gücüyle hazırdır; ister istemez birçok tedbirsizliklere, haksızlıklara düşecektir; tutkusunun rüzgârına kapılır gider; başından büyük işlere girişir ve talih çok yardım etmedikçe pek başarı kazanamaz. Filo-

zofi, uğradığımız haksızlıkların öcünü alırken işe öfke karıştırmamamızı ister: Cezanın daha hafif olması için değil, tersine daha etkin olması, daha ağır basması için. Azgınlık öcümüzü tam almaya engel olur çünkü. Öfke gözü karartmakla kalmaz, ceza verenin kolunu da yorar. Bu ateş güçlerini uyuşturur, yakar. Nasıl acele kendi kendisine çelme takar, tökezler ve durur:

Festinatio tarda est.
Acele gecikmedir.
Quintus

İpsa se velocitas implicat
Çabukluk kendisini engeller.
Seneca

Sık sık gördüğüm örnekleriyle cimrilik de kendi kendisini köstekler; ne kadar eli sıkı ne kadar gözü dönmüş olursa o kadar az kazanç sağlar. Genel olarak cimriler, biraz cömertlik göstermekle, daha çabuk zengin oluyorlar.

KİTAP III, BÖLÜM X

Değişen Dil ve İnsan

Kitabımı az insanlar ve az yıllar için yazıyorum. Uzun ömürlü olabilmesi için daha sağlam bir dille yazılması gerekirdi. Bizim dilimizin bugüne kadarki sürekli değişmelerine bakılınca, elli yıl sonra şimdiki halinde kalacağını kim umabilir? Her gün elimizden kayıp gidiyor; benim yaşadığım yıllar içinde yarı yarıya değişti. Şimdi artık olgunlaştı diyoruz; her çağ kendi dili için öyle der. Hep böyle kaçıp değiştiği sürece ben dilimizin bugünkü halinde kalmasını özlemem. İyi ve yararlı yazılar onu kendilerine bağlayabilirse bağlar, göreceği rağbet de devletimizin kaderine göre değişir. Onun için kitabıma hiç çekinmeden kişisel birçok yazılar koyuyorum. Bunlar bugün yaşayan insanların işine yaramakla kalır ve orta anlayıştan öte özel bilgileri olan kimi insanları ilgilendirir. Gördüğüm birçokları gibi benim ardımdan da olur olmaz sözler edilmesini istemiyorum doğrusu: Şöyle düşünürdü, böyle yaşardı; şunu ister, bunu istemezdi; ölürken konuşsa buna şunu der, şuna bunu verirdi; onu benden iyi tanıyan yoktu, gibi. Kitabımda, edep kurallarının izin verdiği ölçüde, eğilimlerimi, sevgilerimi az çok belirtiyorum; bilmek isteyene sözlü olarak daha da serbestçe ve içtenlikle açıklıyorum duyup düşündüklerimi. Ama bakmasını bilen bu anılarımda her şeyi söylediğimi, gösterdiğimi görür. Yazıya dökemediğimi parmağımla gösteriyorum burada:

Verum animo satis haec vestigia parva sagaci
Sunt, per quae possis cognossere caetera tute.
Görenlere kısacık göstermeler yeter
Üst tarafını kendin bulabilirsin.

Lucretius

İstenecek, aranıp bulunacak hiçbir şey bırakmıyorum kendimden. Sözüm edilecekse, doğru dürüst, gerçeğe uygun edilmesini istiyorum. Övmek için de olsa beni olduğumdan başka türlü göstermek isteyeni yalanlamak için öbür dünyadan seve seve kalkar gelirim. Yaşayanlardan bile olmadıkları gibi söz edildiğini görmekteyim. Yitirdiğim bir dostumu (La Boetie) var gücümle desteklemeseydim, bin bir türlü suret biçeceklerdi ona.

KİTAP III, BÖLÜM IX

İnsanlar ve Hayvanlar

Hayvanlar arasında eni konu bir haberleşme olduğunu açıkça görüyoruz; yalnız aynı türden olanlar değil ayrı türden olanlar da birbirleriyle anlaşabiliyorlar.

Et mutae pecudes et denique secla ferarum
Dissimiles fuerunt voces variasque cluere
Cum metus aut dolor est, aut cum jam gaudia gliscunt.
Söz bilmez sürüler, vahşi hayvanlar
Türlü bağrışmalarla anlatırlar
Duydukları korkuyu, acıyı ya da zevki.

Lucretius

At, köpeğin bir çeşit havlamasından kızgın olduğunu anlar; başka türlü bir havlamasıysa hiç ürkütmez onu. Aralarındaki iş ortaklığından anlıyoruz ki sesi olmayan hayvanların bile başka bir haberleşme yolları var: Hareketleriyle konuşup anlaşıyorlar:

Non alias longue ratione atque ipsa videtur
Protrabere ad gestum pueros infantia linguae.
Başka türlü değil çocukların da
Sesle anlatamadıklarını hareketle anlatmaları.

Lucretius

Neden anlaşamasınlar? Bizim dilsizlerimiz de işaretlerle pekâlâ söyleşiyor, tartışıyor, hikâyeler anlatıyorlar. Öyle alışkın, öyle usta olanlarını gördüm ki, her istediklerini eksiksiz anlatabiliyorlar. Âşıklar yalnız gözleriyle neler söylerler birbirine: Bozuşur, barışır, yalvarışır, anlaşır, sözleşirler gözleriyle.

E'l silentio ancor suole
Haver perigi e parole.
Ve susmada bile
Sözler, yalvarmalar vardır.
Tasso

Ya ellerle neler söylemeyiz? İsteriz, söz veririz, çağırırız, yol veririz, korkuturuz, yakarırız, yalvarırız, yadsırız, istemeyiz, sorarız, beğeniriz, sayarız, itiraf ederiz, pişman oluruz, korkarız, utanırız, kuşkulanırız, bildiririz, buyururuz, isteriz, yüreklendiririz, yemin ederiz, küçümseriz, meydan okuruz, kızdırırız, suçlarız, mahkûm ederiz, affederiz, küfrederiz, pohpohlarız, alkışlarız, kutlarız, utandırırız, alay ederiz, uzlaştırırız, salık veririz, coştururuz, seviniriz, bayram ederiz, acırız, üzeriz, rahatsız ederiz, şaşırtırız, bağırırız, susarız, daha neler, neler, dille yarışacak kadar. Başımızla buyur ederiz, kovarız, evet deriz, hayır deriz, yalanlarız, hoş karşılarız, yüceltiriz, kutsallaştırırız, hor görürüz, isteriz, tersleriz, sevindiririz, dertlendiririz, okşarız, azarlarız, dizginleriz, kızdırırız, kışkırtırız, korku veririz, güven veririz, soruştururuz. Ya kaşlarımızla? Ya omuzlarımızla?..

Abderia'dan gelen bir elçi, Isparta kralı Agis'e söyleyeceklerini uzun uzun söyledikten sonra sorar: Efendimiz yurttaşlarıma nasıl bir cevap götürmemi isterler? "Seni, tek kelime söylemeden, her istediğini, dilediğin süre söylemekte serbest bıraktığımı söylersin," der kral. İşte size konuşan ve çok iyi anlaşılan bir susma...

KİTAP II, BÖLÜM XII

İnsan yalnız sözle insandır ve yalnız sözle bağlanırız birbirimize.

KİTAP I, BÖLÜM IX

Öldürülme Tehlikesine Karşı

Öldürülme tehlikesi karşısında Julius Caesar'ın tuttuğu yol bence tutulacak yolların en güzeliydi. Önce hoşgörürlük ve tatlılıkla düşmanlarına kendini sevdirmeğe çalıştı; hazırlanan suikastları öğrenip, bunlardan haberli olduğunu uluorta söylemekle yetindi ve pek soyluca bir soğukkanlılıkla, korkmadan, ortalığı telaşa vermeden oluruna bıraktı işi, kendini tanrılara ve talihe emanet ederek. Öldürüldüğü zaman böyle bir halde olduğu su götürmez çünkü.

Bir yabancı, Syrakusa kralı Dionysios'a, iyi bir para karşılığı uyruklarının kendisine karşı hazırlayacakları bütün kundakları sezinleyip meydana çıkarmanın şaşmaz yolunu öğretebileceğini orda burda söyleyip herkese duyuruyor. Haberi alan Dionysios çağırtıyor adamı, korunması için böylesine gerekli bir ustalığı öğrenmek için. Yabancı gelip kendisine öğretecek hiçbir hüneri olmadığını, sadece ona bir torba altın vererek yaman bir sırrı elde ettiğini sevinçle ilan etmesini söylüyor. Kral beğeniyor bu buluşu ve beş yüz altın saydırıyor yabancıya. Çok yararlı bir bilgi edinmeden kim olduğu bilinmeyen bir adama bu kadar büyük bir para verilebileceğini düşünemiyor kimse, düşmanlarının çekinmesini sağlıyor bu söylenti. Bunun gibi, akıllı krallar, canlarına karşı girişilen tertipleri öğrenince hemen yayarlar ki bunu her-

kes iyi haber aldıklarına, gizli kapaklı her işin kokusunu alacaklarına inansın. Atina Dukası son zamanlarda Floransa'yı zorbaca yönettiği sırada birçok saçmalıklar yaptı; ama bunların en büyüğü şu oldu: Floransalıların ayaklanmaya hazırlandıklarını aralarından Matheo di Morozo diye biri kendisine fitleyince hemen öldürüveriyor onu ki bu haber ortaya yayılmasın, haklı yönetiminden şikâyetçi kimseler bulunabileceği düşünülmesin.

Eskiden bir yerde okumuştum, önemli kişilerden bir Romalı Triumvira'nın şerrinden kaçıyor; ardına düşenlerin elinden bin bir kurnazca buluşla kurtuluyor. Sonunda bir gün, onu yakalamaya gelen bir sürü atlı saklandığı bir çitin yanı başına geliyor, az kalsın görecekleken yine kurtuluyor; ama bu sefer artık, dört bir yanda aranıp taranmaktan kurtulmak için çektiği bunca sıkıntıyı, böylesi bir hayattan umabileceği rahat soluğun azlığını, olacağa bir kez göğüs germenin bu soluk soluğa yaşamaktan daha iyi olduğunu düşünerek geri çağırıyor askerleri saklandığı yere, yapabilecekleri kötülüğü göze alıp, onları da kendisini de sürüncemeden kurtarmak için.

Düşmanı üstüne çağırmak delice bir davranış, ama çıkmaz bir yolda sürekli can telaşı içinde yaşamaktansa böylesi daha iyi gelir bana. Alacağınız tedbirler size kaygılar, kuşkulardan başka şey getirmeyecek; iyisi mi güzel bir yüreklilikle ne olacaksa olsun dersiniz; belki bir şey olmaz diye bir avuntunuz da olur üstelik.

KİTAP I, BÖLÜM XX

Ölmek Özgürlüğü

Filozofi yapmak şüphe etmektir derler, öyleyse benim gibi saçmalamak, aklına eseni söylemek, daha zorlu bir nedenle, şüphe etmek olmalıdır. Çünkü araştırmak, soruşturmak, tartışmak öğrencilerin işidir, çözüm getirmekse kürsü başkanının işi. Benim kürsü başkanım tanrısal gücün yetkesidir, ki o kimseyi dinlemeden yönetir bizi ve insanlara özgü boş çekişmelerin üstündedir yeri.

Philippos kılıç elde Peloponez'e girince, biri gelmiş Damidas'a demiş ki, bu adamın dostluğunu kazanmazsak Lakedemonyalıların çok çekeceği var. Hadi be, korkak, demiş Damidas, ölümden korkmayanların ne çekeceği olabilir? Agis'e de bir insan nasıl özgür yaşayabilir, diye sorulduğu zaman: Ölümü küçümseyerek, demiş. Bu görüşler ve bu konuda rastlanan daha binlercesi, ölümü sabırla beklemekten öte bir davranış istiyorlar elbet insandan. Hayatta ölümden beter bir çok belalar vardır çünkü. Antigonos'un tutsağı bir Ispartalı çocuk köle olarak satılıyor; efendisi onu zorla çirkin bir işte kullanmaya kalkınca: Görürsün, demiş çocuk, kimi satın aldığını; özgürlüğüm elimdeyken ayıptır kul olmak senin gibisine. Böyle der Ispartalı çocuk ve atar kendini evin tepesinden aşağı. Antipater'in, bir isteğini kabul ettirmek için korkutmaya kalktığı Ispartalılar: Bizi ölümden beter bir şey-

le korkutmak istersen, daha seve seve ölürüz, demişler. Her yapacakları işe engel olacağını yazan Philippos'a da: Ölmemize de engel olamazsınız ya, diye karşılık vermişler.

Derler ki bilge yaşayabildiği kadar değil, yaşaması gerektiği kadar yaşar. Şunu da derler ki, doğanın en başta gelen ve halimizden yakınmayı gereksiz kılan lütfu bizi dünyadan göçmekte özgür bırakmasıdır. Hayata verdiği giriş yolu bir tek, ama çıkış yolu yüz binlerce. Yaşamak için toprağımız olmayabilir, ama ölmek için toprak bulunur nasıl olsa, Boiocatus'un Romalılara dediği gibi: Dünyadan ne diye yakınırsın? Bağladığı yok ki seni. Dertler içinde yaşıyorsan, bu korkaklığın yüzündendir senin; istediğin zaman ölmek elinde.

Ubique mors est; optime hoc cavit Deus;
Eripere vitam nemo non homini potest;
At nemo mortem: mille ad hanc aditus patent.
Her yerde ölüm var; tanrı bol bol veriyor onu;
Herkes herkesin hayatını alabilir, ama ölümü
Alınamaz kimseden: Binlerce kapısı var ölümün.
Seneca

Bir tek hastalığın devası değil, bütün dertlere devadır ölüm. Hiçbir zaman korkulmayacak, çok kez aranacak pek emin bir limandır ölüm.

Hayata ha biz son vermişiz, ha kendi son bulmuş, hepsi bir; ha eceline koşmuş insan, ha beklemiş onu; nerden gelirse gelsin, kendi ecelidir gelecek olan. İplik nerde koparsa ordadır ecel, orasıdır yumağın ucu. En gönüllü olanıdır ölümlerin en güzeli. Yaşamak başkasının istemine bağlıdır, ölmek yalnız bizimkine. En çok ölümde kendi huyumuza suyumuza göre davranmalıyız. Başkalarının ne diyeceği düşünülmez bu işte, çılgınlık olur düşünmek de. Yaşamak kölelik olur, ölme özgürlüğümüz olmazsa. Hastalıkların iyileştirilmesi çok kez yaşamayı kısıtlamakla olmuyor mu zaten? Etimizi yarı-

yorlar, dağlıyorlar, elimizi ayağımızı kesiyorlar, yemekten kesip kanımızı alıyorlar: Bir adım daha atıversek öteye, toptan kurtulmuş oluruz. Şahdamarımız neden kara kan damarımız kadar buyruğumuzda olmasın?..

KİTAP II, BÖLÜM III

Vicdanımız bizi günah işlememeye, isteklerimiz azaldığı için değil, aklımızın gereklerine uyarak zorlamalıdır.

KİTAP III, BÖLÜM II

Gülmek ve Ağlamak

Demokritos ve Herakleitos öyle iki filozoftu ki, birincisi insanlık halini boş ve gülünç bulduğu için halk arasına alaycı bir güler yüzle çıkarmış; Herakleitos ise, insanın haline acıdığı, vahlandığı için hep üzgün bir yüz ve yaş dolu gözlerle dolaşırmış.

Ridebat, quoties a limine moverat alter unum
Protuleratque pedem; flebat contrarius alter.
Evinden dışarı adım atar atmaz gülmeye başlardı biri
Öteki ise ağlamağa başlardı.

Juvenalis

Ben birinci davranıştan yanayım; gülmek ağlamaktan daha hoş olduğu için değil yalnız, insanlığı daha fazla küçümsediği, bizleri daha fazla suçladığı için. Öyle hallerimiz var ki ne kadar aşağılansak yeridir bence. Yakınmada, vahlanmada acıdığımız şeye değer verme vardır bir çeşit. Alay edilen şeylerse değer vermediğimiz şeylerdir. Sanmıyorum ki insanlıkta saçmalıktan fazla dert, budalalıktan fazla kötülük olsun. Dertlerimiz saçmalıklarımızdan daha ağır basmaz; aşağılık olduğumuz kadar zavallı da değiliz. Onun için, Diogenes, kendi kendisiyle konuşan, fıçısını yuvarlayıp gezen, Bü-

yük İskender'e dudak büken, insanları sineklere, hava cıva dolu torbalara benzeten o filozof, bence, insanlardan nefretiyle ün kazanan Timon'dan daha acı, daha sarsıcı, dolayısıyla daha doğru bir yargıçtı. Çünkü nefret ettiğimiz şey yüreğimizde yeri olan bir şeydir. Timon lanet okuyordu bize, batmamızı istiyordu bütün hıncıyla; tehlikeli, zararlı, bulaşıcı diye kaçıyordu ülfetimizden. Öteki o kadar az değer veriyordu ki bize, yaklaşmamız rahatını kaçıramaz, tutumunu değiştiremezdi. Kovmuyordu insanları, korktuğundan değil, onlarla görüşmeyi hiçe saydığından: Bizi kendisine iyilik de kötülük de yapmaktan aciz sayıyordu.

KİTAP I, BÖLÜM L

Hainlere Hiyanet

Antigonos, bir şehrin askerlerini kandırıp kendi rakibi olan komutanları Eumenes'e ihanet ettiriyor; ama askerlerinin ihanetiyle adamı öldürdükten sonra kendisi tanrısal adaletin uygulayıcısı olmaya kalkıyor, hainleri şehrin valisine teslim edip hepsini dilediği biçimde temizlemesini emrediyor. Öylesine yaptırıyor ki dediğini, sayıları bir hayli çok olan bu askerlerin bir teki bile Makedonya'ya dönmüyor. Askerler kendisine ettikleri hizmetin büyüklüğü ölçüsünde kötülük etmiş ve cezayı hak etmiş oluyorlardı.

Efendisi Sulpicius'un saklandığı yeri haber veren köle, Sylla'nın vermiş olduğu söz gereği serbest bırakılıyor; ama devlet hikmeti gereği Tarpeion kayalığından atılıyor.

Bizim kral Clovis de Cannacre'ın hizmetçilerine altın silahlar vaat ederek efendilerine ihanet ettiriyor. Sonra üçünü de astırıyor.

Kimi yerde de hıyanet edenleri, boyunlarına ihanet karşılığı aldıkları keseyi takıp asıyorlar. Kendi isteklerini yerine getirdikten sonra kamu isteğini de yerine getirmiş oluyorlar böylece.

Mehmet II, soyunun âdeti üzerine, taht kıskançlığı yüzünden kardeşini ortadan kaldırmak isteyince onun adamlarından birini kullanıyor bu işte: Adam da fazla su yutturarak

boğuyor şahzadeyi. İş olup bitince Padişah bu cinayetin kefareti olarak katili ölen kardeşinin anasına (yalnız babadan kardeştiler çünkü) teslim ediyor; o da padişahın gözü önünde katilin karnını yardırıyor, kendi elleriyle yüreğini bulup sökerek sıcak sıcak köpeklere yediriyor.

Kendileri hiç de iyi olmayanlar, kötü bir eylemden çıkar sağladıktan sonra, rahat yürekle, işe biraz iyilik doğruluk karıştırmaktan hoşlanırlar, bir karşılık ödüyormuş, vicdanlarını temizliyormuş gibi. Kaldı ki, bu korkunç kötülüklere alet ettikleri kimseler kendilerini suçluyormuş gibi gelir onlara. Ölmelerini isterler ki bu yüzkarası işlerin bilinci, tanıklığı silinsin gitsin.

KİTAP III, BÖLÜM I

Hastalık

Benim hastalığım, hastalıkların en kötüsü, en azılısı, en ağrılısı, en belalısı, en süreklisidir.*

Şimdiye kadar beş altı uzun ve belalı sancı geçirdim. Bilmem ben mi yaman bir adamım, yoksa ölüm korkusundan ve doktorların aklımıza soktukları tehlikeler, sebep ve sonuçlardan düşüncesini kurtarmış bir insan için bu acı, kolay dayanılır bir acı mıdır? Bence ağrının etkisi aklı başında bir insanı çileden çıkarıp deliye döndürecek kadar şiddetli, dehşetli olmuyor. Kum sancısından benim şu faydam oldu ki, bir türlü kendime kabul ettirmediğim ölümü artık yadırgamayacağım! Çünkü sancılar beni ne kadar sıkıştırır, tedirgin ederse, ölüm korkusundan o ölçüde kurtuluyordum. Hayata, yalnız hayatta olduğum için bağlanmaya zaten alışmıştım: Hastalığım bu bağı da çözecek. Allah vere de hastalığın şiddeti gücümü aşıp bana ölümü sevdirip arzulatmasa; çünkü bu da ölümden korkmak kadar fena bir şeydir:

Summum nec metuas diem, nec optes.
Ne ölümden kork, ne de ölümü iste.
Martialis

---

* Kum hastalığı.

Bunlardan ikisi de kaçınılacak hallerdir; ama birincisinden kaçınmak çok daha kolaydır.

Evet, ama acılara dayanırken hiç istifimizi bozmamayı mağrur ve sakin bir tavır takınmayı bir ahlak kuralı yapmak da bana anlamsız bir gösteriş gibi geliyor. Neden, bir şeyin aslına, doğrusuna bakan felsefe, burada görünüş üzerinde duruyor? Bu oyunu aktörlere, söz üstatlarına bıraksın. Dış hareketlerimize bu kadar önem veren onlardır. İnsanın yüreği sağlamsa, acıları yenmek için ağlayıp sızlanmadan çekinmesin: İrademizi aşmayan bu sızlanmaları i護demizi aşan iç çekişleri, hıçkırıklar, çarpıntılar, sararmalar gibi görsün. Yürekte korku, sözlerde umutsuzluk yoksa, daha ne istiyor? Düşüncemiz kıvranmıyorsa, bedenimiz kıvranmış ne çıkar? Felsefe bizi başkası için değil, kendimiz için, güçlü görünmek için değil, güçlü olmak için yetiştirir. Düşüncemizi yönetsin yeter! Onun işi budur. Ruhumuza öyle bir güç versin ki, kum sancılarında kendini kaybetmesin, korkakça boyun eğmesin, karşı koysun; bitkin, ezilmiş bir hale gelmesin, bir savaş taşkınlığı ve azgınlığı göstersin; bir dereceye kadar etrafındakilerle konuşmak ve daha başka şeyler yapmak gücü olsun. Bu kadar çetin hallerde, insandan hiç istifini bozmamasını istemek zalimliktir. Biz savaşı kazanalım da, varsın gösterişimiz bozuk olsun. Vücut kıvranmakla rahatlıyorsa, bırakın kıvransın; hareket iyi geliyorsa istediği gibi yuvarlanıp tepinsin. Var gücüyle bağırınca ağrı biraz olsun geçer yahut diner gibi olursa, hiç çekinmeden bağırsın. Ona, ille de bağıracaksın demeyelim, ama bağırmasına da karışmayalım. Epikuros, olgun bir insanın, acı çekerken bağırmasını hoş görmekle kalmıyor, bunu öğütlüyor bile.

Pugules etiam quum feriunt in jactandis
coestibus ingemiscunt quia profundenda voce
omne corpus intenditur venique plaga vehementior."

Güreşçiler rakiplerine vururken, zırhlı yumruklarını savururken inler gibi bağırırlar; çünkü bağırmak sinirleri gerer ve vuruş daha kuvvetli olur.

Cicero

Bunları söylemekten maksadım, kum sancılarından yaygara koparanları hoş gördürmektir; çünkü ben kendim şimdiye kadar bu sancıları biraz daha durgun geçirdim, bağırıp çağırmadım; sadece inledim. Ama, bu edepli halde kalmak için hiç de kendimi zorlamadım, çünkü böylü bir üstünlüğe değer verenlerden değilim.

KİTAP III, BÖLÜM XXXVII

Sağlık Üstüne

İyi iken de hasta iken de canımın istediğini yapmışımdır her zaman. İçimden gelen isteklere büyük bir güvenim vardır. Acıyı acıyla gidermeyi sevmem. Hele insanı hastalıktan daha fazla rahatsız eden ilaçlardan nefret ederim. Karnınız ağrıyor diye kendinizi istiridye yemek keyfinden yoksun ettiniz mi, derdiniz birken iki olmuş demektir. Hastalıktan çektiğiniz yetmiyormuş gibi bir de perhizden çekersiniz. İlaçlarda nasıl olsa aldanıyoruz madem, bari ağzımızın tadıyla aldanalım. Herkes bunun tersini yapıyor: Kendine zor gelen neyse faydayı onda görüyor: Kolay devadan çekiniyor. Canımın çektiği yiyecekler çok defa mideme en az dokunan şeyler olmuştur: İştahım midemle kendiliğinden uyuşur. Gençken biberli baharlı şeyler hoşuma giderdi. Yaşlanınca mideme dokunur, hoşuma da gitmez oldular. Şarap hastalara iyi gelmez: Hasta oldum mu en tiksindiğim şey de şarap olur. Zorla, istemeye istemeye yaptığım her şey dokunur bana; seve seve, iştahla yaptığım hiçbir şeyden zarar görmem. Hoşuma giden bir şeyin bana dokunduğunu bilmiyorum. Onun için hekimlerin dediklerini her zaman keyfimden yana çevirmişimdir, hem de alabildiğine...

En büyük dertler çok defa doğaya uyacak yerde kendi uydurduğumuz çarelerden gelir. İspanyolların bir sözü türlü yönlerden hoşuma gider:

Defianda me Dios de mi
Allah beni kendimden korusun.

Hasta iken beni üzen şey canımın istediğini yapmamak değil, canımın bir şey istemez oluşudur. Keşke bir şey istese de yapsam: Hekimler zor durdurur beni. Sağken bütün kaygum da umutlu, istekli olmaktır. Uyuşuk, isteksiz olmak ne acıklı bir şeydir.

Hekimlik bilgisi son sözünü söylemiş değil ki bizim ağız açmaya hakkımız olmasın. Bu bilgi iklimlere, aylara, Franel'e ve Escale'e* göre değişiyor. Hekiminiz uykuyu, şarabı ve eti sizin için zararlı görüyorsa üzülmeyin; ben size onun gibi düşünmeyen bir başka hekim bulurum. Hekimlerin düşünceleri bin bir kalıba girecek kadar değişiktir. Bir zavallı hasta bilirim: İyileşeceğim diye aylarca susuzluktan yandı, tutuştu; sonra bir hekim kendisine su içmemenin zararlı olduğunu söyledi. Neye yaradı çektikleri? Geçenlerde bir hekim çok sıkı perhizlerden sonra böbrek taşından öldü. Meslektaşlarının dediğine göre, bu perhiz onu kurutmuş, tüketmiş ve taşın büsbütün azmasına sebep olmuş.

KİTAP III, BÖLÜM XIII

---

* Montaigne'in zamanında yaşamış hekimler.

Üç Büyük Adam

Bildiğim bütün insanlar arasında bir seçme yapmam istense, ben üç insanı hepsinden üstün tutardım.

Bunlardan biri Homeros'tur. Homeros, Aristoteles'ten ya da Varro'dan daha mı bilgilidir, diyeceksiniz; hayır. Hatta şiir sanatında Vergilius'un ondan hiç de aşağı kalmadığı ileri sürülebilir. Bu konuda hüküm vermek, her ikisini de bilenlere düşer. Ben kendi hesabıma yalnız birini, Vergilius'u, biliyorum. Açıkça söyleyeyim ki şiirde bu büyük Romalının aşılabileceğini aklım almaz. Gerçi böyle söylerken Vergilius'un Homeros'tan ilham ve ders aldığını, onun ardından yürüdüğünü, koskoca Aeneis'ini İlyada'nın bir parçasından çıkardığını da unutmamalıyız; ama ben orasında değilim. Bu adamı büyük ve neredeyse insanüstü bir varlık sayarken ben, birçok başka şeyleri hesaba katıyorum. Hatta bazen, dehasıyla bunca tanrılar yaratmış, insanlara da kabul ettirmiş bir adamın tanrılar arasında yer almamış olmasına şaştığım bile oluyor. Körlüğüne, yoksulluğun ve bilimlerin gelişmesinden önce yaşamış olmasına karşın öyle gerçeklere ulaşmış ki ondan sonra yeni bir düzen kurmak, bir savaşı yönetmek, dinden, felsefeden veya sanatlardan söz açmak isteyenler, hangi mezhepten olurlarsa olsunlar, hep ondan ders almışlar; her şeyi bilen bu yaman hocanın kitaplarını bütün bilgilerin kaynağı saymışlardır.

Qui quid pulchrum, quid turpe, quid utile, quid non.
Plenius ac melius Chrysippo ac Crantore dicit.
Güzel ne, kötü ne, yararlı ne, zararlı ne,
Bunları o daha iyi söyledi Chrysippos'tan, Crantor'dan
Horatius

A quo, ceu fonte perenni,
Vatum Pyreiis labra rigantur aquis.
Ondan, o tükenmez kaynaktan gelir
Permessos'un kutsal suları şairlere.
Ovidius

Adde Heliconiadum comites, quorum unus Homerus
Astra potitus.
Katılın Musa'ların yoldaşlarına
Onlardandır yıldızlara yükselen Homeros da
Lucretius

Cujusque ex oro profuso
Omnis posteritas latices in carmina duxit
Amnemque in tenues ausa est deducere rivos.
Unius faecunda bonis.
Bu cömert kaynağı sonrakiler
Akıttılar bütün kendi şiirlerine;
Bir ırmak bir sürü dereciğe bölündü,
Bir insanın mirasıyla beslenerek.
Manilius

Bu büyük adam, insan eserlerinin en değerlisini, tabiatın düzenine aykırı giderek yaratmış; çünkü doğuşta her şey kusurlu olduğu halde Homeros'ta şiir ve daha birçok bilgiler çocukluk çağına olgun, kusursuz ve pürüzsüz olarak girmişler. Bu bakımdan onu ilk ve son şair de sayabiliriz. Eskilerin de çok güzel gördükleri gibi Homeros kendinden önce gelenlerden hiç kimseyi taklit etmediği için kendinden sonrakiler-

den hiçbiri de onu taklit edememiştir. Aristoteles'e göre hayat ve hareket yalnız onu sözlerinde vardır. Yalnız onun sözleri özlü sözlerdir. Büyük İskender, Darius'tan aldığı ganimetler arasında değerli bir çekmece bulmuş ve demiş ki: "Bunun içine benim Homeros'umu koyun; savaşlarda bana en doğru yolları gösteren odur." Anaksandridas'ın oğlu Kleomenes de Homeros'u askerlik sanatını çok iyi bildiği için, Lakedemonyalıların şairi sayıyordu.

Plutarkhos'un Homeros'ta beğendiği taraf onun insanı hiçbir zaman doyurup usandırmaması, okuyucuya durmadan değişen bir yüz göstermesi, her sayfada yeni bir güzelliğe bürünmesidir. Bu değeri Homeros'tan başkasında bulamazsınız. Delişmen Alkibiades bir gün edebiyatla uğraşan birisinden İlyada'yı istemiş; adam yok deyince Alkibiades tokadı yapıştırmış. Siz de bugün, dua kitabı olmayan bir papaza ne dersiniz? Ksenophanes bir gün Syrakusa kralı Hieron'a fakirliğinden yakınırken iki kul tutmaya gücü olmadığını söylemiş. Hieron da demiş ki: "İyi ama, senden çok daha fakir olan Homeros'un ölmüşken bile, on binden fazla kulu var."

Panaetius'un Platon'a "filozofların Homeros'u" demesi de pek anlamlıdır. Bütün bunlardan başka onun kadar ün kazanmış kim var dünyada? Onun adı ve eserleri kadar dillere destan olmuş ne var? Troya, Helena ve savaşları belki de olmuş şeyler değildir; ama onları bildiğimiz kadar neyi biliriz? Çocuklarımıza hâlâ Homeros'un üç bin yıl önce uydurmuş olduğu adları veriyoruz. Hektor'u, Akhilleus'u kim tanımaz? Yalnız birkaç soy değil, milletlerin birçoğu kaynaklarını bu masallarda arıyor. Türklerin padişahı İkinci Mehmet, Papa İkinci Pius'a şunları yazmış:

"İtalyanların bana düşman olmalarına şaşıyorum; biz de İtalyanlar gibi Troyalıların soyundanız. Yunanlılardan Hektor'un öcünü almak benim kadar onlara da düşer; onlarsa bana karşı Yunanlıları tutuyorlar."

Öyle büyük bir komedya ki bu İlyada, yüzyıllardan beri krallar, devletler, imparatorlar sanki ondan aldıkları rolleri oynuyorlar; bütün dünya bu komedyanın sahnesi oluyor. Yedi büyük Yunan şehri* arasında Homeros'un doğduğu yer meselesi yüzünden kavga çıktı; aslının bilinmemesi bile onun için bir şeref oldu.

Öteki büyük adam İskender'dir. Seferlerine kaç yaşında başladığını, ne kadar az bir kuvvetle ne büyük işler başardığını ardından gelen görgülü ve ünlü dünya kumandanları arasında daha çocukken kazandığı üstünlüğü, her tehlikeyi göze alarak, (nerdeyse haddini bilmeyerek diyecektim),

İmpellens quicquid sibi summa petenti
Obstaret, gaudensque viam fecisse ruina.
Önüne çıkan tepelerde ne varsa yıkarak,
Geçtiği her yerin altını üstüne getirerek.
Lucianus

başardığı seferlerde talihten gördüğü inanılmaz kolaylığı düşünün. Otuz üç yaşında bu adam dünyada insan yaşayan bütün toprakları zaferle dolaşmış, yarım bir ömür içinde bir insanın gösterebileceği bütün kudreti göstermiş; o kadar ki İskender'in yaşını gördüğü işlere göre hesaplarsanız hiçbir insanın ulaşamayacağı bir yaş bulursunuz. İskender'in askerlerinden sayısız kral soyları türemiş; ölümünden sonra dünya onun dört kumandanı arasında paylaşılmış; uzun zaman da onların torunları elinde kalmış. İskender'in ahlak değerleri saymakla bitmez: Doğruluk, nefsine hakimlik, cömertlik, sözünde erlik, yakınlarına sevgi, düşmanlarına insanlık. Gerçekten onun ahlakına hiç diyecek yoktur; gerçi pek nadir olarak haksızlıklar da etmiştir; ama bu kadar büyük işler başarıp da haksızlık etmemek mümkün değildir.

---

* İzmir, Rodos, Kolophon, Salamis, Khios, Atina, Argos.

Bu gibi insanları, hareketlerine hakim olan düşünceyle toptan yargılamak gerekir. Thebai'nin yıkılması, Menandros'un ve Ephestion hakiminin, yüzlerce İranlı esirin, bir sürü Hintli askerin, çocuklarına varıncaya kadar bütün Kos halkının öldürülmesi kolay hoşgörülecek işler değildir; ama Kleitos'u öldürmekle işlediği suçu fazlasıyla ödemesi ve daha başka davranışları gösteriyor ki yüreği temizdi; iyilik için yaratılmış bir insandı. Onun hakkında pek yerinde olarak derler ki "İyilikleri tabiatının, kötülükleri talihinin" eseridir. Biraz kendini beğenmiş olmasına, kötülenmeye hiç tahammül edememesine, Hintlileri asıp kesmekte pek ileri gitmesine gelince, bütün bunlar bence yaşına ve hayatının baş döndürücü hızına verilebilir.

Ya askerlik değerleri, atılganlığı, tedbirliliği, sabrı, disiplini, ustalığı, mertliği, talihi (ki Annibal'i görmemiş olsaydık İskender'i bu bakımdan aşacak adam olmazdı); bir erkek olarak tanrısal yaradılışı ve güzelliği; o genç, o dinç o alev gibi yüz, o dimdik baş, o aslanca duruş...

> Qualis, ubi Oceani perfusus lucifer unda
> Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes
> Extulit os sacrum coelo, tenebrasque resolvit.
> *Tıpkı, Venüs'ün sevdiği sabah yıldızının*
> *Deniz sularında yıkanmış temiz yüzünü gösterince*
> *Karanlıkları dağıtması gibi.*
>
> Vergilius

bilgide ve düşüncedeki üstünlüğü; temiz, lekesiz ve eşsiz ününün büyüklüğü ve sürekliliği. Ölümünden sonra onun madalyalarını taşımayı herkes uğur sayıyordu. Kralların ondan söz ettikleri kadar tarihler krallardan söz etmemiştir. Hâlâ bugün Müslümanlar, bütün tarihleri küçük gördükleri halde onun tarihine büyük bir değer verirler. Bütün bu değerleri bir araya getirerek düşünecek olursanız İskender'i Caesar'dan

üstün tutuşuma hak verirsiniz. Caesar onunla boy ölçüşebilecek tek adamdır. Hatta talihin İskender'e yardım ettiği kadar Caesar'a yardım etmediğini inkâr edemeyiz. İkisinin birçok tarafları birbirine eşittir; ama Caesar'ın İskender'den üstün bir tarafı yoktur.

Bu iki adam dünyanın dört bucağını kasıp savuran iki yangın, iki seldi. Caesar'ın tutkusunda daha az taşkınlık olsa bile, sonunda hem kendisi, hem memleketi, hem de dünya öyle felaketlere sürüklendi ki, her ikisinin değerlerini teraziye koyunca, İskender ister istemez daha ağır basıyor.

Üçüncü ve bence en değerlisi Epaminondas'tır. Ünü ötekilerden çok daha azdır; ama ün, değerin öz unsurlarından değildir. Epaminondas'ta dayatış ve yürek istediğiniz kadar: *Hem de tutkunun doğurduğu cinsten değil, bilginin ve aklın* olgun bir ruha aşıladığı cinsten. Bundan yana, İskender'den Caesar'dan aşağı kalmaz; çünkü kazandığı zaferler ne öyle çok, ne de öyle parlak olmamakla beraber ne şartlar altında kazanıldıkları düşünülecek olursa, hem çetinlik ve büyüklük, hem de yiğitlik ve askerlik bakımından onların zaferleri kadar değerlidir. Yunanlılar onu, hiç duraksamadan en büyük adamları saymışlardır. Yunanistan'ın en büyük adamı olunca da dünyanın en büyük adamı sayılmak zor değildir. Bilgisine ve olgunluğuna gelince, Yunanlılardan kalan bir söze göre onun kadar çok bilen ve onun kadar az konuşan adam yokmuş. Epaminondas Pythagoras okulundandı. Az şey söylemiş, fakat söylediğini herkesten daha iyi söylemiş. Hatiplikte eşsiz ve çok inandırıcı imiş.

Ahlakına, vicdanına gelince, işbaşına gelmiş insanların hiçbiri bundan yana onunla boş ölçüşemez. Bu tarafıyla, ki *insan da asıl bu tarafıyla insandır,* hiçbir filozoftan, hatta Socrates'ten bile aşağı kalmaz.

Epaminondas'ta ruh temizliği temelli, sürekli, değişmez, bozulmaz bir haldir. İskender'in bu tarafı onun yanında sönük, kaypak, katışık, yumuşak, gelişigüzel kalır.

Eskiler büyük kumandanları, türlü halleriyle inceledikten sonra her birinde, şöhretin asıl sebebi olan bir özel değer bulurlardı. Yalnız Epaminosdas'ta erdem ve bilgi sürekli ve aynı derecede yüksekti; yalnız o, insan hayatının her yönünde, devlet işlerinde, kendi işlerinde, savaşta ve barışta, şerefli yaşayıp kahramanca ölmekte aynı büyüklüğü gösterebilmiştir. Ben hiçbir insanın hayatına, her bakımdan, onunkine duyduğum kadar saygı ve sevgi duymamışımdır. Şu kadar ki, fakirlikte inat etmesinde ben, yakın dostları gibi büyük bir ahlak üstünlüğü görmüyorum. Yalnız bu hareketini, ne kadar yiğitçe ve saygıdeğer de olsa biraz çiğ buluyorum ve bu tarafına özenmeyi aklımdan geçirmiyorum. Ondan ayırt edemediğim tek insan Scipio Aemilianus'tur. Onun ölümü de o kadar kahramanca ve şerefli, bilimlerdeki anlatışı o kadar geniş ve derindir.

Hayatında onu en çok sevindiren şeyin, Leuktra'da kazandığı zaferle anasına babasına verdiği sevinç olduğunu söylemiştir. Onların sevincini, böyle şerefli bir işten kendisinin duyduğu haklı ve derin sevince üstün tutması ne kadar anlamlıdır.

Vatanını kurtarmak için bile bir adamı sorgusuz sualsiz öldürmeyi doğru bulmazdı: İşte bunun için arkadaşı Pelopidas'ın Thebai'yi kurtarmak için giriştiği işi pek soğuk karşılamıştır. Bir savaşta bile, karşı tarafta bulunan bir dosta rastlamaktan kaçınır, onu ölümden korumak isterdi.

Epaminondas, Korinthos yakınlarında More'nin kapılarını tutmak isteyen Lakedemonyalıları mucizeyi andıran bir vuruşla yardıktan sonra, kimseyi kovalayıp öldürmeden yürüyüp gitmişti yoluna. Düşmanlarına karşı bile bu kadar insanca davranan bu adamdan kuşkulanan Boiotialılar, elinden başkomutanlığı aldılar. Böyle bir sebeple atılmak onun için ne büyük şeref! Az sonra da hiç utanmadan ona tekrar yerini vermek zorunda kaldılar; anladılar ki şan ve şerefleri, kurtuluşları ona bağlıydı. Zafer her gittiği yerde gölgesi gibi

ardından geliyordu. Memleketinin onunla parlayan yıldızı onun ölümüyle söndü.

KİTAP II, BÖLÜM XXXVI

Yaşamamızı ölüm kaygısıyla, ölümümüzü de yaşama kaygısıyla bulandırıyoruz.

KİTAP III, BÖLÜM XII

Her Şey Mevsiminde

Her şey mevsiminde gerek; iyi şeyler ve onlarla beraber her şey. Benim artık dua kitabıyla işim kalmadı. Quintius Flaminiun'un, ordusunun başında savaşa hazırlanırken bir kenara çekilip Allaha dua ettiğini görmüşler; savaşı kazandığı halde, yine de ayıplamışlar bu davranışını.

İmponit finem sapiens et rebus honestis.
Bilge, iyi şeylerde bile bir ölçü gözetir.
Juvenalis

Eudemonidas, Xenokrates'in pek ihtiyar halinde, okula derse koştuğunu görmüş de: "Bu adam hâlâ öğreniyor, ne zaman bilecek?" demiş.

Philopoimenes de, kral Ptolemaios'u, her gün silah kullanıp vücudunu işletiyor diye övenlere demiş ki: "Bu yaşta, kralın silah talimleri yapması övülecek bir şey değil; onun yapacağı iş artık silahları kullanmaktır."

Bilgeler der ki, genç hazırlanmalı, ihtiyar yaşamalı. İnsan tabiatında bilgelerin gördükleri en büyük kusur da arzularımızın durmadan yenilenmesidir.

Her gün hayata yeniden başlıyoruz. Öğrenmek ve arzu etmek iyi ama, ihtiyarladığımızı da unutmamak gerek. Bir

ayağımız çukurdadır, hâlâ içimizde yeni istekler, dilekler doğar.

Tu secanda marmora
Locas sub ipsum funus, et sepulchri
Immemor, struis domos.
Ölüm karşına gelmiş,
Sen mezarını düşünecek yerde
Mermer yontturup evler yaptırmaktasın.
Horatius

Benim en uzun vadeli niyetlerim nihayet bir seneliktir; artık göçmeye hazırlanıyorum.

Yeni umutlara düşmekten, yeni işlere girişmekten kaçınıyorum; bıraktığım her yeri son defa selamlıyorum; benim olan her şeyden her gün biraz daha elimi çekiyorum.

Olim jam nec perit quicquam mihi nec acquiritur.
Plus superest viatici quam viae.
Bir hayli zamandır artık ne bir şey kaybediyor
Ne de bir şey kazanıyorum;
Kendisinden çok
Görmüyor muyuz
Seneca

Vixi, et quem dederat cursum fortuna peregi.
Yaşadım, talihin bana yürüttüğü yol bitti.
Vergilius

İhtiyarlığımın bana verdiği bütün ferahlık, hayatı bulandıran arzu ve endişelerden birçoğunu söndürmüş olmasıdır: Dünyanın gidişine, servete, büyüklüğe, bilime, sağlığa, kendime ait tasam kalmadı. İnsan da var ki, ebedi olarak susmayı öğreneceği bir zamanda konuşmayı öğrenmeye kalkar.

İnsan her zaman öğrenmeye devam edebilir; ama öğrenciliğe değil: Alfabe okuyan bir ihtiyarın hali gülünçtür.

Diversos divarsa juvant, non omnibus annis
Omnia conveniunt.
Zevkler insandan insana değişir,
Her şey her yaşa uygun düşmez.

Gallus

Öğrenmek gerekirse, durumumuza uygun bir şey öğrenelim; ihtiyarlıkta öğrenim ne işe yarar diye sordukları zaman biz de, "Hayattan daha iyi, daha rahat ayrılmaya" diye cevap verebilelim. Genç Kato ölümünü yakın hissettiği bir sırada, eline geçen bir Platon diyaloğunu, ruhun ölmezliği üstüne olan diyaloğu, bu maksatla okuyordu. Sanılmasın ki Kato çok daha evvelden kendini ölüme hazırlamamıştı; hayır, ondaki kadar metinlik, kendinden eminlik ve olgunluk Platon'un yazılarında yoktur; bu bakımdan onun bilgisi ve yürekliliği felsefenin üstünde idi.

Bu diyaloğu okumakla ölüme hazırlanmıyordu; ölüm düşüncesiyle uykusuna bile aralık vermeyen bir insan gibi, hiç istifini bozmadan her gün yaptığı işlerden biri olan okumasına rastgele bir kitapla devam ediyordu.

Pretörlükten düştüğü geceyi oyunla geçirmişti; öleceği geceyi de okumakla geçirdi: Hayatını kaybetmek onun için mevkiini kaybetmekten farklı bir şey değildi.

KİTAP II, BÖLÜM XXVIII

İnsanın Kararsızlığı

İnsanların davranışları üzerinde fikir yürütmek isteyenler, bu davranışları birbirine uydurmakta, hepsini bir kalıba sokmakta çektikleri zorluğu hiçbir yerde çekmezler; çünkü bu davranışlar çok zaman birbirine öyle aykırıdır ki aynı tezgâhtan bu kadar çeşitli kumaş çıkması insana imkânsız gelir. Acımazlığın sembolü olan Neron'a, sarayın geleneği üzere bir idam fermanını imzalatmaya getirmişler; bir insanı ölüme göndermek Neron'un öyle yüreğini yakmış ki: "Keşke hiç yazı yazmasını bilmeseydim" demiş; gelin de bunu açıklayın! Böyle örneklere herkeste, hatta kendi kendimizde o kadar çok rastlarız ki, aklı başında insanların bizi bir kalıba dökmeye çalışmalarına şaşarım; nasıl olur ki insanda en çok ve en açık görülen kusur zaten bir dalda durmamaktır. Publius Syrus'un ünlü sözü de onun için doğrudur.

Malum consilium est quod mutari non potest.
Değiştirilemeyen bir düzen kötü bir düzendir.

Bir insanı, hayatının belli başlı hallerine bakarak yargılamak bize doğru gibi gelir; ama inanç ve âdetlerimizin mayasındaki kararsızlığı gördükçe, bana öyle geliyor ki, büyük yazarlar bile bizi her yerde, her zaman hep aynı kalan bir

varlık olarak görmekle yanılmışlardır. İnsanın, herkesçe bilinen bir yüzünü alıyorlar, sonra bütün hareketlerini bu yüze uydurup anlatıyorlar; uyduramadıklarının birçoğunu hasıraltı ediyorlar. Augustus'u bir türlü anlatamadılar; çünkü bu adam bütün hayatı boyunca o kadar sık, o kadar çabuk ve açık değişmeler göstermiştir ki en gözü pek yargıçlar bile onun hakkında hüküm vermekten çekinmişlerdir. İnsanların en güç inandığım tarafı değişmezlik, en kolay inandığım tarafları da değişirliktir. Her gün yaptığımız şey, özlemlerimizin ardından, tesadüflerin rüzgârıyla, sağa sola, yukarı aşağı gitmektir. Ne istediğimizi ancak bir şeyi istediğimiz anda düşünürüz; şu her yatırıldığı yerin rengini alan hayvan gibi değişir dururuz.

Şimdi ileri sürdüğümüz bir düşünceyi birazdan bırakır, sonra tekrar ona döneriz: Hep salıntı, gidip gelme, kararsızlık...

> Ducimur ut nervis alienis mobile lignum.
> *Kukla gibi, iplerimiz çekilip, oynatılıyoruz.*
> Horatius

Gitmiyoruz, götürülüyoruz: Suyun akıntılı veya durgun oluşuna göre kimi ağır ağır, kimi hızla akıp giden şeyler gibi.

> Nonne videmus
> Quid sibi quisque velit nescire et quaerere semper,
> Commutare locum quasi onus deponere possit.
> *Görmüyor muyuz*
> *Bocalıyor insan, arıyor hep,*
> *Yer değiştiriyor, yükünü atmak ister gibi.*
> Lucretius

Her gün yeni bir havaya uyarız; gönlümüz zamanın değişmeleriyle türlü hallere girer.

Tales sunt hominum mentes, quali pater ipse
Juppiter auctifero lustravit lumine terras.
Insanların düşüncesi Zeus'un onlara verdiği
Değişik gün ışıklarına benzer

Cicero

Bir düşünceden bir düşünceye gider geliriz. Hiçbir şeyi kendiliğimizden kesin ve sürekli olarak istediğimiz yoktur. Rastlantıların rüzgârı insanı keyfinin istediği yere götürdüğü gibi, kendi halimizdeki kararsızlık da öteye beriye çekip değiştirebiliyor. İçinize dikkatle bakarsanız kendinizi iki defa aynı halde bulamazsınız. Ruhumu, baktığım tarafına göre kimi şöyle, kimi böyle bir halde görüyorum. Kendimi bir şöyle bir böyle anlatışım, içime bir şöyle bir böyle bakışımdan geliyor. Kendimde, türlü haller içinde, bulmadığım karşıtlık yok; utangaç ve yüzsüz, çekingen ve atılgan, sessiz ve geveze, kaba ve ince, ahmak ve zeki, babacan ve aksi, yalancı ve doğru sözlü, bilgili ve cahil, cömert ve cimri; yerine göre bütün bu halleri az çok kendimde görüyorum.

KİTAP II, BÖLÜM I

Ruh Eşitliği

İmparatorlarla kunduracıların ruhları eş kalıptan çıkmadır. Kralların gördükleri işlerin önemine ve ağırlığına bakarak, bu işlerin önemli ve ağır sebeplere dayandığını sanırız, yanlış! Bizi işe süren, işten alıkoyan sebepler, onlar için de aynıdır. Bizi komşumuzla kavgaya sürükleyen sebep, hükümdarları savaşa sürükler; uşağınıza dayak atmanıza sebep olan şey krala bütün bir milleti mahvettirebilir. Onların istekleri de bizimkiler kadar sudandır, ama kudretleri daha fazladır: Kral da, dilenci de aynı iştahla acıkırlar.

KİTAP II, BÖLÜM XII

Kim bilmez ki delilik, özgür bir kafanın yiğitçe çıkışları, yüce ve görülmedik bir erdemin ortaya attıklarıyla çok yakın kapı komşusudur.

KİTAP II, BÖLÜM XII

Dünyanın Bize Göreliği

Her varlık için en değerli, en yüksek varlık kendininkidir. Başka varlıkların değerlerini kendi varlığını temel alarak ölçer, ona göre yargılar verir. Bu temel ve ölçü olmadıkça hayal gücümüz iş göremez. Başka bir çıkış noktası da yaratamaz. Kendimizin dışına, ötesine gidemeyiz. Bu yüzden insanlar şöyle düşünmüşler: Varlıkların en güzeli insandır. O halde Tanrı onun şeklindedir. Kimse erdemsiz mutlu olamaz, erdem de aklın dışında değildir; akılsa insandan başka varlıkta yoktur. O halde Tanrı insan biçiminde olacak. Ksenophanes bunu pek hoş anlatır; der ki: Eğer hayvanlar da tanrılar icat ediyorsa – ederler a – onları kendilerine benzetip, övünürler. Niçin, mesela, bir kaz şöyle düşünmesin: "Evrende her şey benim içindir. Toprak, üstünde yürümeye yarar; güneşin işi bana ışık tutmak, yıldızların işi hayatım ve talihim üzerinde etkili olmaktır. Rüzgârlar, sular bana filan rahatlığı sağlar. Bu gökkubbe benim kadar hiç kimseyi kayırmaz. Ben evrenin gözbebeğiyim. İnsanoğlu benim yiyeceğimi içeceğimi arayıp buluyor. Oturacağım yeri yapıyor. Bana hizmet ediyor. Buğdayı benim için ekip biçiyor. Gerçi beni kesip yiyor, ama bu işi kendi eşlerine de yapıyor. Ben de insan oğlunu öldüren, yiyen kurtları yiyorum."

Bir kartal aynı şeyi daha büyük bir gururla söyleyebilir; evrenin en güzel, en soylu yeri olan göklerde istediği gibi uçabiliyor.

KİTAP II, BÖLÜM XIII

İnsanın en kötü hali kendini bilmez ve yönetmez olduğu zamandır.

KİTAP II, BÖLÜM II

İnsanlar Arasında

Öfke ve kin doğruluğun sınırları dışındadır; bu tutkular yalnız işlerine akıllarıyla bağlanamayan insanların işine yarar. Doğru ve temiz işler hep ölçülü ve ağırbaşlıdır. Ölçü olmayan yerde kavga, gürültü ve haksızlık vardır.

Doğru yol uğrunda kendimi ateşe atabilirim; ama elden gelirse başkalarını yanmaktan korurum. Montaigne şatosu gerekirse herkesin evi ile birlikte yansın; ama gerekmezse kurtulmasına sevinirim. İşimin bana verdiği imkânlarla onu korumaya çalışırım.

Çoklarında gördüğümüz gibi iş sevgisi bir aksilik ve inatçılık olmamalıdır; böylesi çıkara ve bencil tutkuya dayanır. Kahpece ve kurnazca bir harekete de cesaret dememeliyiz. Öyle gayretli kimseler vardır ki bütün arzuları aslında insanlara kötülük ve eziyet etmektir. Onları coşturan hizmet ettikleri erek değil çıkarlarıdır. Savaşı haklı olduğu için değil, sadece savaş olduğu için kızıştırırlar.

Birbirine düşman iki dostunuz arasında gönül ve vicdan rahatıyla yaşama imkânı vardır: Her ikisine aynı sevgiyi gösteremezseniz bile sevginizde ölçülü kalırsınız, hiçbirine sizden her şeyi isteyebilecek kadar bağlanmazsınız; ölçülü kalmak şartıyla her ikisinin güzel taraflarını tadarsınız; bulanık suda, balık avlamaya kalkmamak şartıyla, yüzebilirsiniz.

Bütün varlığımızla her iki tarafa birden bağlamak hem aklımıza hem de vicdanımıza aykırı düşer. Birinin isteğine uyup ötekine ihanet ettiğiniz zaman o dostunuz bilmez mi ki, aynı ihaneti kendisine de yapabilirsiniz? İşine yaradığınız için sizi dinler, ihanetinizden faydalanmaya çalışır; ama size fena gözle bakmaya da başlar; çünkü ikiyüzlü insanlar getirdikleri sözle faydalı olurlar, ama götürecekleri sözle de zararlı olabilirler.

Birine söylediğim her şeyi gereğinde, belki biraz sesimi değiştirerek, ötekine de söyleyebilmeliyim. Birinden ötekine götürdüğüm sözler önemsiz, bilinen, orta malı sözler olmalı. Hiçbirine yalan söylememizi haklı gösterecek bir durum düşünemem. Bana güvenilen bir sırrı kutsal bir emanet gibi saklarım; ama sırları elimden geldiği kadar bilmemeye çalışırım. Dostlarımla şu pazarlığı yapabilirim: Bana sırlarını açmakta az güvensinler, buna karşılık benim her söylediğimin doğruluğuna inansınlar. Dostlarım bana her zaman istediğimden çok fazla sır vermişlerdir. Philippides, Lysimakhos'a pek akıllıca cevap vermiş. Kral ona: "Dile benden ne dilersin? Ne vereyim sana?" dediği zaman: "Sırlarınızı vermeyin de ne verirseniz verin." demiş. Bakıyorum, herkes kendisine verilen işin gizli kapaklı her tarafını bilmek istiyor. Bunlar kendisinden gizlendi mi küsüyor, ben ise göreceğim işten fazlasını söylemedikleri zaman rahat ediyorum. Bilip de söylememenin üzüntüsünü duymak istemiyorum. Kötü işte kullanılmışsam bari vicdanım rahat olsun. Hiç kimseye fazla sevgiyle bağlanmak, bir uşak gibi sadık olmak istemem. Çünkü insanı ihanete alet etmeye kalkarlar. Kendine ihanet eden efendisine haydi haydi ihanet eder.

Gelgelelim öyle krallar vardır ki insanı yarı yarıya istemezler, kayıtlı şartlı bağlılıkları küçük görürler. O zaman çaresiz, kendilerine şartlarımı söylemeyi daha uygun bulurum; çünkü, kölelik bahsinde, yalnız aklın köleliğini kabul edebilirim ki, onu bile gereğince yapamıyorum.

KİTAP III, BÖLÜM I

Perhizle, reçetelerle, disiplinle yaşamaktan daha ahmakça daha hımbılca bir yaşama yolu olamaz.

KİTAP III, BÖLÜM XIII

Hekimlik Üstüne

Bir hekimin, bir başka hekimin reçetesini, hiçbir şey eklemeden ya da eksiltmeden kullandığını gören olmuş mudur dünyada? Bundan anlaşılıyor ki hekimler ünlerini, dolayısıyla kendi yararlarını hastalarının yararından çok düşünüyorlar. Aralarından en bilgesi en eski çağda bir hastaya bir tek hekimin bakmasını gerekli saymıştı; çünkü o hekim başarılı olmazsa, bir tek adamın yanlışı bütün hekimlik sanatına yüklenecek kadar büyütülmez; başarılı olursa da, tersine, şeref payı daha büyük olur. Çokluk oldukları yerde hem mesleklerini gözden düşürürler, hem de yararlı olmaktan çok zararlı olurlar. Hekimlik biliminin büyükleri arasında hiç bitmeyen ve yalnız çok kitap okuyanlarca bilinen anlaşmazlıkla yetinmeleri, besleyip sürdürdükleri görüş ayrılıklarını ve değişkenliklerini üstelik halka göstermemeleri gerekirdi.

Hekimlikteki eski çatışmaya bir örnek ister misiniz? Hierophilos hastalıkların öz kaynağını safra ve benzeri akıtlarda görür; Erasistratus kırmızı kanda; Asmlepiades gözeneklerden geçen görülmez atomlarda; Alkmeon beden güçlerinin azması ya da azalmasında; Diokles, beden unsurlarının eşitsizliğinde ve aldığımız havanın niteliğinde; Strato aldığımız besinin çokluk, çiğlik ve bozukluğunda; Hippokrates ruhlarda. Hekimlerin dostu ve benden iyi bildikleri Plinius

bu konuda sesini yükselterek der ki: Yararlanacağımız bilimlerin en önemlisi, yaşamamızı ve sağlığımızı korumakla görevli bilim, ne yazık ki, bilimlerin en kararsızı, en bulanığı, en çok değişmelere uğrayanıdır. Güneşin yüksekliğinde ya da astronomi kestirmelerinin bir rakamında aldanmanın büyük bir tehlikesi yoktur; ama tüm varlığımızla ilgili olan bu alanda, kendimizi bunca ters rüzgârların esintisine bırakmak akıl kârı değildir.

Peloponez savaşından önce bu bilimden pek söz edilmezdi; Hippokrates ün sağladı ona. Onun ortaya koyduğu her şeyi Khrysippos altüst etti. Sonra Erasistratus, Aristoteles'in torunu, Khrisippos'un bütün yazdıklarına karşı çıktı. Onlardan sonra gelen Deneyciler bu sanatı uygulamakta bambaşka bir yol tuttular. Bu sonuncuların ünü azalmaya başlayınca Herophilos bir başka hekimlik getirdi ki, Asklepiades de onu yıpratıp yıktı. Derken, ardı ardına, Themison'un, Musa'nın görüşleri geçerlik kazandı, daha sonra da Messalina'ya yakınlığıyla ünlü Vexius Valens'inkiler. Hekimlik imparatorluğu Neron zamanında Tessalus'un eline geçti, o da kendisinden önce geçerli olan her şeyi yıktı batırdı. Onun öğretisini yıkan Marsilyalı Crinas bütün hekimliği yeniden yıldızların devinimlerine bağladı, yemeyi, içmeyi, uyumayı Ay'ın ve Merih'in keyfine göre ayarladı. Onu yıkıp yerine geçen yine Marsilyalı Charinus oldu. O da, eski hekimliğe saldırmakla kalmayarak, halkın yüzyıllardır alışkın olduğu sıcak sularda tedavi yolunu değiştirdi. Kışın bile herkesi soğuk sularda yıkatıyor, hastalarını herhangi bir derenin sularına sokup çıkarıyordu. Plinius'un zamanına kadar hiçbir Romalı henüz hekim olmaya tenezzül etmemişti; bu işi yabancılar ve Yunanlılar görüyordu; nasıl ki biz Fransızlar arasında da Latinciler görmektedir; çünkü, der bir büyük hekim, dilinden anladığımız bir hekimliği, pek tutmayız kolay kolay; kendi elimizle toplayacağımız otların şifalı olabileceğine de pek inanamayacağımız gibi. Bizde bulunmayan bazı otları

kendilerinden aldığımız milletlerde hekimler varsa, onlar da kendi topraklarında yetişmeyen bizim lahana ve maydanozlarımızı, aynı tuhaflık, nadirlik ve pahalılık dolayısıyla kim bilir ne şifalı bulurlardı: Çünkü o kadar uzaktan, türlü zorluklar ve tehlikeler göze alınarak getirilen şeyleri kim küçümsemeye kalkabilir?

Hekimlikteki eski değişmelerden sonra bize kadar daha niceleri oldu; çok kez de kökten ve toptan değişmeler, zamanımızda Paraselsus'un, Fıoravanti'nin, Argenterius'unkiler gibi. Duyduğuma göre onlar sadece reçeteleri değil bütün hekimliğin özünü ve düzenini baştan başa değiştiriyor, kendilerinden önceki hekimleri bilgisizlik ve göz boyayıcılıkla suçlandırıyorlarmış. Zavallı hastanın durumu üstünde düşünmeyi size bırakıyorum!

KİTAP II, BÖLÜM XXXVII

İnsanın İstekleri

Budalalığımızın başka belirtileri arasında şu da unutulmamalı: İnsan, istekleri yüzünden kendine gerekli olanı bulamaz; bir şeyin tadına vararak değil, hayal ve hevese kapılarak, mutlu olmak için neye muhtaç olduğumuzu kestiremeyiz. Düşüncenizi keyfince kesip biçmeye bıraktınız mı, kendine göre olanı özleyip rahat edemez:

quid enim ratione timemus
Aut cupimus? quid tam dextro pede concipis, ut te
Conatus non paenitat votique
Korku ve istekler ne zaman akılla geldi?
Bunca güvenle hangi hayali kurarsın ki
Sonunda pişman olmayasın?

Juvenalis

Sokrates onun için tanrılardan yalnız kendisine yararlı olacağını bildikleri neyse onu dilermiş. Lakedemonyalılar birlikte ve ayrı ayrı yaptıkları duada kendileri için iyi ve güzel şeyler diler, bunların seçilmesini tanrıların keyfine bırakırlarmış:

Conjugium petimus partumque uxoris, at illi
Notum qui pueri qualisque futura sit uxor

Biz bir kadın ve çocuklar isteriz, ama onlar
Bilir kadının ve çocukların ne olacağını.
Juvenalis

Hıristiyan, Tanrının dilediği olsun diye dua eder; çünkü Kral Midas'ın şairlerce uydurulan haline düşmek istemez. Bu kral tanrılardan, her dokunduğunun altın olmasını istemiş. Duası yerine getirilmiş: Şarabı altın olmuş, ekmeği altın, yatağının kuş tüyleri altın, gömleği, hırkası altın. Böylece, kavuştuğu isteğinin ağırlığı altında ezilmiş, dayanılmaz bir bolluğa gömülür olmuş. O zaman dilediğinin tam tersini dilemiş tanrılardan.

Attonitus novitate mali, divesque miserque.
Effugere optat opes, et quae modo voverat, odit.
Şaşmış bu yeni belaya; hem zengin olmuş hem fakir,
Kurtulmak istemiş, istemez olası bu hazineden.
Ovidius

Kendimden de bir şey anlatayım. Gençliğimde en çok istediğim şey Saint–Michel şövalyesi olmaktı; çünkü o zamanlar bu şövalyelik Fransız soyluları arasında pek az kişinin ulaşabildiği en büyük şeref payesiydi. Kader bu isteğimi tuhaf bir şakayla yerine getirdi. Ona ulaşmak için beni yerimden kaldırıp yükseltecek yerde, daha da cömert davranarak sanki, o şerefi ucuzlatıp alçalttı, benim omuzlarıma, daha da aşağılara kadar indirdi!

Kleobis'le Biton, Trophonius'la Agamedes, ilk ikisi Tanrıçalarından, son ikisi Tanrılarından, dindarlıklarına en uygun ödülü dilemişler ve gördükleri ödül ölüm olmuş; o kadar ayrıdır çünkü tanrıların görüşleri bizimkilerden!

KİTAP II, BÖLÜM XII

İnsan Bilgisi

Alçakgönüllülüğün başka bir çeşidi vardır ki kendini yüksek görmekten gelir. Birçok şeylerde bilgisizliğimizi kabul ederiz, akıl erdiremediğimiz taraflar olduğunu edebimizle açığa vururuz. İsteriz ki bizi dürüst, namuslu adam bilsinler ve başka şeyleri bildiğimizi ileri sürdüğümüz zaman inansınlar bize. Anlaşılmaz şeyleri, mucizeleri uzakta aramaya ne lüzum var, her gün gördüğümüz şeyler arasında öyle anlaşılmaz gariplikler var ki mucizeler oyuncak kalır onların yanında. Bizi dünyaya getiren tohum, o bir damla akıt ne müthiş şeydir. İçinde babamızın yalnız beden biçimi değil, duyguları, düşünceleri, eğilimleri bile var. Bu bir damla su bunca halleri neresinde saklıyor?

KİTAP II, BÖLÜM XXXVII

Dil Üstüne

Düşünce ve sanat adamları sözleri ve yazılarıyla dile değer kazandırırlar. Bu işi, dile yenilikler getirmekten çok onu bükmek, imkânlarını çoğaltmak, gücünü artırmak yoluyla yaparlar. Yeni kelimeler getirmezler. Onları zenginleştirir, anlamlarını ve kullanımlarını sağlamlaştırır, derinleştirirler; onlara alışılmamış bir çeşni verirler; ama bunu da dört bir yanı düşünerek, ustalıkla yaparlar. Zamanımızın yazarlarına bakınca herkesin harcı olmadığı anlaşılıyor bu işin. Herkes gibi konuşmayı küçümseyerek cüretli işlere girişiyorlar. Ama hünersizlik ve zevksizlik yüzünden yaya kalıyorlar. Ortaya bir sürü zoraki tuhaflıklar, soğuk anlamsız yapmacıklar çıkarıyorlar, bunlar anlatılmak istenen şeyi yükseltecek yerde alçaltıyor. Yenilik oldu mu bayılıyorlar. İşe yarayıp yaramadığı umurlarında değil. Yeni bir kelime kullanmak isteğiyle eskisini atıyorlar, çok defa da attıkları kelime yenisinden daha kuvvetli, daha diri duruyor.

Dilimizde zengin imkânlar görüyorum: Ama onu pek az işlemişiz. Avda ve savaşta kullandığımız kaba dille neler yapılmaz; dilden bol bol kelime alabiliriz. Konuşma dilinin deyimleri otlar gibi yer değiştirdikçe daha gürbüz, daha bereketli oluyor.

Dilimiz zengin olmasına zengin ama, daha fazla kıvraklık ve sağlamlık ister. Çok yerde coşkun bir düşünceyi kaldır-

mıyor. Sıkı bir yürüyüşe geçtiniz mi, dil gevşeyip kalıyor. O zaman Latinceye yahut Yunancaya başvurmak zorunda kalıyorsunuz. Halkın ağzındaki kelimelerin gücünü biz kolay kolay göremiyoruz. Çünkü orta malı olarak kullanıla kullanıla bu kelimeler ayağa düşmüş, güzellikleri bayağılaşmış. Nice değerli sözler, güzel benzetmeler vardır ki halkın ağzına düştükten sonra, zamanla renkleri bulanmış, güzellikleri solmuştur. Ama burunları koku alanlar bu deyimlerin tadına varırlar, onları ilk defa söylemiş olanların değeri de yere düşmekle kaybolmaz.

Bilimler de her şeyi pek fazla inceltiyorlar; herkesin bildiği tabii yoldan çıkarıp bambaşka ve yapmacıklı bir kılığa sokuyorlar. Bizim evde uşaklık eden delikanlı aşkın ne olduğunu biliyor, içinde de yaşıyor. Ona Léon Hébreu'yü, Ficin'i okuyun. Bu adamlar ona kendinden, kendi düşüncelerinden, kendi yaptığı işlerden sözedecekler ve o, hiçbir şey anlamayacaktır bunlardan. Aristo'yu okurken onda benim duyduğum, yaşadığım şeyleri tanımaz oluyorum. Her şey okulun gerektirdiği bir kılığa bürünüyor. Bundan ne kazanılıyor bilmem! Ben olsam onlar gibi tabiatı sanatlaştıracak yerde sanatı tabiileştirirdim.

Kitap ve Hayat

Ne yaparsınız bu adamlara: Yazılı olmayan lafı dinlemezler, kitaba geçmedikçe sözlere inanmazlar; gerçeğe sakallı olmadıkça kulak vermezler. Budalalıklar yazı kalıbına döküldü mü bir ciddilik kazanıyor. "Bir yerde duydum" derseniz olmaz. "Bir yerde okudum" diyeceksiniz. Ben insanların sözleriyle yazılarını ayırt etmediğim için konuşurken yapılan yanlışların yazarken de yapıldığını bildiğim, zamanımıza eski zaman kadar değer verdiğim için bir dostun dediklerine büyük bilginlerin sözleri kadar değer veriyorum; kitaplar kadar kendi gördüklerimden de faydalanıyorum. Onlar der ki: Erdem uzamakla daha büyük olmaz. Ben de derim ki: Gerçek ihtiyarlamakla daha akıllı olmaz. Hep söylerim: Örneklerimizi yalnız yabancılardan ve kitaplardan almak budalalıktır. Örnek bakımından zamanımız Homeros ve Platon zamanından daha az zengin değildir. Ama çoğumuzun istediği doğru söz söylemek değil, bilginlik taslamaktır. Sanki Plotin yahut Vascossan'ın dükkânından getireceğimiz tanıtlar kendi köyümüzden getireceğimiz tanıtlardan daha soyluymuş gibi. Gözümüzün önünde olup bitenleri, yararsız eklentilerden ayırıp belirtmeye, düşüncelerimizi onlar üzerinde işletip değerlerini meydana çıkarmaya gücümüz yetmiyor.

KİTAP III, BÖLÜM XIII

Kitapların Değeri

Bir insanın değerini anlamak istedim mi, kendinden ne kadar memnun olduğunu, söylediklerini, yaptıklarını kendini ne dereceye kadar beğendiğini sorarım. Şu türlü mazeretleri pek dinlemek istemem: Bu işi laf olsun diye, şakacıktan yaptım;

> Ablutum mediis opus est incudibus istud.
> *İşi daha bitmeden çıktı tezgâhtan.*
> Ovidius

bir saat bile durmadım üstünde; yaptıktan sonra bir daha gözden geçirmedim. Öyleyse, derim, bırakın bu işleri de hangi eseriniz sizi tam veriyorsa, değerinizin hangisiyle ölçülmesini istiyorsanız onu gösterin bana. Sonra şunu sorarım: Eserinizde en güzel bulduğunuz nedir? Şu parça mı, bu parça mı? Onda da beğendiğiniz yapısındaki hoşluk mu, kullandığınız malzeme mi, bir buluş, bir düşünce, bir bilgi mi? Hep görüyorum çünkü, insan başkasının işi kadar kendi işini değerlendirmekte de aldanıyor; sadece araya his karıştığı için değil, asıl değeri bilmediği, ayırt edemediği için. Bu eser, kendi gücü ve talihiyle onu yapanın buluş ve bilgi gücünü aşabilir. Ben kendi hesabıma en az kendi eserimin değerini kesti-

rebiliyorum: *Denemeler*'i bir batırır, bir çıkarırken hep kararsızlık ve şüphe içindeyim.

Kimi kitaplar vardır, salt konularıyla yararlı olurlar: Değerlerinde yazarın payı yoktur. Üstelik öyle iyi kitaplar, öyle faydalı işler vardır ki insan yapmış olduğuna utanır. Mesela ben şimdi tutsam istemeye istemeye bizim memleketin yemeklerini, kıyafetlerini yazsam, zamanımızdaki kralların fermanlarını, halkın eline geçen mektuplarını toplasam; güzel bir kitabın özetini çıkarsam (ki güzel bir kitabın her türlü özeti saçma bir özet olur ya!) ve o kitap sonradan kaybolsa, buna benzer daha başka işlere girişsem. Elbette gelecek nesiller bu yazılarımdan eni konu yararlanabilir; ama ben o zaman talihimden başka neyimle övünebilirim? Nice ünlü kitaplar, böylesi kitaplardır.

Birkaç yıl önce Philippe de Commines'i okuyordum. Çok iyi bir yazardır şüphesiz Commines. Kitabında şu yabana atılmaz söz gözüme çarpmıştı: İnsanın efendisine ettiği hizmet onun bu hizmete verebileceği karşılığı aşmamalı. Meğer bu sözün değeri yazarda değil salt kendindeymiş. Aynı söze geçenlerde Tacitus'ta rastladım: İyilikler insana, karşılığını verebileceğini sandığı sürece hoş gelir. Bu ölçüyü aştılar mı onları minnetle değil kinle karşılarız. Seneca aynı şeyi daha kuvvetle söylüyor: *İnsan karşılık veremediğinden utandı mı* karşılık verecek kimsesi olmasını istemez. Cicero da, biraz daha gevşek: Memnun edemeyeceğini sanan, kimsenin dostu olamaz, diyor.

Bir konu, cinsine göre, bir adamı bilgili, zengin hafızalı gösterebilir. En kişisel, en değerli tarafını, ruhunun asıl gücünü ve güzelliğini anlayabilmek için, kendinden olanla olmayanı ayırt etmek, kendinden olmayan şeyleri de nasıl seçtiğine, düzenlediğine, nasıl bir şekil ve dil kullanıldığına bakmak gerek. Başka türlü olur mu? Ya söylediğini başka yerden almış ve daha kötü bir şekle sokmuşsa? Çok kez böyle oluyor. Kitaplarla alışverişim azsa yeni bir şairde gördüğüm güzel

bir buluşu övmeye cesaret edemem; önce bilen birinin bana o parçanın şairin kendi malı olup olmadığını söylemesi gerek. O zamana kadar dilimi tutarım, neme gerek.

KİTAP III, BÖLÜM VIII

Yılların elimizden çekip aldığı yaşama zevklerini dişimiz tırnağımızla savunmalıyız.

KİTAP I, BÖLÜM XXXIX

Derler ki, uzun süren hayat, hayatların en iyisi değildir, uzun sürmeyen ölümse ölümlerin en iyisidir.

KİTAP III, BÖLÜM IX

Ah bir dost! Eskiler dostluğun sudan ve ateşten daha zorunlu ve daha tatlı olduğunu söylerler, ne doğru.

KİTAP III, BÖLÜM IX

Düşünce Gelenekleri

İnsanların düşüncelerinin çoğu, dinler ve kanunlar gibi, eskiden beri süregelen inanışlara dayanır. Herkesin konuştuğu gibi konuşmayı öğreniriz, herkesin düşündüğü gibi düşünmeyi de tanıtma örgüsü ile birlikte benimseriz; içimize yerleşen bu sağlam örgüyü artık sarsamayız, doğruluğundan şüphe edemeyiz. Tersine herkes bu dışardan gelme inanışı elinden geldiği kadar berkitmeye çabalar.

KİTAP I, BÖLÜM II

Hiçbir iyi insan yoktur ki, bütün yaptıkları ve düşündükleri yasalara vurulursa hayatında on kez idamlık suç işlememiş olsun, hem de ceza görmeleri ve yitirilmeleri çok yazık ve çok haksız da olsa. Öyle insan da vardır ki yasalara uymayan hiçbir şey yapmamış da olsa iyi insan diye övülmeyi hak etmez ve filozofi onu haklı olarak kırbaçlar.

KİTAP III, BÖLÜM IX

Kanunlar

Aklın o kadar çeşitli yolları vardır ki hangisinden gideceğimizi bilemeyiz. Görgünün de öyle. Olaylara bakarak çıkarmak istediğimiz sonuçlar pek inanılır gibi değildir. Çünkü olaylar hiçbir zaman eşit olmazlar. Bu dünyada gördüğümüz şeylerin ortak özelliği ayrı ve değişik olmalarıdır.

Bununla beraber kanunları çoğaltarak yargıçların yetkilerini daraltmak, yargılara sınır çizmek düşüncesine de yanaşmıyorum. Bu düşüncede olanlar şunu unutuyorlar ki, kanunları yapmakta olduğu kadar onların yorumlanmasında da hürriyet ve yetki vardır. Yargıçlarımızı kanunlar üzerinde fikir yürütmek ve karar vermek işinde o kadar serbest bıraktık ki hiçbir hürriyet bundan daha keyfi, bundan daha geniş olmaz. Kanun adamlarımız bin bir çeşit özel haller düşünüp her biri için ayrı kanun yapmakla ne kazandılar? Bunları ne kadar çoğaltsak insan işlerinin sonsuz değişikliğini karşılayamayız. Bu kanunları yüz defa daha arttırsanız, gelecekteki olaylar arasında öyleleri bulunacaktır ki bizim hayattan alıp kitaba koyduğumuz olaylarda hiçbirine benzemeyecek yeni maddeler koymayı gerektirecektir. Durmadan değişen insan hallerinin değişmez kanunlarla ilgisi pek azdır. En iyi kanunlar en az ve öz, en genel olanlardır. Bana sorarsanız kanunlar bizimkiler kadar çok olacağına hiç olmasa daha hayırlıdır.

Tabiatın kanunları bizim yaptıklarımızdan her zaman daha akıllıcadır.

KİTAP III, BÖLÜM XIII

Bir kavgaya sudan sebeplerle katılanların, sudan sebeplerle ayrılıvermeleri olağandır.

KİTAP III, BÖLÜM X

Bütün kamusal eylemler kararsız ve değişken yorumlara uğrar, çünkü çok fazla insan akıl yürütür onlar üstüne.

KİTAP III, BÖLÜM X

Ben insanın iş görmesini, yaşama çabasını uzatabildiği kadar uzatmasını isterim. Ölüm, lahanalarımı dikerken bulmalı beni; ama ölüm korkusu, hele kusurlu bahçemi yitirme korkusu içinde değil.

KİTAP I, BÖLÜM XX

Söz Özgürlüğü

İster sözle olsun, ister davranışla, zorbalığın her çeşidinden nefret ederim. Düşüncemizi duyular yoluyla aldatan gösterişlere her zaman karşı koymuşumdur. Üstün sayılan insanlara yakından bakınca anladım ki çoğu, herkes gibi insandır.

Rarus enim ferme sensus communis in illa.
Yüksek mevkilerde sağduyuya az rastlanır.
Juvenalis

Kralların şaştığım tarafı, hayranlarının bu kadar bol olmasıdır. Her şeyimizi emirlerine verelim, ama düşüncemiz bize kalsın. Önlerinde bükülen, dizlerimiz olsun, aklımız değil.

Melanthius'a Dionysios'un bir tragedyası hakkında ne düşündüğünü sormuşlar: "Laf kalabalığından tragedyayı görmedim ki" demiş. Onun gibi, büyüklerin nutukları üstüne hüküm verecek olanlar da şöyle diyebilirler: "Bu kadar ciddilik, büyüklük, şatafat içinde sözlerinin gerçek anlamı anlaşılmıyor ki." Bilgiçlik, çok yüksek mevki ve şöhretlerle de bir araya geldi mi büsbütün tehlikeli oluyor. Geçen gün bir yerde dev şöhretli bir adam, masasında rahat rahat ko-

nuşulan önemsiz bir bahse karıştı ve söze şöyle başladı: "Kim böyle düşünmüyorsa yalancıdır, cahildir..." insan düşüncesi böyle bir yola saptı mı hançerinizi hazırlayıp tetik durun.

KİTAP III, BÖLÜM VII

Her okuldan bütün filozofları birleştiren genel bir anlaşma varsa o da en iyi şeyin ruh ve beden rahatlığı olduğudur; ama nerede, kimde bulabiliriz bu rahatlığı?

KİTAP III, BÖLÜM II

Güzel eylemlerin karşılığını başkalarından beklemek, çok kararsız ve bulanık bir varlığa bel bağlamak olur.

KİTAP III, BÖLÜM II

Ben ne isem, ne durumdaysam, eylemlerim de ona göre, ona uygun olur.

KİTAP III, BÖLÜM II

Vicdan Özgürlüğü

İyi niyetlerin, ölçüsüzce yönetildikleri zaman, insanları çok kötü sonuçlara götürdüğü oluyor. Fransa'yı iç savaşlarla bunaltan bugünkü çatışmada tutulacak en iyi, en sağlam yol şüphesiz memleketin eski dinini ve düzenini sürdüren yoldur. Ama bu yolu tutanlar arasında (çünkü sözünü ettiklerim bu yoldan yararlanıp özel kinlerini boşaltanlar, cimriliklerini doyuranlar, krallara yaranmak isteyenler değil, dinlerine gerçekten bağlı olanlar, yurtlarında barışı ve güveni kutsal bir sevgiyle yaşatmak isteyenlerdir), evet bu berikiler arasında diyorum, birçokları var ki tutkuları yüzünden aklın sınırları dışına çıkıyorlar, haksız, hoyratça ve çılgınca davranışlara kapılıyorlar bazen.

Dinimizin yasalarla egemen olmaya başladığı ilk zamanlarda inanç çabasının birçoklarını her çeşit pagan kitaplarına saldırttığı, bu yüzden aydın kişileri eşsiz hazinelerden yoksun bıraktığı su götürmez. Bence bu kargaşanın bilimlere ve sanatlara verdiği zarar barbarların çıkardığı bütün yangınlardan daha büyük olmuştur. Cornelius Tacitus iyi bir kanıtıdır bunun; çünkü akrabası olan imparator Tacitus onun kitaplarını özel bir buyrukla bütün kitaplıklara koydurttuğu halde, bizim inancımıza uymayan birkaç cümle yüzünden bu kitapları yok etmek isteyenlerin elinden bir teki bile sağlam

kurtulamamıştır. Şunu yaptılar: Bizden yana olan bütün imparatorlara hiç çekinmeden yalan övgüler buldular, bize karşı olanlarınsa her yaptıklarını toptan lanetlediler; dönme adını verdikleri Julianus'a yaptıkları gibi.

Aslında eşine az rastlanır çok büyük bir insandı o. Filozofların dedikleri içine iyice işlemiş, bütün eylemlerini onlara uydurmaya çalışmıştı. Gerçekten hiçbir erdem yoktur ki onda pek seçkin örnekleri bulunmasın. İffetten yana (ki bütün hayatı bunu açıkça ortaya koyar) onu İskender'e ve Scipio'ya benzetirler; kendisine getirilen çok güzel tutsak kadınlardan hiçbirini görmek bile istemedi, oysa en diri gençlik çağındaydı; çünkü Partlar onu öldürdükleri zaman daha otuz bir yaşındaydı. Adaletine gelince, çatışanları ayrı ayrı dinlemek zahmetine katlanırdı; üstelik karşısına çıkanların hangi dinden olduklarını merak edip sorar, ama bizim dinimizden olanlara karşı duyduğu hasımlık adalet terazisinde hiç de ağır basmazdı. Kendiliğinden birçok iyi yasalar koydu ve öncekilerin aldığı bacların, vergilerin çoğunu kaldırdı.

Yaptıklarını gözleriyle görmüş iki iyi tarihçi var. Bunlardan biri, Marcellinius, tarihinin birçok yerlerinde Julianus'un Hıristiyan edebiyatçı ve gramercilerinin okul ve öğretimlerini yasaklamasını kınar ve bu yaptığının dile düşmeyip unutulmasını dilediğini söyler. Bizimkilere karşı daha kötü şeyler yapmış olsaydı, bize sevgisi olan bu tarihçi onları da yazmayı unutmazdı elbet. Bu imparator bizlere karşı sertti doğrusu ama zalimce düşman değildi. Şu hikâyeyi bizimkilerin kendileri anlatır: Julianus bir gün, Kalkedonya şehri çevresinde dolaşırken, oranın piskoposu gözleri kör Marius ona: "İsa'ya hıyanet eden kötü insan" demek cüretinde bulunmuş, buna karşı İmparator sadece: "Git, zavallı adam, git, yitirdiğin gözlerine ağla," demekle yetinmiş. Piskopos da buna şu karşılığı vermiş: "İsa'ya şükrediyorum, senin hayasız yüzünü görmemem için gözlerimi kör etti." Derler ki filozofça bir sabır gösterisi yapıyormuş bunu söylerken. Ne

denirse densin, bu olay onun bizlere ettiği söylenen zulümlere örnek gösterilmez pek. Öteki tanık tarihçimiz Eutropius: "Hıristiyanlığın düşmanı, ama hiç kan akıtmayan bir düşmanıydı," der.

Adaleti üstüne şunu da söyleyebiliriz ki, gösterdiği bütün sertlik olsa olsa, imparatorluğunun başlangıcında kendinden önceki imparator Konstantin'in yolunda gidenlere karşı olmuştur. Tokgözlülüğüne gelince, herhangi bir asker gibi yaşamış ömrü boyunca; barış zamanında savaşın yoksullluklarına alışmak ister gibi beslemiş kendisini. Öylesine uyanık kalırmış ki her zaman, üçe dörde böldüğü gecenin en azıymış uykuya verdiği; üst yanını kendi gözüyle ordusunu ve bekçilerini görmeye ya da okumaya vermiş. Bütün değerleri arasında her türlü edebiyattan anlayışı başta gelir. Derler ki, Büyük İskender yattığı zaman, uyku düşünmesine, okumasına engel olmasın diye yatağının yanına bir leğen koydurur ve bir bakır top tutarmış yatak dışına uzanan elinde: Uyku bastırdı mı top parmaklarından leğene düşecek, o da gürültüden uyanacak. Julianus istediğini öyle gergin bir ruhla isterdi ki, şaşılası perhizkârlığı dolayısıyla da başı o kadar az dumanlanırdı ki, uyumamak için böyle yollara başvurmak gereğini duymazdı. Askerlik bilgisine gelince, bir büyük kumandanın bütün yetkileri vardı onda. Zaten bütün ömrü savaşlarda geçti, en çok da Fransa'da Almanlar ve Franklarla savaştı. Tarihte ondan çok serüvenleri olmuş, kendini ondan daha çok gösterme fırsatı bulmuş adam azdır. Ölümü Epaminondas'ınkine benzer: Bir okla vurulur, oku kendi eliyle çıkarmaya çalışır ve çıkaracakken eli kesilip tutamaz olur. O halinde, askerlerini coşturmak için kapışma yerine götürülmesini ister; askerleri savaşı yiğitçe onsuz sürdürürler, gece iki orduyu ayırıncaya kadar. Felsefe ona hayatı ve insan hallerini küçümsemeyi öğretmişti. Ruhların ölmezliğine de sağlam bir inancı vardı.

Din konusunda, tutumu toptan bozuktu. Bizim dinimizi bıraktığı için *dönme* demişler kendisine; oysa benim aklıma daha yakın gelen, Hıristiyanlığı zaten içtenlikle benimsememiş, yasaların hatırı için ve imparatorluğu avucuna alıncaya kadar benimser görünmüş olmasıdır. Kendi dininde öylesine kör inançları vardı ki, çağında kendi dindaşları bile alay ediyorlardı onunla: Partları yenseydi kurban kesmekten öküzlerin neslini kuruturdu, diyorlardı. Kâhinlik bilgisine de kaptırmış kendini. Her çeşit fal belirtilerine önem veriyormuş. Ölürken tanrılara şükretmiş kendisini habersiz öldürmek istemediler, öleceği yeri ve saati çok önceden bildirdiler, onu şanı şerefi içinde yiğitçe ölmeğe layık gördüler diye. Marcus Brutus gibi o da önce Galya'da sonra, İran'da ölümüne yakın garip görüntülerle karşılaşmıştı.

Vurulduğu zaman sözde: "Beni yendin, Nazaretli" (İsa), ya da: "Gözün aydın, Nazaretli," demişmiş. Demiş olsaydı, orduda yanında bulunmuş, ölümü sırasında her yaptığını her söylediğini izlemiş olan benim tanık tarihçiler unutmazlardı bunu ve buna benzer başka uydurmaları.

Asıl konumuza dönelim: Marcellinus der ki, o içinden hep pagandı, ama askerlerinin çoğu Hıristiyan olduğu için açığa vurmuyordu bunu. Sonunda kendini yeterince güçlü bulunca tanrıların tapınaklarını açtırdı ve putlara tapılması için elinden geleni yaptı. Yaptıklarından biri de şu oldu: Konstantinopolis'te Hıristiyan kilisesinin başındakiler arasında çatışmalar yüzünden halkın birbirinden koptuğunu görünce sarayına çağırdı onları, halkı birbirine düşürmelerine çattı, buna son vermelerini, herkesin kendi inancına korkusuzca bağlı kalabilmesi gerektiğini söyledi. Titizlikle istediği bu vicdan özgürlüğünün ayrılmaları, bölünmeleri daha artıracağını ve böylece halkın kendisine karşı birlik olmasını önleyeceğini umuyordu; çünkü kimi Hıristiyanların zalimliğini görerek dünyada insana insan kadar kötülük edebilecek hiçbir hayvan olmadığını anlamıştı.

Söylemek istediği buydu aşağı yukarı. İşin düşündürücü yanı şudur ki İmparator Julianus'un halk arasında anlaşmazlığı körüklemek için başvurduğu vicdan özgürlüğünü bizim krallarımız iç savaşı söndürmekte kullanıyorlar şimdi. Bir bakıma denebilir ki tarafları inançlarını sürdürmekte serbest bırakmak, ayrılığı yaymak geliştirmek hiçbir sınırla, yasa engeliyle dizginlenmediği için büsbütün artırmak olur. Bir bakıma da denebilir ki tarafları inançlarını yürütmekte alabildiğine serbest bırakırsak, kolaylık ve rahatlık onları yumuşatır, gevşetir; azlığın, yeniliğin, zorluğun sivrilttiği dürtü körletilmiş olur. Ama ben, krallarımızın dindarlık şerefine saygıyla, daha çok şuna inanıyorum ki, istediklerini yapmadıkları için, yapabildiklerini ister göründüler.

KİTAP II, BÖLÜM XX

Ben derim ki erkekler ve dişiler aynı kalıptan çıkmadır; eğitim ve gelenekler dışında, büyük bir ayrılık yoktur aralarında.

KİTAP III, BÖLÜM V

Kitaplar

İki alışveriş, (dostluk ve aşk) rastlantılara ve başkalarına bağlıdır; biri aramakla bulunmaz kolay kolay, öteki yaşla solar gider. Onun için hayatımı doldurup doyuramazdı onlar. Üçüncü alışveriş, kitaplarla kurduğumuz ilişkidir ki daha sağlam ve daha çok bizimdir. Ötekilerin başka üstünlükleri vardır, ama bu üçüncüsü daha sürekli ve daha kolayca yararlıdır. Ömür boyu yanı başımda, her yerde elimin altındadır. Kitaplar yaşlılığımda ve yalnızlığımda avuturlar beni. Sıkıntılı bir avareliğin baskısından kurtarır, hoşlanmadığım kişilerin havasından dilediğim zaman ayırıverirler beni. Fazla ağır basmadıkları, gücümü aşmadıkları zaman acılarımı törpülerler. Rahatımı kaçıran bir saplantıyı başımdan atmak için kitaplara başvurmaktan iyisi yoktur; hemen beni kendilerine çeker, içimdekinden uzaklaştırırlar. Öyleyken, onları yalnız daha gerçek, daha canlı, daha doğal rahatlıklar bulamadığım zaman aramama hiç de kızmaz, her zaman aynı yüzle karşılarlar beni.

Atını yularından tutup ardından çekene yürümek kolay gelir, derler. Bizim Jacques, Napoli ve Sicilya kralı, o genç, güzel, gürbüz adam, sedyeyle taşıtırmış kendini uzun yollarda, başı fukara işi bir yastığa dayalı, boz kumaştan bir giysi ve takkeyle; ama şahane bir alay gelirmiş ardından: tahtıre-

vanlar, yularından çekilen türlü türlü binek atları, rütbeli cübbeli kodamanlar, görevliler: Bu ne perhiz, bu ne turşu dedirtecek gibi. İyileşmek elinde olan bir hastaya acınmaz. Pek doğru olan bu atasözünü ben denemiş ve kullanmış olarak, kitaplardan gördüğüm yarar için söyleyebilirim. Gerçekten ben kitapları, kitap nedir bilmeyenlerden fazla kullanmam diyebilirim. Cimriler nasıl günün birinde kullanacağım diye hiç dokunmazlarsa definelerine, ben de öyle saklarım kitaplarımı. Ruhum onların benim olmasıyla doyar, yetinir. Savaşta, barışta kitapsız yola çıktığım olmaz; yine de hiç kitap açmadığım günler, aylar olur. Biraz sonra, yarın, canım istediği zaman okurum, derim. Zaman yürür gider beni dertlendirmeden; çünkü kitaplarımın dilediğim zaman bana sevinç verecekleri, yaşamama destek olacakları düşüncesi anlatabileceğimden daha büyük bir rahatlık verir bana. İnsan hayatı denen bu yolculukta benim bulduğum en iyi nevale kitaplardır, ve ondan yoksun anlayışta insanlara çok acırım.

KİTAP III, BÖLÜM III

Vermekte aşırı giden bir kralın uyrukları istemekte aşırı giderler: Akla göre değil örneklere göre pay biçerler kendilerine.

KİTAP III, BÖLÜM VI

Bir düzeni sarsanlar, onun yıkılmasıyla ilk ezilenler olur çok kez. Kargaşalığı çıkaran, yararını kendi görmez pek: Başka balıkçılar için suları bulandırmış olur.

KİTAP I, BÖLÜM XXIII

Dünya Yurttaşlığı

Sokrates söylemiş diye değil, kendi tabiatıma uyarak, üstelik aşırılığa bile kaçarak, bütün insanları hemşerim sayıyorum. Bir Polonyalıyı tıpkı bir Fransız gibi kucaklıyorum, dünya ile akrabalığımı kendi milletimle akrabalığımın üstünde tutuyorum. Doğduğum yerin pek o kadar düşkünü değilim. Kendi düşüncemle vardığım yeni bilgiler, bana yalnız esintilerle edindiğim hazır ve gelişigüzel bilgilerden daha değerli gelir. Kendi kazandığımız temiz dostluklar nerde, iklim ve kan dolayısıyla bağlı olduğumuz dostluklar nerde! Tabiat bizi özgür ve bağımsız yaratmış, bizse tutup kendimizi birtakım çemberler içine hapsediyoruz.

Talih bazı olayları ustaca düzenliyor sanki: Helena oğlu Konstantin Bizans imparatorluğunu kurdu, ve bu imparatorluk Helena oğlu Konstantin'le sona erdi.

KİTAP I, BÖLÜM XXXIV

İlgimizi anlattığı şeylere değil kendisine çeken söz ustalığından nefret!

KİTAP I, BÖLÜM XXV

Baştakiler ve Biz

Bizi yöneten, dünyayı ellerinde tutan kimselerin bizim kadar akıllı olması, bizim yapabileceğimiz kadarını yapması yetmez. Bizden çok üstün değillerse bizden çok aşağı sayılırlar. Çok şeyler vaat ettikleri için çok şeyler yapmak zorundadırlar.

KİTAP III, BÖLÜM VII

Başkalarından aktardığım sözleri kendi söylediklerimi değerlendirecek biçimde seçebilmiş miyim, ona bakılsın. Çünkü ben, kimi zaman dilimin kimi zaman kafamın yetersizliği yüzünden gereğince söyleyemediğim şeyleri başkalarına söyletirim. Aktardığım sözleri saymam, tartarım.

KİTAP II, BÖLÜM X

Kedimle oynadığım zaman, kim bilir, belki benim onunla oyalandığımdan çok o benimle oyalanıyor.

KİTAP II, BÖLÜM XII

Yabancıdan Kaçınma

Bizim Fransızların bir huyu var: Kendi bildiklerine benzemeyen bir yaşayış, bir hal gördüler mi şaşırır, ürkerler. Bunda o kadar ileri giderler ki Fransız olmaktan utanacağım gelir. Köylerinden çıktılar mı sudan çıkmış balığa dönecekler neredeyse. Nereye giderlerse gitsinler kendi âdetlerini de beraber götürür, yabancı âdetleri kötü görürler. Macaristan'da bir Fransız gördüler mi bayram eder, canciğer olur ve kafa kafaya verip gördükleri barbarca şeyleri çekiştirmeye başlarlar. Bir şey Fransız olmadı mı barbardır onlara göre. Üstelik bunlar yabancıları tanıyabilen zeki Fransızlardır. Çoğu bir yere, dönmek için gider. Seyahatlerinde içlerine kapanır, her şeyden gocunur, konuşmaz, kimseye açılmazlar: Dünyalarına yabancı bir hava bulaşacak diye ödleri kopar.

KİTAP III, BÖLÜM IX

Hizmetçilerimiz bize kuşlardan, atlardan, köpeklerden daha ucuza hizmet ediyorlar, üstelik bu hayvanlara gösterdiğimiz meraklı, özenli dikkati de göstermiyoruz hizmetçilerimize.

KİTAP II, BÖLÜM XII

Halk ve Kral

Kral Hieron'un en çok yakındığı şey, insan hayatının en güzel, en tatlı meyvesi saydığı dostluktan, karşılıklı bağlanmadan yoksunluktur. Benim için elinden geleni ister istemez yapacak olan bir insanın sevgisine, iyi niyetine nasıl inanabilirim? Önümde eğilip bükülmesinin, bana diller dökmesinin ne değeri olabilir? Bunları yapmamazlık edemez ki. Bizden korkanlardan gördüğüm saygı, saygı değildir. Onların saygısı bana değil, krallığadır.

Maximum hoc regni bonum est
Quod facda domini cogitur populus sui
Quam ferre tam laudare.
Hükümdarların kavuştukları en büyük nimet,
Halkın hem dertlerini çekmesi hem de üstelik
Onları övmek zorunda olmasıdır.
Seneca

Kralın iyisi kötüsü, sevileni sevilmeyeni hep aynı saygıyı görür. Bir kralsam, halkın bana çatmaması beni sevmesine alamet sayılmaz, çünkü çatmak istese çatamazdı. Ardımdan gelenler dostum oldukları için gelmiyorlar; halleşip dertleşemeyen insanlar arasında dostluk olamaz. O kadar yükseklere çıkmışım ki insanlarla alışverişim kalmamış, birbirimizden çok ayrılmış, çok uzaklaşmışız.

KİTAP I, BÖLÜM XLII

Pazarlık

Para vermekten haz duyarım; omuzlarımdan bir yük atmış, bir çeşit kölelikten kurtulmuş gibi olurum. Ayrıca para verirken doğru bir iş yapmanın, başkasını memnun etmenin keyfini duyarım. Ama hesap, kitap, pazarlık isteyen alışverişlere yanaşmam; bu türlüsünü benim yerime yapacak kimse olmadı mı işin uzamasına meydan vermem. Tabiatıma çok aykırı gelen o iğrenç konuşmalara düşmektense bırakır kaçarım. Dünyada pazarlık kadar iğrendiğim bir şey yoktur.

KİTAP I, BÖLÜM XIII

İmparatorların da, kunduracıların da ruhları aynı kalıptan çıkmadır.

KİTAP II, BÖLÜM XII

Savaş Üstüne

Gelelim savaşa: İnsanların en büyük, en şatafatlı eylemlerinden biri olan savaşı, bizim hayvanlara üstünlüğümüzü göstermekte mi kullanacağız, yoksa, tam tersine, budalalığımızı, eksikliğimizi mi? Doğrusu, birbirimizi paralayıp öldürme, kendi türümüzü yıpratıp yok etme sanatımızın, bu sanattan yoksun olan hayvanları imrendirecek bir yanı olmasa gerek.

Ne zaman bir aslanı
Daha güçlü bir aslan öldürdü?
Hangi ormanda
Büyük domuzun dişi küçük domuzu paraladı?
Juvenalis

Ama hayvanların tümü bu marifetten uzak kalmış da denemez: Baları ları arasında da azgın çatışmalar olur, iki hasım ordunun başları bizim krallar gibi davranırlar:

Bir kavgadır kopar iki bey arasında çok kez
O zaman seyredin arı milletindeki azgınlığı
O coşkun vızıltılı savaş hengâmesini.
Vergilus

Bu yaman tasviri her görüşümde insanların saçmalığını, budalalığını okur gibi olurum onda. Çünkü azgınlığı ve korkunçluğuyla insanı kendinden geçiren savaş tepinmeleri, o gümbürtü ve çığlık kasırgası,

Kimi yerde bir parıltı sarar gökleri
Ayak patırtıları yükselir her yandan
Dağlara çarpan bağrışmalar
Yankılanır yıldızlara doğru.
Lucretius

o kaç binlerce silahlı insanın korkunç düzenliliği, bunca azgınlık, bunca coşkunluk, bunca yiğitlik... bütün bunların ne boş nedenlerle parlayıverdiğini ve ne sudan nedenlerle sönüverdiğini düşününce gülüyor insan:

Paris'in aşkıymış derler
Hellenlerle Barbarları savaşa sokan.
Horatius

Paris'in zamparalığı yüzünden koca Asya savaşlarla bitti tükendi. Bir tek adamın tutkusu, bir kırgınlık, bir keyif, bir karı koca kıskançlığı, ringa balığı satan iki kadının birbirini tırmıklamasına değmez. Böylesine nedenler bütün o büyük hengâmenin canı, ilk hızı olabiliyor. Savaş çıkaranların kendilerine inanır mısınız? Dinleyin imparatorların en büyüğünü, en çok zafer kazanmış olanını, en güçlüsünü; bakın nasıl eğleniyor kendi kendisiyle, çocukça hoşlanarak nasıl alay ediyor karadan, denizden giriştiği birçok savaşlarla, ardından giden beş bin insanın kanıyla, canıyla, seferleri uğruna dünyanın iki büyük parçasında harcanan nice güçler ve zenginliklerle:

Antonius Glaphyra ile yattı diye benim de
Fluvia ile yatmam gerekirmiş, Fluvia'ya göre.

Yatacak mıyım ben şimdi Fluvia ile,
Manius'la da mı yatacağım gerekiyor diye?
Kendine gel! Ya savaş ya yatak diyor kadın.
Ne demek? Canım mı daha değerli, erkekliğim mi?
Çalsın savaş boruları!

Martialis

İşte o büyük ordu, yeri göğü titreten o bin bir yüzlü, bin bir ayaklı ordu:

Libya denizi üstünde ak dalgalar yuvarlanır gibi
Sert Orion kış sularına gömüldüğü zaman,
ya olgun yaz buğdayları gibi
Hermus'un, Likya'nın sarışın ovalarında,
Ürperiyor çiğnenen toprak, gümbürdüyor kalkanlar.

Vergilius

Binlerce kollu, binlerce kafalı bu azgın dev nedir aslında? Hep aynı zavallı, dertli, cılız insanoğlu! Kızışıp kaynaşan bir karınca yuvasından başka bir şey mi ki bu?

Kara tabur ilerliyor ovada.

Vergilius

Ters bir rüzgâr, bağrışan bir karga sürüsü, bir atın sürçmesi, yukarıdan bir kartalın geçivermesi, bir rüya, bir ses, bir görüntü, bir sabah sisi yeter bu devi yıkıp yere sermeğe. Güneşin bir ışını vurmayagörsün yüzüne, eriyip dağılıverir. Biraz toz serpiverin gözlerine (bizim şairin arılarına serpildiği gibi) bakın nasıl kopup paramparça oluyor sancak erleri, alaylar, başlarında büyük Pompeius'la birlikte; çünkü oydu sanırım Sertorius'un bu yaman silahlarla İspanya'da yendiği. Aynı silahları Eumenes Antigonus'a, Surena Crassus'a karşı kullanmıştı.

O azgın yürekler, o korkunç cenkler,
Biraz toz atın durulur hepsi.
Vergilius

Bizim arıları bile salsanız üstüne, güçleri ve yürekleri yeter o devi bozmaya. Daha geçenlerde Portekizliler, Xiatima'da Tamyl şehrini kuşatmışlardı. Arısı bol olan şehir halkı surların üstüne yüzlerce kovan getiriyorlar; ateş yakıp arıları dumanla birden öyle salıyorlar ki dışarı, saldırılarına ve iğnelerine dayanamayan düşman bırakıp gidiyor kuşatmayı...

İmparatorların ruhlarıyla çarıkçıların ruhları aynı kalıptan çıkmadır. Kralların gördüğü işlerin önemine, ağırlığına bakıp öyle sanıyoruz ki bunları yaptıran neden de önemli ve ağırdır: Aldanıyoruz. Onları davranışlarında dürtükleyip durduran nedenler bizimkilerden başka türlü değildir. Bizi bir komşumuzla kapıştıran nedenin aynısı krallar arasında bir savaş koparır. Bize bir uşağı kırbaçlatan nedenin tıpkısı bir krala düştü mü bir ili yıktırır ona. Onların istedikleri de bizimkiler gibi sudan, ama yapabildikleri daha fazla. Bir peynir kurduyla bir fili aynı iştahlardır dürtükleyen.

KİTAP II, BÖLÜM XII

Bilgelik ve Mutluluk

Çağımda yüzlerce işçi, yüzlerce çiftçi gördüm ki üniversite rektörlerinden daha bilge ve daha mutluydular ve ben daha çok onlara benzemek isterdim. Öğrenim bence hayata yararlı şeyler arasındadır: Şeref, soyluluk, saygınlık gibi ya da, çok çok güzellik, zenginlik ve benzeri üstünlükler gibi: Bunlar yararlı olmasına yararlıdırlar, ama uzaktan, kendi varlıklarından biraz daha çok bizim sanrımızla yararlıdırlar yaşamaya.

İnsan topluluğunda yaşamak için bize turnalar ya da karıncalardan fazla görevler, yasalar gerekli değildir pek. Hem görmüyor da değiliz ki bu hayvanlar bilgin olmaksızın pek düzenli yaşıyorlar. İnsan bilgeliğe erse her şeye, hayatına yararlı ve gerekli olduğu ölçüde değer verir.

Bizi eylemlerimiz ve davranışlarımızla ölçecek olsalar bilgisizler arasında bilgililerden daha çok sayıda iyi insan çıkar; iyi derken de her türlü erdemi düşünüyorum. Bana öyle geliyor ki eski Roma'da, kendi kendini batıran o bilgin Roma'dan daha büyük değerde insanlar vardı. Başka yanları hep benzer olsa da dürüstlük ve yürek temizliği eski Roma'nın ayrıcalığıdır; çünkü o şaşılası bir sadelikle yaşamasını bilmişti.

KİTAP II, BÖLÜM XII

Öfke Üstüne

Plutarkhos hep hoştur, ama insan halleri üstüne düşüncesini söylerken eşi yoktur. Lykurgos'la Numa'yı karşılaştırırken çocukların eğitimini babalarına bırakmanın ne büyük bir saflık olduğunu o kadar güzel anlatır ki. Devletlerin çoğu herkesi, kadınlarını ve çocuklarını diledikleri gibi idare etmekte serbest bırakır, onlar da masallardaki devler gibi akıllarına esen her deliliği yaparlar. Galiba yalnız Lakedemonyalılar ve Giritliler çocukların eğitimini kanunlara bağlamışlar. Bir devlette her şeyin çocuk eğitimine bağlı olduğunu kim bilmez? Ama yine de çocukları hiç düşünmeden, ne kadar deli ve kötü olurlarsa olsunlar, ana babalarının keyfine bırakırız.

Kaç kez sokaktan geçerken öfkeden kudurmuş bir baba veya ananın çocukları öldüresiye dövdüklerini görmüş, oğlancıkların öcünü almak için ana babalarına türlü oyunlar oynamayı kurmuşumdur. Döverken gözleri öfkeden alev alev yanar, daha yeni sütninenin kucağından çıkmış bir çocuğa gırtlaklarını yırtasıya bağırırlar, suratları allak bullak olur; Hippokrates'e göre de en tehlikeli hastalıklar insanın yüzünü değiştiren hastalıklardır. Dayaktan sakatlanmış, sersem olmuş nice çocuklar vardır. Ama devletimizin kanunları yine bu işe karışmaz, sanki bu sakatlar, bu sersemler bizim toplumumuzda yaşamıyormuş gibi!

Hiçbir şey öfke kadar insan düşüncesini sapıtamaz. Öfkesine kapılıp bir suçluyu idama mahkum eden bir yargıça ölüm cezası vermekte kimse tereddüt etmez. Öyleyse neden babaları ve hocaları öfkeli iken çocukları dövmekte serbest bırakıyoruz? Bu artık eğitim olmaktan çıkıyor, öç alma oluyor. Ceza çocuklara verilen bir ilaç sayılmalı, öyle verilmelidir. Bir doktorun hastasına karşı öfkelenmesini kabul edebilir miyiz?

Öfkeli olduğumuz sürece hizmetçilerimize el kaldırmak doğru değildir. Kalbimizin fazla çarptığını, kanın yüzümüze çıktığını hisseder etmez meseleyi kapatmalıyız. Öfkemiz geçtikten sonra her şeyi başka türlü göreceğiz. Kızdığımız zaman bağıran, konuşan biz değil, hırsımızdır. Nasıl sis içinde her şey olduğundan daha büyük görünüyorsa hırs içinde de suçlar büyüdükçe büyür. Canı su içmek isteyen içer: Ama canı ceza vermek isteyen veremez. Ağırbaşlı ve ölçülü cezaları suçlu hem daha kolay kabul eder, hem de onların faydasını görür. Öfkesine kapılmış bir adamın verdiği cezayı kimse hak ettiğine inanmaz.

Öfke kendi kendinden hoşlanan, kendi kendini şişiren bir hırstır. Hepimizin başına sık sık gelir: Bir şeye yanlış yere kızarız, bize aldandığımızı ispat eden tanıtlar getirirler; bu sefer de doğrunun kendisine, suçsuzluğuna içerleriz. Bunun çok güzel bir örneğini eskilerden okumuştum, hiç aklımdan çıkmaz. Her bakımdan değerli, doğru bir insan olan Piso bir askerine kızmış; çayırdan dönerken arkadaşının nerede kaldığını bilmiyor diye. Öyleyse sen onu öldürdün demiş ve adamı birdenbire ölüme mahkum etmiş, tam asılacağı sırada kaybolan arkadaşı çıkagelmiş. Bütün ordu bayram etmiş, iki arkadaş sarılıp birbirlerini öpmüşler, cellat da ikisini almış Piso'ya götürmüş. Herkes onun da bu işe sevineceğini sanıyormuş. Tam tersi olmuş: Henüz geçmemiş olan öfkesi, kendini utandıran bu gerçek karşısında büsbütün artmış ve hırsının bir anda aklına getirdiği şeytanlıkla suçluları üçe çı-

karmış, bir kişinin masum çıkması, üç kişinin birden başını yemiş. Birinci askeri *ikincisini kaybettiği için, ikincisini* kaybolduğu için, celladı da verilen emri yerine getirmediği için ölüme mahkum etmiş.

Öfke saklanmaya da gelmez, büsbütün içimize işler. Demosthenes bir meyhaneye girmiş, kimse görmesin diye arkalarda bir yer arıyormuş. Diogenes görmüş ve demiş ki: Ne kadar arkalara gidersen meyhaneye o kadar girmiş olursun.

KİTAP II, BÖLÜM XXII

Körü Körüne İnanmak

Öyle köylüler biliyorum ki ayaklarının altını yakmışlar, bir tüfeğin tetiği altında parmaklarının ucunu ezmişler, başlarını cendereye sokup gözlerini kan içinde dışarı fırlatmışlar, yine de ağızlarından söz alamamışlar.

Bir tanesini gözümle gördüm: Ölmüş sanarak bir çukura atmışlardı; boynundaki ip hâlâ duruyordu; bu iple onu bütün gece bir atın kuyruğuna bağlayıp sürüklemişlerdi. Öldürmek için değil, salt eziyet etmek için, yüz yerine hançer saplamışlardı. Kendisiyle konuştum; bütün bunlara katlanmış, sonunda da kendini keybetmiş; istedikleri sözü söylemektense, bin kez ölmeyi göze almış. Çektiği acılar yanında ölüm hiç kalırdı. Hem de bu adam o semtin en zengin çiftçilerinden biriydi. Nice insanlar kendilerinin olmayan inanışlar için, başkalarından aldıkları, ne olduğunu bilmedikleri fikirler için ses çıkarmadan diri diri yanmışlardır.

KİTAP II, BÖLÜM XXII

Ödemeli Kötülük

Geçenlerde Armagnac'daydım; yakınlarımdan birinin çiftliğinde herkesin hırsız lakabıyla bildiği bir köylü tanıdım. Hayatını kendisi anlattı: Dilenciymiş eskiden; ekmeğini kendi el emeğiyle kazansa bile yoksullukla baş edemeyeceğini anlayınca hırsızlık etmeyi düşünmüş. Bütün gençliği boyunca bu meslekte çalışmış ve kol gücü sayesinde hiç yakalanmamış; çünkü başkalarının tarlasını, bağını soyuyormuş, ama uzağa gidiyormuş ki bir gece içinde bunca yükü başka yerden taşımış olabileceği kimsenin aklından geçmiyormuş. Ayrıca verdiği zararı ona buna ölçüyle dağıtıyormuş ki kimsenin payına düşen pek önemli olmasın. Bugün yaşlanmış artık ve kendi durumunda zengin sayılırmış; bunu o işe borçlu olduğunu açıkça söylüyor. Tanrının kendisini hoşgörmesi için de, mallarını çaldığı insanların varislerine iyilik etmeğe çalışıyormuş Tanrının her günü; sağlığında bu iyilikleri bitiremezse (hepsine birden yardım edemezmiş çünkü) mirasçılarına yükleyecekmiş bu görevi, kime ne zarar verdiğini yalnız kendisi bildiğinden. Doğru olsun olmasın, bu sözlerden anlaşılıyor ki hırsızlığı ayıp sayıp kötülüyor, ama yoksulluk kadar değil. Hırsızlık ettiğine pişman, ama yoksulluktan kurtulmanın böyle ödemeli bir yolunu bulduğuna pişman değil.

Bu türlü bir kötülük ne bizi kendine mal eden, kafamızı kendine uyduran cinsten bir alışkanlık, ne de ruhumuzu sarıp körleştiren, düşüncemiz ve her şeyimizle bizi birden kötülüğün buyruğuna kaptıran bir azgınlıktır.

KİTAP III, BÖLÜM I

Bitki ve İnsan

Nasıl tarımda, bir şeyi dikmeden önce ve dikerken bile yapılan işler belli ve kolay, ama dikilen yaşamaya başlayınca onu yetiştirmenin bir sürü yolları ve zorluğu varsa, insanları dikmede de fazla bir ustalık yoktur, ama doğduktan sonra onları büyütme ve beslemede, kaygılar, korkularla dolu değişik bir sürü bakım yollarına başvurulur.

KİTAP I, BÖLÜM XXVI

Aramızdaki Eşitsizlik

Plutarkhos der ki bir yerde, hayvanla hayvan arasında pek büyük ayrılık yoktur, insanla insan arasında olduğu gibi. Ruhun yeteneklerinden iç değerlerimizden söz eder. Gerçekten ben de Epaminondas'ı, hayal ettiğim kadarıyla, tanıdığım aklı başında herhangi bir insandan o kadar uzak görüyorum ki, Plutarkhos'tan da ileri giderek şöyle diyebilirim: Kimi insanla kimi insan arasındaki uzaklık, kimi insanla kimi hayvan arasındaki uzaklıktan çok daha büyüktür:

hem viro quid praestat
İnsandan insana, aman! ne ayrılık.
Terentius

Üstelik kafa dereceleri burdan göklere çıkacak bir merdivenin basamakları kadar sayısızdır.

Ama insanları değerlendirmeğe gelince, ne tuhaftır, varlıklar içinde kendi değerleriyle ölçülmeyen yalnız bizleriz. Bir atı güçlü ve çevik olduğu için överiz,

Voluorem
Sic laudamus equum, facili cui plurima palma
Fervet, et exultat rauco victoria circo.

Nasıl överiz hızlı bir atı
Meydanı çınlatır zafer bağrışmalarıyla
Yarışta kazandığı çelenklerle

Juvenalis

kuşamıyla değil. Bir tazı koşmasıyla övülür, tasmasıyla değil; bir kuş kanadıyla övülür, püskülleri, çıngıraklarıyla değil. Niçin bir insanı da kendinin olanla değerlendirmiyoruz? Bir sürü adamı varmış, güzel bir köşkü varmış, şu kadar itibarı, bu kadar geliri varmış: Bütün bunlar çevresindedir onun, kendisinde değil. Bir kediyi torba içinde satın almazsınız. Bir at satın alacaksanız, üstündeki pılıyı attırır, çıplak, yalın görürsünüz onu. Gerçi eskiden krallara satılacak atlar örtülü getirilirdi önlerine; ama örtülü olan atın az gerekli yerleriydi: Tüyünün güzelliği, sağrısının genişliğiyle oyalanmayasınız da en yararlı uzuvları olan bacaklarına, gözlerine, ayaklarına bakasınız diye.

Niçin insanı değerlendirirken sarılıp sarmalanmış, kundaklanmış olarak bakıyorsunuz ona? O zaman hiç de kendinin olmayan yanlarını göstermiş, gerçek değerini verdirecek yanlarını saklamış olur. Aradığınız kılıcın değeridir, kının değil. Kınından çıkınca belki de beş para vermezsiniz kılıca. İnsanı kendi değeriyle ölçmeli, süsü püsüyle değil. Eskilerden birinin pek hoş olarak dediği gibi: Bilir misiniz niçin büyük görünür o insan size? Topukları yüksek de ondan. Taban heykelden sayılmaz. Ayakkabılarını çıkarıp öyle ölçmeli boyunu insanın: Parasını pulunu, şanını şerefini bir yana bırakıp bir gömlekle çıksın karşımıza. Bakalım bedeni işine elverişli mi, sağlam, zinde mi? Kafaca nasıl? Hoş mu, yetenekli mi, gerekli her tahtası yerinde mi? Düşünce dağarcığı kendinden mi, başkalarından mı? Varlığında talihin payı var mı? Çekilen kılıçlara aval aval mı bakıyor? Canının nereden, ağzından mı gırtlağından mı çıkacağına aldırmıyor mu? Kendinden emin, haksever, tokgözlü mü? Bakılması gereken bunlardır; bunlardan anlaşılır aramızdaki sonsuz ayrılıklar.

Sapiens, sibique imperiosus,
Quem neque pauperies, neque mors, neque vincula terrent,
Responsare cupidinibus, contemnere honores,
Fortis, et in seipso totus teres atque rotundus,
Externi ne quid voleat per laeve morari,
In quem manca ruit semper fortuna?
Olgun, kendine hakim, öylesine ki
Ne yoksulluk korkutur onu, ne ölüm, ne zindan;
Tutkulardan sıyrılmış, şereflere gözü tok;
İçine kapanmış, toparlanmış, yalın bir küre olmuş
Pürüzsüz yuvarlanır bir başına,
Talihe tutamak vermeden, hiç yenilmeden.
Horatius

Böylesi bir insan krallıklardan, dukalıklardan beş yüz basamak yukarılardadır: Kendi başına bir imparatorluktur o.

Sapiens pol ipse fingit fortunam sibi.
Bilge kendi mutluluğunun ustasıdır.
Plautus

İsteyecek nesi kalır öyle bir insanın?
Nonne videmus

Nil aliud sibi naturam latrare, nisi ut quoi
Corpore sejunctus dolar absit, mente fruatur,
Jucundo sensu cura semotus metuque?
Görmüyor muyuz,
Nedir Doğanın istediği bizden, illetsiz bir bedenden,
Varlığının güzel tadını çıkaran
Hiçbir şeyden korkmaz bir ruhtan başka?
Lucretius

Öyle bir insanı karşılaştırın bizim budala, aşağılık, köle ruhlu, değişken, türlü tutkuların rüzgârında durmadan bir o yana bir bu yana yuvarlanan çamur gibi insanlarımızla: Yerle gökten daha uzaktır onlar birbirinden. Ama âdetlerimizde öylesine körleşmişiz ki bu ayrılığa hemen hiç önem vermez olmuşuz. O kadar ki, bir köylüyle bir kralı, bir soyluyla bir soysuzu, bir devlet adamıyla bir özel kişiyi, bir zenginle bir yoksulu ele aldığımızda hemen çok büyük bir ayrılık görüyoruz aralarında; oysa bu ayrılık giyim kuşam ayrılığından başka bir şey değildir aslında...

Çünkü onları, komedya oyuncuları gibi, sahnede bir duka, bir imparator rolünde görürsünüz; hemen ardından bakarsınız uşak ya da aşağılık birer hırsız oluvermişler, asıl kişilikleri de buymuş meğer! Böyle olunca, o şatafatıyla gözlerinizi kamaştıran bir imparator,

> Scilicet et grandes viridi cum luce smaragdi
> Auro includuntur, teriturque thalassima vestis
> Assidue, et Veneris sudorem exercita potat.
> *Pırıl pırıldır çünkü altın üstünde iri zümrütlerle*
> *Hep yeni kumaşlar vardır üstünde deniz yeşili,*
> *Zühre yıldızının öpüşüyle ıslanmış.*
>
> Lucretius

Bir de perdenin ardında görün siz o imparatoru: Herhangi bir adamdır ve belki de uyruklarının en küçüğünden daha da aşağılıktır.

> Ille beatus introrsum est, istius bracteata felicitas et
> *Kiminin içtendir mutluluğu, kiminin dıştan.*
>
> Seneca

Korkaklık, kararsızlık, tutku, kırgınlık, kıskançlık etkiler o imparatoru da:

Non enim gazae neque consularis
Summovet lictor miseros tumultus
Mentis et curas laqueata circum
Tecta volantes.
Ne hazineler, ne rütbeler, cübbeler
Atabilir yüreklerden
Yaldızlı direkler altında uçuşan
Acı dertleri, kaygıları.
Horatius

Ordularının ortasında kaygular korkular boğazına yapışır imparatorun:

Re veraque metus hominum, curaeque se quaces,
Nec metuunt sonitus armorum, nec fera tela;
Audacterque inter reges, rerumque potentes
Versantur, neque fulgorem reverentur ab curo.
İnsanların içinde yatan korkular, kaygılar
Demir gümbürtüsünden, kılıçlardan yılmazlar;
Krallar, büyükler arasında çekinmeden yaşarlar,
Altınla senli benli olurlar saygısızca.
Lucretius

KİTAP I, BÖLÜM XLII

İnsan ve Evren

Bizim köyde bağları kırağı çaldı mı, rahip efendi, Tanrının insanlara kızdığını, aynı afetin yamyamların bağlarına da düştüğünü ileri sürer. İç savaşlarımız karşısında da herkes: Dünya bozuldu, kıyamet günü yaklaştı diye vahlanır. Oysa ki dünyada daha ne kötü şeyler oldu. Hem sonra kim bilir biz bu halde iken dünyanın kaç yeri gül gülistandır. Başına dolu yağan, dünyanın dört bucağını fırtına içinde sanır. Savoie'lı köylü demiş ki: "Şu akılsız Fransa kralı biraz işini bilse pekâlâ bizim beyin kâhyası olabilir." Adamın hayal gücü efendisinin üstünde bir büyüklük tasarlayamıyor. Hepimiz, farkında olmadan, bu çeşit yanılgılara düşeriz ve bundan çok büyük zararlar görürüz. Ancak tabiat anamızı bütün genişliği içinde seyredebilen, onun durmadan değişen sınırsız yüzünü görebilen, değil yalnız kendini, bütün memleketini o evren içinde ufacık bir nokta olarak düşünebilen insan her şeyin gerçek değerini kestirebilir.

KİTAP I, BÖLÜM XXX

Her Şeyin Göreceliği

Hayatımızı bir rüyaya benzetenlerin sandıklarından çok daha fazla hakları var galiba. Rüyada ruhumuzun sürdüğü hayat, gördüğü iş, kullandığı güç uyanık halimizdenkinden hiç de aşağı kalmıyor. Şüphesiz rüyadaki hayat daha gevşek, daha bulanık, ama aradaki fark hiç de gecenin karanlığıyla gün ışığı arasındaki fark gibi değil; hayır, daha çok karanlıkla gölge arasındaki fark gibi: Ruh birinde uyur, ötekinde uyuklar. Her ikisinde de aslında karanlıklar içindeyiz, ama birinde daha az, ötekinde daha çok. Bir uyanıkken uykuda, bir uyurken uyanığız. Uykuda gördüklerimiz pek o kadar aydınlık değildir, ama ayıkken de her şeyi pek o kadar pırıl pırıl, apaçık görmeyiz. Evet, derin uykular bazen rüyaları siler süpürür, ama uyanıkken de hiçbir zaman iyice uyanık değiliz, o zaman da nice hayallerimiz, ki uyanık rüyalardır ve rüyalardan beterdir, kaybolur gider. Madem aklımız ve ruhumuz uykuda düşündüklerimize meydan veriyor, rüyada gördüğümüz işleri uyanıkken gördüğümüz işler gibi kabul ediyor, ne diye düşüncemizin, hayatımızın bir çeşit rüya olmasını uyanık halimizin bir çeşit uyku olmasını yadırgıyoruz bu kadar?

Gerçeği ilkin duyularımıza sorarsak, yalnız kendi duyularımıza başvurmakla iş bitmez. Duyu bahsinde hayvanların

da bizim kadar belki de daha fazla söz hakkı vardır. Kimi hayvanların kulağı, kiminin gözü, kiminin burnu, kiminin dili insanınkinden daha keskindir. Demokritos tanrılarda ve hayvanlarda duyma gücünün insandan çok daha yetkin olduğunu söyler. Hayvanların duyularıyla bizimkilerin etkileri arasındaki fark da büyüktür: Bizim tükürüğümüz kendi yaralarımızı temizler ve kurutur, ama yılanı öldürür.

Tantaque in his rebus distantia differentasque est
Ut quot aliis cibus est, aliis fuat acre revenum.
Saepe etenim serpens, hominis contacta saliva,
Deiperit, ac sese mandendo conficit ipsa
Her şey öyle ayrı, öyle değişik ki
Kimine besin olan kimine zehir
İnsanın tükürüğü bir deydi mi yılana
Ölür çok kez yılan, yer bitirir kendi kendini.
Lucretius

Şimdi tükürüğün ne olduğunu bize göre mi söyleyeceğiz, yılana göre mi? Gerçek özünü ararsak bizim duyularımıza mı başvuracağız, yılanın duyularına mı? Plinius Hindistan'da tavşana benzer bir çeşit balıktan bahseder; bu balık bize zehirmiş, biz de ona. İnsan şöyle bir dokundu mu ölüverirmiş. Zehirli olan insan mı balık mı? Kime inanacağız? Balığın insan için dediğine mi? İnsanın balık için dediğine mi? Kimi hava insana dokunur, öküze zarar vermez, kimi hava da tersine. Hangi havaya kötü hava, muzur hava diyeceğiz? Sarılığa tutulanlar her şeyi bizden daha sarı, daha soluk görürler.

Lurida preaeterea fiunt quaecunque tuentur Arquati.
Sarılık hastasına göre sarıdır her şey.
Lucretius

Hekimlerin hyposphagma dedikleri hastalığa kanın deri altına yayılması hastalığına tutulanlar da her şeyi kırmızı, kan rengi görürler. Gözümüzün gördüğü işi değiştiren bu hallerin hayvanlarda sürekli, temelli haller olmadığını nereden biliyoruz? Bazı hayvanların gözleri aslında bizim sarılık olanlarımızın gözleri gibi sarı, bazılarınınki de kıpkırmızıdır. Bu hayvanlar herhalde renkleri bizden başka türlü görüyorlar: Doğru olan acaba hangimizin gördüğüdür? Çünkü eşyanın özü yalnız insana göredir diye bir kanun yok. Katılık, beyazlık, derinlik, ekşilik bizim kadar hayvanların da işlerine ve bilgilerine karışık. Gözümüze şöyle bir bastırdık mı baktığımız her şeyi daha uzun, daha büyük görürüz.

Bina lucernarum florentia lumina flammis
Et duplices hominus facies, et corpora bina.
O zaman lambalardan iki ışık çıkar,
İnsan çift yüzlü, nesneler çift olur.
Lucretius

Halbuki birçok hayvanların gözleri kendiliğinden basıktır.

Kulaklarımızı bir şey tıkamış ya da ses borusu sıkışmışsa sesleri her zamankinden başka türlü duyarız. Kulakları tüylü yada kulak yerine ufacık bir delikleri olan hayvanlar bizim duyduklarımızı duymaz, sesi bir başka türlü alırlar. Şenliklerde, tiyatrolarda meşalelerin ışığı önüne renkli bir cam kondu mu bulunduğumuz yerdeki her şey bize yeşil, sarı ya da mor görünür. Gözleri değişik renkte olan hayvanların, nesneleri gözlerinin renginde görmeleri hiç de olmayacak bir şey değil.

Demek bizim varlık düzenimiz nesneleri kendine uydurur, her şeyi kendine göre değiştirir, aslında dünyanın ne olduğunu bilemez oluruz; çünkü her şey bize duygularımızla bozulmuş, aslından ayrılmış olarak gelir. Pergel, gönye, cet-

vel bozuk oldu mu onlara dayanan bütün orantılar, onlara göre yapılan bütün yapılar da ister istemez kusurlu, sakat olur. Duyularımız kesin olmadığı için, onların ortaya koyduğu hiçbir şey de kesin değildir. Peki ama, bu ayrılıklar karşısında doğruluk hükmünü kim verecek? Din kavgalarımızda hüküm verecek adamın hiçbir mezhepten olmamasını, hiçbir tarafa bağlılığı, eğilimi bulunmamasını isteriz, öyle adam da Hıristiyanlar arasında bulunamaz. Burada da aynı şey, çünkü hüküm verecek olan ihtiyarsa, gençlerin nasıl düşündüğü üstüne hüküm veremez, çünkü bu bahiste bir taraftadır; gençse yine öyle, sağsa, hastaysa, uyanıksa, uykuduysa yine öyle. Demek öyle biri lazım ki bütün bu hallerin dışında olsun, insanların sordukları şeylerin hiçbiri kendisiyle ilgili olmasın. Yani olmayan bir yargıcın olması lazım.

Dünyada gördüklerimizin doğruluğunu, yanlışlığını anlamak için doğruyu gösteren bir araç olması gerek; bu aracın doğruluğunu anlamak için bir deneme gerek; denemenin doğruluğunu anlamak için de bir araç: Gel de çık bu işin içinden!.. Madem duyularımız, kendileri kesin olmadıkları için, sorunumuzu kesin olarak çözemezler, öyleyse akla başvurmalı diyeceksiniz; ama hiçbir akıl da başka bir akıl olmadan ortaya çıkamaz: Döndük mü yine gerisin geri?

KİTAP II, BÖLÜM XII

Nasıl Konuşmalı

Sözümün akışını bozup güzel tümceler aramaktansa güzel tümceleri bozup sözümün akışına uydurmayı daha doğru bulurum. Biz sözün ardından koşmamalıyız, söz bizim ardımızdan koşmalı, işimize yaramalı. Söylediğimiz şeyler sözlerimizi almalı, ve dinleyenin kafasını öyle doldurmalı ki artık kelimeleri hatırlayamasın. İster kâğıt üstünde olsun, ister ağızdan, benim sevdiğim konuşma, düpedüz, içten gelen, lezzetli, şiirli, sıkı ve kısa kesen bir konuşmadır. Güç olsun, zararı yok; ama sıkıcı olmasın; süsten, özentiden kaçsın, düzensiz, gelişigüzel ve korkmadan yürüsün. Dinleyen, her yediği lokmayı tadarak yesin. Konuşma, Sueton'un, Julius Casear'ın konuşması için dediği gibi, askerce olsun; ama ukalaca, avukatça, vaizce olmasın.

Söylev sanatı, insanı söyleyeceğinden uzaklaştırıp kendi yoluna çeker. Gösteriş için herkesten başka türlü giyinmek, gülünç kılıklara girmek nasıl pısırıklık, korkaklıksa, konuşmada bilinmedik kelimeler, duyulmadık tümceler aramak da bir medreseli çocuk çabasıdır. Ah, keşke Paris'in zerzevat çarşısında kullanılan kelimelerle konuşabilsem!

KİTAP I, BÖLÜM XXVI

İyilerin En İyisi

Filozoflar arasındaki çatışmaların hiçbiri, insanlığa en yüce iyinin, hayr-ı ûlâ'nın ne olduğu sorunu üstündeki kadar sert ve çetin olmamıştır: Varro'nun hesabına göre bu kavgadan 288 mezhep türemiştir.

Qui autem de summo bono dissendit,
de tota philosophia ratione dissendit.
En üstün iyi üstünde anlaşamıyorsanız,
bütün felsefede anlaşamıyorsunuz demektir.
Cicero

Kimine göre bizim için en iyi olan erdem, kimine göre keyif, kimine göre doğaya uymadır; kimi bilimde görür onu, kimi acı duymamakta, kimi görünüşe aldanmamakta (ki bu kanıya Pythagoras'ınki de bağlanır gibidir):

Nil admirari prope res est una, Numacı,
Solaque quae possit favere et servare beatum.
Hiçbir şeye şaşmamak: İşte budur, Numacius,
Seni mutlu kılıp mutlu tutacak olan.
Horatius

Aristoteles hiçbir şeye hayran olmamayı kendini beğenme sayar. Arkhesilas da der ki, bütün iyilikler diretmekten, dediğinden dönmeyip dosdoğru gitmekten, bütün kötülükler de kadere boyun eğip her şeyi oluruna bırakmaktan gelir.

KİTAP II, BÖLÜM XII

Hayatımız, der Pitagoras, Olimpiyat oyunlarında biriken büyük kalabalığa benzer: Kimileri oyunlarda ün kazanmak için bedenlerini işletirler; kimileri para kazanmak için satılık mallar getirirler; kimileri de, en kötüleri değildir onlar, başka çıkar düşünmeden her şeyin niçin, nasıl yapıldığına bakar, kendi hayatlarını anlamak ve düzenlemek için, başkalarının hayatlarını seyrederler.

KİTAP I, BÖLÜM XXVI

Doğruluk Kaygısı

Düşünce çatışmaları beni ne kırar, ne yıldırır, sadece dürtükler, kafamı çalıştırır. Eleştirilmekten kaçarız: Oysa ki bunu kendiliğimizden istememiz, gelin, bizi eleştirin dememiz gerekir: Hele eleştirme bir ders gibi değil de bir karşılıklı konuşma gibi olursa. Biri çıkıp bizim düşüncemizin tersini söyledi mi, onun doğru söyleyip söylemediğine değil, doğru yanlış, kendi düşüncemizi savunmaya bakarız. Bizi düzeltmek isteyene kollarımızı açacak yerde, yumruklarımızı sıkıyoruz. Ama ben dostlarımın bana sert davranmasını istiyorum: Sen bir budalasın, saçmalıyorsun, desinler bana. Ben, dostlar arasında açık, yiğitçe konuşulmasını isterim: Dostların düşünceleri neyse sözleri de o olmalı. Kulaklarımızı öyle sert, öyle kaba birer kulak yapmalıyız ki, salon konuşmalarının yumuşak seslerini duymaz olsunlar. Ben, biraraya gelen insanların, sertçe erkekçe konuşmalarını isterim. Dostlar arasındaki bağlar sert, yırtıcı olmalı: Nasıl ki aşk da ısırmalar, kanatmalar ister!

Dostluk kavgacı olmadı mı, sağlam ve cömert de değildir. Nazlı, yapmacık bir hava, birini kırma korkusu dostluğa rahat nefes aldırmaz:

Neque enim disputari sine reprehensione potest.

Çatışmadan tartışılamaz.

Cicero

Bana çatıldığı zaman öfkem değil dikkatim uyanır: Bana çatandan bir şeyler öğrenmeğe can atarım. Doğruyu bulmak her iki tarafın kaygusu olmalı. İnsan öfkelendi mi düşünemez olur; aklından önce sinirleri işler. Tartışmalarda bahis tutuşmak hiç de faydasız değildir. Doğrudan ayrıldık mı, elle tutulur bir şeyler kaybetmeliyiz. Yıl sonunda uşağım demeli ki bana: Bilgisizlik ve inatçılık yüzünden bu yıl bin lira kaybettiniz.

Doğruyu hangi elde görsem sevinçle karşılar; uzaktan kokusunu alır almaz silahlarımı atar, teslim olurum. Fazla yukardan ve insafsız olmadıkça yazılarıma çatılmasını hoşgörmüş, çok kez karşımdakini kırmamak için yazdıklarıma istenen biçimi verdiğim olmuştur. Zararıma da olsa eleştirmeciye uysal davranmalıyım ki beni her zaman serbestçe uyarsın, kendimi düzeltmeme yardım etsin. Doğrusu çağdaşlarımı böyle bir işten yana çekmek kolay değil. Düzeltilmek herkesin ağrına gittiği için kimse kimseyi düzeltmeyi göze alamıyor. Düşüncesini saklayarak konuşuyor çokları.

KİTAP III, BÖLÜM VIII

Yaşamak Sanatı

Dünyada insanlığını bilmekten, insanca yaşamaktan daha güzel, daha doğru bir iş yoktur. Bilimlerin en çetini de bu hayatı iyi yaşamasını bilmektir. Hastalıklarımızın en belalısı, bedenimizi sevmemek, küçük görmektir. Ruhunu bedeninden ayırmak isteyen, gücü yeterse, bu işi beden hasta iken yapsın, ruhunu hastalıktan korumuş olur. Ama, bunun dışında ruh bedenle işbirliği etmeli; onun zevklerine katılmalı, onunla karı koca olmalı ve –bilgeliğe ermişse– beden hazlarına, acılaşmalarına meydan vermeden dizgin vurmalı.

Kendinden dışarı çıkmak, insanlıktan kaçmak çılgınlıktır; buna gayret edenler melek olacaklarına büsbütün hayvanlaşır, yükselecek yerde alçalırlar. İnsan bilimlerinin en aşağılığı da bence en yukarlarda dolaşanıdır. İskender'in en küçük, en bayağı yanı tanrılaşmak, göklere çıkmak hevesine kapılmasıdır.

Söz aramızda, göklerde dolaşanların düşünceleri ile yeraltında yaşıyanların âdetleri arasında her zaman garip bir benzerlik görmüşümdür.

İnsan beden hazlarını gereğince tatmayı biliyorsa tanrılara yaraşır bir olgunluğa varmış demektir. Kendi şartlarımızda başkalarını aramamız onlardan faydalanmayı bilmediğimiz içindir; kendimizden kaçmamız kendimizde olup biteni

bilmediğimizdendir... İstediğimiz kadar yüksek sırıklar üstüne çıkalım, yine kendi bacaklarımızla yürüyeceğiz; dünyanın en yüksek tahtına da çıksak, yine kendi kıçımızla oturacağız.

KİTAP III, BÖLÜM XIII

Düşüncelerimizin en iyi aynası hayatlarımızın akışıdır.

KİTAP I, BÖLÜM XXVI

Keşke yalnız Paris'in sebze halinde kullanılan kelimeleri kullanabilsem!

KİTAP I, BÖLÜM XXVI

Romalı ve Osmanlı Büyüklüğü

Marcus Antonius dermiş ki: Romalıların büyüklüğü almaktan çok vermekte kendini gösterir. Antiokus bütün Mısır'ı almış, Kıbrıs'ı daha birçok yerleri de almak üzere imiş. Zaferlerden zafere koştuğu sırada, Popilius, Senatonun elçisi olarak kendisine gelmiş. Getirdiği mektupları okumadan önce elini sıkamayacağını söylemiş. Kral, mektupları okumuş, düşüneyim, demiş. Popilius bir değnekle kralın çevresine bir çember çizmiş: Senatoya götüreceğim cevabı vermeden bu çemberden dışarı çıkma yok, demiş. Antiokus bu sert buyruk karşısında afallamış, biraz düşündükten sonra: Senatonun dediğini yapacağım, demiş. Bunun üzerine Popilius kendisini Roma milletinin dostu diye selamlamış. Böylece, kâğıt üzerine çizilmiş birkaç harf Antiokus'a koca bir krallığı ve kazanmak üzere olduğu zaferleri bir anda bıraktırıvermiş. Hemen elçilerini Senato'ya yollayıp aldığı buyruğa ölümsüz tanrıların sözüymüş gibi uyacağını bildirmiş.

Augustos savaşarak aldığı bütün toprakları sahiplerine geri vermiş, ya da yabancılara bağışlamış.

Tacitus, İngiltere kralı Koidimus'tan söz ederken Roma'nın bu yüce kudreti üstünde durur: Romalılar, der, eskiden beri, yendikleri kralları tahtlarında bırakıp buyrukları altına alırlar, böylece kendilerine kralları hizmet ettirmiş olurlar.

Türklerin padişahı Süleyman da Macar krallığına ettiği cömertliği herhalde aynı düşünceyle etmiştir. Kendisi öyle demezmiş de: Bunca ülke, bunca kudret bana çok geliyor, bezdim artık, dermiş.

KİTAP II, BÖLÜM XXIV

En iyisi gençlerde öğrenme hevesini ve sevgisini uyandırmaktır, yoksa kitap yüklü birer eşek yaparız onları, kırbaç zoruyla bilim dolu bir çanta taşıtıyorlar onlara; oysa bilimi evimizde saklamak yetmez, evlenmek gerek onunla.

KİTAP I, BÖLÜM XXVI

Yorumlar kaynıyor her yanda karınca gibi, gerçek yazarsa binde bir çıkıyor.

KİTAP III, BÖLÜM XIII

Bilgi ve İnanç

Aldatmaya ve aldanmaya en elverişli şeyler bilmediğimiz şeylerdir. Bir defa, görülmedik şeylere insan nedense kolay inanır; sonra da, üzerlerinde konuşmaya, düşünmeye alışık olmadığımız için, bunlara kolay kolay karşı da koyamayız. Bu yüzden insan en az bildiği şeye en çok inanır. Bize masal okuyanlar çok rahat konuşurlar; alşimistler, kâhinler, hukukçular, falcılar, doktorlar gibi, korkmasam bunlara daha başkalarını da katardım. Mesela Allahın istediklerine sözcülük eden birtakım adamlar vardır; her olayın nedenlerini bilir görünürler; Tanrının yaptıklarında yüce iradesinin hangi sırları gizlediğini görürler. Olup biten şeylerin birbirini tutmaması, bir o yana bir bu yana kaçması, bir doğudan bir batıdan gelmesi bu adamları yıldırmaz. Yine hep bildiklerini okurlar, aynı kalemle akı da karayı da yazar dururlar.

KİTAP I, BÖLÜM XXXII

Eser ve Çocuk

Çocuklarımızı bizden oldukları için severiz. Etlerine etimiz, kemiklerine kemiğimiz deriz; ama bizim dünyaya getirdiğimiz daha başka şeyler var ki hiç de çocuklarımızdan aşağı kalmaz. Ruhumuzun, kafamızın, bilgimizin doğurduğu çocuklar bedenimizden daha yüksek bir yanımızın meyveleridir ve daha çok bizdendirler. Biz bu çocukların hem anaları hem babalarıyız. Bunlar, iyi şeylerse bize daha fazla değer, daha fazla şeref getirirler; çünkü öteki çocuklarımızın değerleri bizden çok kendilerinindir; bizim onlardaki payımız pek sudandır; berikilerinse bütün güzellikleri, bütün incelikleri, bütün olgunlukları bizimdir. Böyle oldukları için de bize daha yakın, daha bağlıdırlar.

Augustus'tan ya çocuklarını, ya da bizleri bu kadar beslemiş yazılarını gömmesi istenseydi, çocuklarını gömerdi; gömmese günah işlemiş olurdu. Vallahi bilmem ama, ben Musalardan olacak güzel bir çocuğumu karımdan olacak bir çocuktan daha çok severdim sanıyorum.

KİTAP II, BÖLÜM VII

Hüzün Düşkünlüğü

Hüzün düşkünlerinden değilim; bu halden hoşlanmam; ona değer de vermem; ama çokları hüznü büyük bir değer sayarlar; onu olgun, erdemli, kafalı insanların bir özelliği sayarlar. İtalyanlar bu hale "fenalık" demekle daha uygun bir ad vermişler; çünkü hüzün her zaman zararlı, anlamsız, küçük, pısırık bir duygudur; Stoacılar bu duyguyu kendilerine yasak etmişlerdir.

KİTAP I, BÖLÜM III

Her şerefli insan, vicdanını yitirmektense, şerefini yitirmeyi yeğ görür.

KİTAP II, BÖLÜM XVI

Şiir Üstüne

Ne gariptir, şairlerimiz şiir yargılamasını, yorumlamasını bilenlerimizden çok daha fazla. Şiiri yapmak şiirden anlamaktan daha kolay. Şiirin orta hallicesi beylik ölçülerle, sanat bilgisiyle yargılanabilir; ama şiirin iyisi, olağanı aşan, tanrısal olan kuralların ve aklın üstündedir. Onun güzelliğini sağlam ve olgun bir görüşle fark eden, bir şimşeğin parıltısı kadar görebilir ancak onu. O güzellik aklımızı işletmez, başımızdan alır, allak bullak eder. Ona varmasını bileni saran coşkunluk, şiiri okuyup dinlettiği bir başkasını da etkiler: Nasıl ki mıknatıs bir iğneyi kendine çekmekle kalmaz, onu da mıknatıslayıp başka iğneleri çekmek gücünü verir ona. Tiyatrolarda daha açıkça görülür ki, şairi öfkeye, yasa, kine kaptıran, dilediği yerde kendinden geçiren o kutsal esin gücü şairin aracılığıyla oyuncuya, oyuncudan da bütün bir halka geçer, birbirine asılan mıknatıslı iğneler dizisi gibi.

KİTAP I, BÖLÜM XXXVII

Eğitim ve Halk

Oğullarım olsaydı, benim gibi büyümelerini isterdim. Babamdan Allah razı olsun, beni daha beşikte iken bir köylünün evine yollamış, orada süt emmişim; uzun süre en yoksul, en gelişigüzel bir hayat içinde kalmışım. Çocuklarınızı kendiniz yedirmeyin; hele bu işi sakın karınıza bırakmayın. Bırakın, çocuklarınız halkın ve tabiatın kanunları içinde büyüsün; aç kalmasını, güçlüğe göğüs germesini öğrensinler; hayatın çetinliği onlar için gittikçe çoğalmasın, azalsın. Babamın beni böyle büyütmekte bir başka maksadı daha vardı; beni halka bağlamak, bizden yardım bekleyen insanların haline ortak etmek istiyordu; gözlerimin, bana sırtını çevirenlerden değil, kollarını açanlardan yana bakmasını daha doğru buluyordu. Bu düşünce ile beni düşkün insanlara bağlamak, borçlu bırakmak istedi. İstediği oldu: Zayıf, zavallı insanlara kolayca bağlanabiliyorum. Bunu hem şerefli bir iş sayıyorum, hem de içimden öyle geliyor. Memleketimde kargaşalıklara sebep olan bir partiye kızıyorum; hele bu parti başa geçip, her şeyi elde edince öfkem büsbütün artıyor; çok defa bir partiye ezilmiş, gadir görmüş olduğu için bağlanmışımdır.

KİTAP III, BÖLÜM XII

Gerçeküstü Kandırmacaları

İki gün önce, evimizden iki fersah ötede bir köyden geçerken, foyası yeni meydana çıkmış bir mucizenin sıcaklığı içinde buldum orasını. Meğer birkaç aydır o çevreyi oyalamış bu mucize, komşu illeri de etkilemeye başlamış ve her türlü meraklıların o köye akın etmesine sebep olmuş. Köyün bir delikanlısı bir gece evinde hortlak sesiyle konuşmaya kalkmış; uzun sürmeyecek bir şaka yapmakmış bütün maksadı. Oynadığı oyunun umduğundan çok daha başarılı olduğunu görünce, işi biraz daha büyütmek için, köyün yarım akıllı, sersem bir kızını da almış yanına. Aynı yaşta bir başkasını daha bulup üç kişi olmuşlar, evde başardıkları oyunu bütün köyde başarmak için kilisede mihrap arkasına saklanıp yalnız geceleri ruhların ağzından konuşmuş ve ışık getirilmesini yasaklamışlar. Söyledikleri dünyanın imandan uzaklaştığı ve kıyamet gününün yaklaştığı gibi şeylermiş. Din sahtekârları hep bu konuları işler, bu perde arkasında kolayca saklanırlar. Bu konuşmalardan sonra üç genç, oyunu ufak çocukların bile yutmayacağı görüntülere, aldatmacalara kadar vardırıp yakayı ele vermişler. Talihleri yardım etse bu şaka kim bilir daha ne kadar ileri gidebilirdi! Şu anda o zavallı gençler hapisteler ve herkesin budalalığının cezasını onlar çekecekler; belki bir yargıç da kendi budalalığının

öcünü onlardan alacak. Foyası meydana çıkan bu oyunda gerçek apaçık görülüyor; ama bilgimizi aşan buna benzer birçok şeylerde kafamızı, inanmakta olsun, inanmamakta olsun dizginlemeliyiz bence.

KİTAP III, BÖLÜM XI

Bana doğru gelen hiçbir şey yoktur ki yanlış gibi de gelmesin.

KİTAP II, BÖLÜM XII

Yararlı ve Güzel Üstüne

Eskiden, Epaminondas'ı üstün insanların en başına koymuştum; bu düşüncemi bugün de değiştirmiş değilim. Kendi kendisine yüklediği ödevlere ne kadar saygılıydı bu insan. Yendiği insanlardan hiçbirini öldürmedi. Yurdunu özgürlük dediğimiz o paha biçilmez nimete kavuşturmak için zorbaları ve suç ortaklarını biçimsel adalete uymadan vicdan rahatlığıyla öldüren bu adam, düşmanları arasında ve savaşta bir dostunu, bir konuğunu ya da kendisini konuklayanı öldüren yurttaşlarını, ne kadar iyi de bilinseler, kötü sayıyordu. İşte, zengin ruh yaradılışlı buna derim ben. En sert, en kaba insan eylemleriyle, filozofların bulabileceği en ince iyiliği ve insanlığı uzlaştırabiliyordu. O azgın yürek, o acıya, ölüme, yoksulluğa öylesine dayanan o demir yürek nasıl oluyor da, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, en tatlı, en babacan duygularla yumuşayıverebiliyordu? Kendisinden başka herkesi yenmiş bir ulusu, kılıç ve kan dehşetiyle allak bullak eden insan, böylesine bir kargaşalık içinde, düşmanları arasında bir dosta, evinde kaldığı bir insana rastlayınca kuzuya dönüyordu. Savaşı, en azgın anında, kıran kırana, kan gövdeyi götürürken iyi duygularla dizginlemesini bilen kişi, savaşa komutanlık etmesini gerçekten en iyi bilen kişidir. Böylesi azınlıklar içinde en ufak bir adalet örneği gösterebilmek bir mucizedir.

Yalnız Epaminondas'ın sertliği, en yumuşak, en temiz, en tatlı insanlık duygularıyla kaynaşmasını başarabilmiştir. Kimi komutanlara göre, silahlı insanlar karşısında yasalar sökmezken, kimine göre, adalet zamanı başka, savaş zamanı başka iken (Caesar), kimine göre silahların sesi yasaların sesini duymaya engel olurken (Marius), bizim Epaminondas savaşta en ince kibarlıktan, insanlıktan ayrılmamasını biliyordu. Belki savaş azgınlığını ve hoyratlığını, Musa'ların, sanat ve bilim perilerinin tatlılığı ve güler yüzleriyle yumuşatmasını düşmanlarından öğrenmişti.

Epaminondas kadar büyük bir eğiticiden sonra diyebiliriz ki, düşmanlarımıza bile yapılması doğru olmayan şeyler vardır, ve ortak yarar özel yarardan her şeyi istememelidir:

Manente memoria etiam in dissidio
puslicorum faederim privati furis.
Kamusal bozuşmalar ortasında
kişisel haklar unutulmadığından.
Titus-Livius

Et nulla potentia vires
Praestandi, ne quid pecet amicus, habet;
Hiçbir devlet gücü hak veremez
Dostluk bağlarının koparılmasına.
Ovidius

Ne kralına hizmet için, ne kamu yararı, ne de yasalar uğruna her şeyi hoşgörebilir iyi bir insan:

Non enim patria praestat omnibus officiis ....et ipsi
conducit pios hasere cives im parentes.
Çünkü yurt bütün ödevlerin üstünde değildir,
ve yurttaşların yakınlarını sevmesi yurdun yararınadır.
Cicero

İç savaşlarla geçen zamanlarımıza uygun bir ders veriyor bu sözler. Kuşandığımız zırhların yüreklerimizi katılaştırması hiç de gerekli değil; sırtımızın katılaşması yeter. Kalemlerimizi mürekkebe batırmakla yetinelim, kana batırmayalım. Dostluğu, kişisel bağları, verdiğimiz sözü, yakınlarımızı kamu yararına devlet uğruna hiçe saymak büyük bir yiğitlik ve eşine az rastlanır yaman bir erdemse eğer, kendimizi mazur göstermek için diyebiliriz ki bu kadar büyüklüğü Epaminondas'ın büyük yüreği bile kaldıramamıştı.

Şöylesine azıtmış bir ruhun kudurmuşça kışkırtmalarından da nefret ediyorum doğrusu:

dum tela micant, non vos pietatis imago
Ulla, nec adversa conspecti fronte parentes
Commoveant; vultus gladio turbate verendos.
Kılıç kından çıkınca bütün duygular susmalı!
Karşı cephede babalarınızı da görseniz
Paralayın suratlarını yalın kılıcınızla
Lucianus

Sütü bozuklara, kana susamışlara, hainlere haklı görünerek cinayet işlemek fırsatını vermeyelim. Öylesine azgın, amansız bir adaleti bırakalım; daha insanca davranışlardan örnek alalım. Zaman ve olaylar neler öğretmiyor insanlara! Cynna'ya karşı girişilen iç savaşta, Pompeius'un bir askeri, karşı tarafta savaşan kardeşini farkına varmadan öldürünce, utanç ve kederinden hemen kendini de öldürüyor. Birkaç yıl sonra aynı halkın bir başka iç savaşında askerin biri de kardeşini bile bile öldürdüğü için komutanlarından ödül istiyor!

Bir eylemi yararlı olduğu için dürüst ve güzel saymak yanlıştır; herkesi o eyleme zorlamak, yararlı diye herkes için şerefli olacağı sonucuna varmak doğru değildir:

Omnia non pariter rerum sunt omnibus apta.
Her şey tıpatıp uygun değildir herkese.

İnsan toplumunun en zorunlu, en yararlı eylemini, evlenmeyi alalım. Azizlere göre güzel ve dürüst olan evlenmemektir; en şerefli saydıkları görevlerinde evlenmeye yer vermezler: Oysa biz haralarda, yalnız az değerli hayvanların çiftleşmesine engel oluruz.

KİTAP III, BÖLÜM I

Sevenler ve Sevilenler

Doğanın gerçekten bir yasası varsa, daha doğrusu hayvanlarla bizim her yerde ve her zaman ortak bir içgüdümüz olabilirse (ki tartışma konusudur) ben kendi hesabıma diyebilirim ki, her canlının kendini koruma ve zararlardan kaçma çabasından sonra dölleyenin dölüne beslediği sevgi bu alanda ikinci yeri tutar. Ve doğa, kurduğu makinenin yedek parçalarını çoğaltıp sürdürmeğe, hep daha ilerisini sağlamaya bakıp bizden öyle istediği için, sevginin geriye doğru, çocuklardan babalara karşı pek o kadar büyük olmamasına şaşmamalı.

Buna Aristoteles'in düşüncesini de eklersek, birisine iyilik eden onu, onun kendisini seveceğinden daha çok sever; borçlunun borçlu olduğu kimseyi daha az sevmesi gibi. Her işçi de işini daha çok sever. Kaldı ki biz var olmaya düşkünüz, var olmaksa devinmek, iş görmektir. Onun için herkes işinde var oluyor gibidir. İyilik eden güzel, dürüst bir iş görür; iyilik edilense bir yarar görmüş olur sadece. Ama yararlılık doğruluktan daha az sevgi değer bir şeydir. Doğruluk temelli, süreklidir; insanın ondan göreceği karşılık değişmez. Yararlılık yiter, elden kaçar kolayca, hatırlanması da ne uzun sürer, ne de hoş gelir insana. En zor yapılan şeyi en çok severiz. Vermekse almaktan daha zordur.

KİTAP II, BÖLÜM VIII

Michel de Montaigne (1533-1592):
"Kendini tanı" ve "Ne biliyorum?" gibi temel sorularla yola çıkarak bir insanda insanlığın bütün hallerini yoklayan "deneme" türünün isim babasıdır. 1571'de kitaplarıyla birlikte çiftliğine çekilmesiyle başlayan bu yaratıcı süreç, Montaigne'i önce okuduklarıyla ilgili notlar almaya itmiş, aynı notlar zamanla Denemeler*'ı (1580) oluşturmuştur. Sabahattin Eyüboğlu çevirileri de, 1940'daki ilk baskısından 1970'deki halini alana dek her defasında yeni parçalar eklenerek bir anlamda yapıtla benzeri bir yol izlemiştir.*

Sabahattin Eyüboğlu (1908-1973), Hasan Ali Yücel'in kurduğu Tercüme Bürosu'nun başkan yardımcısı ve Cumhuriyet döneminin en önemli kültür insanlarından biriydi. Tek başına ya da "imece" birlikteliğiyle yaptığı çeviriler, Hayyam'dan Montaigne'e, Platon'dan Shakespeare'e hep, dünya kültürünün doruk adlarındandı.

KDV dahil fiyatı
12 TL